

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HZ. ALİ DÖNEMİ VALİLERİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

FURKAN ARDIÇ

BURSA – 2020

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HZ. ALİ DÖNEMİ VALİLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

FURKAN ARDIÇ

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi İLHAMİ ORUÇOĞLU

BURSA – 2020

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 701622036 numaralı **Furkan ARDIÇ**'ın hazırladığı *Hz. Ali Dönemi Valileri* konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 02/03/2020 günü 11:00–13:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU
Bursa Uludağ Üniversitesi
İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D.

Üye

Prof. Dr. Âdem APAK
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D.

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KABAĞCI
Uşak Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D.

02 / 03 / 2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 10/04/2020

Tez Başlığı / Konusu: Hz. Ali Dönemi Valileri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 99amından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 17'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

10.04.2020

Adı Soyadı: Furkan ARDIÇ
Öğrenci No: 701622036
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: İslam Tarihi
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU
10.04.2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum *Hz. Ali Dönemi Valileri* adlı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Adı Soyadı: Furkan ARDIÇ

Öğrenci No: 701622036

Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Programı: İslam Tarihi

Statüsü: Yüksek Lisans

Tarih ve İmza

10.04.2020

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Furkan Ardıç
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: x + 106
Mezuniyet Tarihi	: / / 2020
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi İlhami Oruçoğlu

HZ.ALİ DÖNEMİ VALİLERİ

Hız. Peygamber (s.a) ile birlikte Arap toplumu kabileye dayalı siyasi liderliği bir kenara bırakıp bir İslam Devlet Siyaseti oluşturmaya başlamıştır. Hız. Peygamber döneminde henüz Devlet teşkilatlanması tam olarak gerçekteşmese de İslam'a yeni giren ve fetih yoluyla İslam Devletine katılan merkeze uzak bölgelere yönetici ataması gerçekteştirilmişti. Hız. Ebu Bekir, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali döneminde İslam Devleti'nin sınırları fetihler, biat ve yeni şehirlerin ihdas edilmesiyle genişledikçe, yönetimin kolaylığı için Valiler, Kadılar, Amiller ve çeşitli görevler için vilayetlere memur tayinleri gerçekteştirilmiştir.

Hız. Ali halife olduktan sonra ilk iş olarak Hız. Osman döneminde meydana gelen isyanların en önemli sebeplerinden birisi olarak düşündüğü Hız. Osman'ın valilerini görevden almıştır. Ubeydullah b. Abbas'ı Yemen'e, Sehl b. Hunef'i şam'a, Umara b. şihab'ı Kufe'ye, Osman b. Huneyf'i Basra'ya, Kays b. Sa'd b. Ubade'yi Mısır'a vali olarak atadı.

Hız. Ali'nin valileri daha çok Haşimoğulları, Ensar ve Yemen kabilelerinden olmuştur. Bunda İslam toplumunun ikiye bölünmesi neticesinde Hız. Ali'nin etrafında bulunan kitlenin bu kabilelerden oluşması etkili olmuştur.

Beş yıl gibi kısa bir hilafet döneminde özellikle de iç bölünmelerle uğraşılması sebebiyle vilayet yönetimi ve valilerin uygulamaları açısından önceki dönemlerden farklı bir durum ortaya çıkmadığı görölmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hız. Muhammed, Hız. Ali, Hız. Osman, Vali, Devlet Teşkilatı, Vilayet, Eyalet, İslam Devleti, Emir, Amil

ABSTRACT

Name and Surname	Furkan Ardıç
University	: Uludağ University
Institution	: Social Science Institution
Field	: İslamic History And Arts
Branch	: İslamic History
Degree Awarded	: Master
Page Number	: x + 106
Degree Date	: / / 2020
Supervisor	: Dr. Öğr. Üyesi İlhami Oruçoğlu

The Governors of Caliph Ali

Although the organization of the State was not fully realized in the period of the Prophet, a new appointment of administrators was made to the remote areas, which had recently entered Islam and joined the Islamic State through conquest. In the periods of Hz. Abu Bakr, Hz. Omar, Hz. Osman and Hz. Ali, the boundaries of the Islamic State expanded with the conquests, allegiance and the creation of new cities, appointments were made to provinces for various duties for the ease of administration such as Governors, Kadis, Amils.

When Ali became the caliph, He dismissed the governors of Osman. He appointed Ubeydullah b. Abbas to Yemen, Sehl b. Hunef to Damascus, Umara b. Shihab to Kufa, Osman b. Huneyf to Basra, Kays b. Sa'd b. Ubade to Egypt.

Unlike other caliphs, we see that Hz. Ali appointed people from Yemen tribes and Ensar as governors.

It is observed that in his caliphate, there is no different situation in terms of provincial administration and the governors' practices due to dealing with internal divisions.

Key Words: Prophet Muhammad (pbuh), Caliph Ali, Caliph Othman, Governor, State Administration, Province, Islamic State, Amir, Amil

ÖNSÖZ

Hız. Muhammed (s.a) ile başlayan İslam Devlet teşkilatlanması, Hız. Peygamber'in vefatından sonra sırasıyla devlet başkanı olan Hız. Ebu Bekir, Hız, Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali dönemlerinde yeni toprakların İslam Devletine katılması ve farklı toplumlarla girilen ilişkiler sonucunda gelişerek devam etmiştir.

İslam Devleti'nin Hız. Peygamber'den sonra olan Raşit Halifeler dönemi siyasi, dini ve sosyal uygulamaları birbirine benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda idari yapının önemli bir unsuru olan valilik müessesesi de oluşmuştur. İlk aşamalarda valilerin görev ve sorumlulukları daha geniş iken sonraki dönemlere doğru devletin genişlemesi ve iş yükünün artması neticesinde valilerin bazı görevleri başka idari birimlere aktarılmıştır.

Bu çalışma Hız. Ali döneminde kimlerin vali olarak görev yaptığı ve valilik müessesesinin nasıl işlediğini araştırmayı hedeflemektedir.

Tez giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam devletinde valilik müessesesinin oluşması ve valilerin yetki ve sorumluluk alanları incelenmiştir. İkinci bölümde ise Hız. Ali tarafından atanmış valiler, görev yerleri ve idari uygulamaları ele alınmıştır.

Bu çalışmayı yaparken her türlü fikir ve önerileri ile destek olan sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi İlhami Oruçoğlu'na ve desteklerini her daim hissettiğim Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nın değerli hocalarına teşekkürlerimi sunarım.

Furkan ARDIÇ

2020 Bursa

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI	1
II. ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE YÖNTEMİ	1
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	1
IV. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM DEVLETİNDE VALİLİK MÜESSESİNİN OLUŞMASI

1. İSLAM DEVLETİNDE VALİLİK MÜESSESİNİN OLUŞMASI	4
1.1. İSLAM DEVLETİNİN İDARİ TAKSİMATATA TÂBİ TUTULMASI	7
A. Hz. Ebû bekir Dönemi Yönetim	10
B. Hz. Ömer Dönemi Yönetimi	11
C. Hz Osman Dönemi Yönetimi.....	15
D. Hz. Ali Dönemi Yönetimi	20
1.2. VALİLİK VE İDARİ YAPIDAKİ YERİ	24
A. Tanımı	26
B. Emir.....	27
C. Âmil	28
1.3. VALİLERİN YETKİ VE SORUMLULUK ALANLARI	29
A. Dini Görevler	30
B. Ekonomik Vazifeler	31
C. Askeri Vazifeler	32
D. Adli Görevler	33

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ DÖNEMİ VALİLERİ

2. HZ. ALİ TARAFINDAN ATANAN VALİLER	36
2.1. BASRA VALİLERİ.....	36

A.	Osman b. Huneyf	36
B.	Abdullah b. Abbas	38
C.	Ebü'l-Esved ed-Düeli.....	40
2.2.	KûFE VALİLERİ.....	41
A.	Ebü Mûsâ el-Eş'arî	42
B.	Karaza b. Kâ'b	44
C.	Ukbe b. Amr.....	45
D.	Hânî b. Haraze en-Nehhai.....	46
2.3.	MEDİNE VALİLERİ.....	46
A.	Sehl b. Huneyf	46
B.	Temâm b. Abbas	47
C.	Halid b. Zeyd (Ebû Eyyûb el-Ensari).....	48
D.	Câriye b. Kudâme	49
2.4.	MEKKE VALİLERİ.....	51
A.	Ebü Katâde.....	52
B.	Kusem b. Abbas	53
2.5.	MISIR VALİLERİ.....	56
A.	Kays b. Sa'd b. Ubâde.....	57
B.	Muhammed b. Ebû Bekir	64
2.6.	BAHREYN VALİLERİ.....	68
A.	Ömer b. Ebû Seleme el-Mahzumi.....	68
B.	Numan b. el-Uclân el-Ensari.....	69
2.7.	HORASAN VALİLERİ.....	70
A.	Abdurrahman b. Ebzâ	70
A.	Ca'de b. Hubeyre	71
B.	Huleyd b. Kurra et-Temimi.....	72
2.8.	YEMEN VALİLERİ.....	72
A.	Ubeydullah b. Abbas.....	72
2.9.	REY VALİLERİ.....	76
A.	Yezid b. Hüceyye et-Temimi	76
2.10.	AZERBAYCAN VE ERMENİSTAN VALİLERİ.....	77
A.	Sa'd b. Sariye b.Mürre	77
B.	Eş'as b. Kays el-Kindi	77
2.11.	SİND VALİLERİ.....	87

A. Haris b. Mürre el-Abdi.....	87
2.12. SİCİSTAN VALİLERİ	88
A. Rib'i b. Ke's el-Anberî.....	88
2.13. MEDAİN VALİLERİ	89
A. Sa'd b. Mes'ud es-Sekafi	90
2.14. CEZİRE VALİLERİ	90
A. Mâlik b. el-Hâris (Eşter)	91
SONUÇ	97
KAYNAKÇA.....	99
ÖZGEÇMİŞ.....	105
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU	106

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Hz. Peygamber (s.av) döneminde başlayan İslam Devleti teşkilatlanmasının en önemli başlıklarından birisi valilik kurumunun oluşması ve vilayet yönetiminin şekillenmesidir. İlk üç halife zamanında bu kurum belirli bir ölçüde oluşmuştur. Bu çalışmada özel olarak Hz. Ali döneminde vilayetlerde valilik ve yöneticilik yapmış olan kişilerin tespit edilmesi ve vilayetlerde meydana gelen gelişmelerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE YÖNTEMİ

Öncelikle araştırmanın birincil kaynağı olan umumi tarih kitapları, tabakat kitapları ve fütihat kitaplarından yararlanılarak konuya ilişkin şahsiyetlerin tespiti ve okumaları yapılmış olup daha sonra ikincil kaynaklardan ve günümüzde yapılmış çalışmalardan istifade edilerek konu ele alınmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızın ana kaynaklarını umumi tarih kaynaklarından Halife b. Hayyat'ın *Tarih*'i, Taberi'nin *Tarih*'i, İbnü'l Esir'in *el-Kamil*'i, Zehebi'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sı, Yakubi'nin *Tarih*'i gibi kitaplar oluşturmaktadır. Ayrıca tabakat ve ensab türünde yazılmış olan İbn Sa'd'ın *Tabakat*'ı, Belazuri'nin *Ensab*'ı, İbn. Hacer'in *el-İsabe*'si, Dineveri'nin *Ahbar'ut-Tıval*'ı, İbn Abdilberr'in *el-İsti'ab*'ı ve İbnü'l Esir'in *Üsdü'l-Ğâbe*'sin'den yararlanılmıştır. Belazuri'nin *Fütûh*'u, Vâkıdî'nin *Fütûhu's-Şam*'ı ve *Meğâzi*'si, Minkari'nin *Vak'atu Sıffin*'i gibi hususi tarih eserlerinden de önemli derece yararlanılmıştır. Ayrıca günümüzde konuyla alakalı bireysel olarak Hz. Ali'nin valileri arasında olan şahsiyetler ile ilgili yapılan makale ve tez çalışmalarından da istifade edilmiştir. Yine konu ile alakalı olan DİA maddelerinden de yeterince faydalanılmıştır.

IV. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI

Çalışmada Hz. Ali dönemi valileri ele alınmadan önce, konuya hazırlık mahiyetinde, İslam devleti yönetim sistemi ve organlarının oluşmasından, İslam Devlet'nin idari taksimata tabi tutulmasından, özel olarak devlet yönetiminde en önemli

usurlardan birisi olan valilik kurumunun oluşması, valiler'in devlet yönetimindeki yeri, valiler'in görev ve sorumlulukları ve valiye yardımcı olan memurlardan bahsedilmiştir.

Daha sonra ise Hz. Ali dönemi valileri, tayin edilmiş oldukları vilayetlere göre ayrılarak neseb bilgileri, doğum ve ölüm bilgileri, Hz. Ali dönemi öncesi ve sonrası hayatları ve vali olduktan sonra yapmış oldukları uygulamalar ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM
İSLAM DEVLETİNDE VALİLİK MÜESSESİNİN OLUŞMASI

1. İSLAM DEVLETİNDE VALİLİK MÜESSESİNİN OLUŞMASI

Mekke döneminde Müslümanlar, sayıca az ve güçsüz dini bir cemaat halindeydi. Bununla birlikte iman ve azimleri güçlüydü. Medine'ye hicretin gündeme gelmesiyle istikbal açısından daha ümitli hale gelen Hz. Peygamber, hicretle birlikte nitelik ve nicelik olarak gelişecek İslam toplumu için idari bir yapılanmanın zorunlu olacağı düşüncesiyle¹, daha Akabe görüşmelerinde bu yönde ilk adımlarını attı. Hicret sonrası Medine'de, hem dini hem de siyasi bir lider olan Hz. Peygamber (s.a), hemen her hususta yegâne müracaat mercii haline geldi.

Bilindiği gibi, her insan topluluğu bir vatanda ortak menfaatlere sahip olarak yaşar. Bu topluluklar, kendi menfaatlerini eşit şekilde gözeten ve çıkarlarını eşit şekilde koruyan bir yöneticiye ihtiyaç duyarlar.² Düzenli ve güçlü toplumlar için, maddi ve beşeri güçlerin sevk ve idaresinde genel idare mutlak geçerlilik arz eder. Bunun bilincinde olan Hz. Peygamber, başlangıçta Medine şehriyle sınırlı kalan İslam devletini belli esaslara göre yönetmeye ve devleti ayakta tutacak sistemi inşa etmeye başladı. Kendisine ulaştırılan meseleleri çözüme ulaştırıyor; devletin güvenliğini, ticari faaliyetlerini, sosyal ilişkilerini, kültürel gelişimini, yabancı kabile ve şehirlerle ilgili olan meseleleri yakından takip ederek çözüm için gerekli olan teşebbüslerde bulunuyordu.³

Kaynaklarda olan rivayetlerden anlayabildiğimiz kadarıyla, İslam devletinin başkenti olan Medine'de, başlangıçta hükümet işleri oldukça basit ve sade bir durumdaydı. Hz. Peygamber, Medine'de bulunduğu süre içerisinde, imamlık konumunda cemaatine her hususta başkanlık ediyor ve umumiyetle onların büyük problemlerini mescit içerisinde hallediyordu.⁴ Devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte Hz. Peygamber, Müslümanların işlerini yerine getirmekte zorlandı, bu hususta bazı yardımcılarına ihtiyaç duydu.⁵

Medine döneminde İslam devleti sınırları gün geçtikçe genişledi ve Müslümanların sayısı arttı. İslam'a girmemekle birlikte İslam devletini resmi olarak

¹Ömer Ferruh, *Tarihu Sadri'l-İslam ve 'd-Devleti'l-Ümeviyye*, Beyrut 1986, s.75.

²Gâlip b. Abdulkâfi el-Kureşî, *Evveliyâtu'l-Fâruk fi'l-İdâre ve'l-Kadâ*, Beyrut, 1990, C. 1, s. 53.

³el-Temmavi, S. Muhammed, *Hiz. Ömer ve Modern Sistemler*, çev. Muhammed Vesim Taylan, İstanbul 1993, s.26.

⁴T. W. Arnold, *The Caliphate*, London, 1965, s. 34.

⁵M. Ziyaüddin Rayyis, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Sarmış, İstanbul, 1995, s. 235.

tanıyan ve bu devletle siyasi, ticari veya sosyal olarak ilişki kurmak isteyen kabileler ile bölge halkı çoğaldı. Bu durum Medine'deki İslam devletinin şehir devleti olmaktan çıkıp tüm kurumlarıyla olmasa da kurumsallaşmasına ve bir devlet hüviyetine doğru yönelmesine yol açtı. Devletin sınırlarının genişlemesiyle, Müslüman olan yeni unsurlarla Müslüman olmayan ancak İslam devletine tabi olarak varlıklarını sürdüren topluluklar, Medine'deki sade İslam devletini yeni arayışlara zorladı.⁶

Yeni fetihler yeni imkân ve problemleri, yeni idari anlayışları beraberinde getirdi. Bu durumda ortaya çıkan problemlerin halledilmesi, günden güne genişleyen İslam devletinin kararlı ve güvenli bir şekilde varlığını devam ettirebilmesi için, daha önceki dönemlerde ihtiyaç duyulmayan idari yapıların hayata geçirilmesini gerektiriyordu.⁷

Uzak bölgelerde yaşayan kabile ve şehir halklarının karşılaştıkları idari, ekonomik, ticari, sosyal, siyasi ve dini durumlar hususunda, onlara çözüm ve yol gösterecek, gerekli organizasyonları düzenleyebilecek yöneticilere ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacı karşılamada, tek başına Medine'de ikamet eden ve İslam devletinin başkanı olan Hz. Peygamber yeterli olamazdı. Diğer taraftan, İslam devleti sınırlarına dâhil olan bölgelere idareci gönderilmesi merkezi otoriteye büyük katkı sağlayabilirdi. Ayrıca İslam'ı bilen, hal ve hareketleriyle bu dini şahsında temsil edebilen valiler, âmiller, muallimler vb. idareciler, görevleri gereği gittikleri bölgelerde İslam'ın tanıtımına ve temsiline büyük katkıda bulunabilirlerdi.⁸

Tarihi gelişmelerden anladığımız kadarıyla, hicretten sonraki birkaç yıllık dönemde, kabile veya şehirlere daimî statüde görev yapacak idareciler, memurlar gönderilmedi. Zira her ne kadar Medine'de İslam devletinin sınırları genişleyip nüfusu arttıysa da, bu dönemde Hz. Peygamber kendisine ulaştırılan hususlarda gerekli tedbirleri almada yeterli idarî güce sahipti. Söz konusu olan dönemde Müslüman olan veya İslam devletine tabi hale gelen bölgelerde meydana gelen problemler sayıca az ve karmaşık değildi. İleride yapılan ridde harplerinden sonra gerçekleştirilen fetihler sonucu İslam

⁶Kılıç, Ünal, *Peygamber ve Dört Halife Döneminde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004, s.56-57.

⁷Hasan es-Seyyid el-Besîveni, *ed-Devletü ve Nizamü'l-Hukm fi'l-İslâm*, Kahire, 1985, s. 7.

⁸Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistana Yayılışı*, Ankara 1982, s.56; Suphi, Salih, *İslâm Kurumları*, çev., İbrahim Sarmış, Ankara 1999, s.189; Kılıç, Ünal, *Peygamber ve Dört Halife Döneminde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004, s.56

devletine dâhil olan farklı ırk, din, kültür ve dillere sahip olan toplulukların katılımıyla ortaya çıkan, nicelik ve nitelik bakımından çok olan problemlere nazaran İslam'ın ilk dönemindeki meseleler sayısal olarak daha azdı ve çözümleri basitti. Çünkü bu dönemde İslam'a giren veya İslam devletine tabi olan topluluklar, farklı bölgelerde yaşamakla birlikte, lehçe farklarını bir kenara bırakacak olursak aynı ırk, kültür ve dini paylaşıyorlardı. Kısacası bu dönemde Hz. Peygamber te başına üstesinden gelemeyeceği problemlerle karşı karşıya kalmıyordu. Bu sebeple Medine dönemi ilk yıllarında bölge ve şehirlere idareci göndermeden de idarî işleri yürütebildi.⁹

Devletin sınırları, kuruluş safhasının ilk yıllarında genellikle küçük kabileleri kapsıyordu ve buralar Medine'nin yanı başında yer aldıkları için ayrıca idari bir taksimata ihtiyaç duyulmadan yönetilebiliyordu.¹⁰

Bilindiği gibi işin başında Medine ile sınırlı olan İslam devleti, daha sonra Mekke'yi de içine alacak şekilde tecriden genişledi. Hicaz ve el-Cezirenin tamamı İslam devletinin sınırlarına dâhil edildi.¹¹ Özellikle Hudeybiye anlaşmasından (6/628)¹² sonra İslam'ın evrenselleşmesi ve İslam devletinin sınırlarının genişlemesi daha da hızlandı. Oluşan barış ve güven ortamından istifadeyle Hz. Peygamber, Arap yarımadasındaki emirlere, kabile reislerine, yarımadaı çevreleyen bölgelerdeki hükümdarlara mektup ve elçiler gönderdi, onları ve idareleri altındakileri İslam'a davet etti.¹³

Hz. Peygamberin söz konusu faaliyetleri özellikle Mekke'nin fethinden sonra karşılık buldu. Gönderilen elçiler vasıtasıyla birçok kabile Müslüman oldular.¹⁴

⁹ el-Kureşi, Galip b. Abdulkâfi, *Evveliyatu'l-Faruk fi'l-İdare ve'l-Kada*, Beyrut 1990, s.103; er-Rayyis, Ziyauddin, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, çev., İbrahim Sarmış, İstanbul 1995, s.253; Kılıç, Ünal, *Peygamber ve Dört Halife Döneminde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004, s.57

¹⁰ el-Kureşi, *Evveliyatu'l-Fâruk fi'l-İdâre ve'l-Kadâ*, C. 1, s. 105; Muhammet Yasir Mazhar Siddiqui, *Organisation of Government Under the Prophet*, Delhi, 1987, s. 244.

¹¹ Salih, Ahmed A., *el-Hicaz fi Sadri'l-İslâm*, Beyrut 1999, s.280.

¹² Muhammed b. Ömer el-Vakidi, *el-Meğazi*, thk. M. Jones, Beyrut: Alem el-Kütüb, 1984, C. 2, ss. 572-79; Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siret'ün Nebeviyye*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1980, C. 3, ss. 321-23.

¹³ Muhammed b. Ömer el-Vakidi, *el-Meğazi*, thk. M. Jones, Beyrut: Alem el-Kütüb, 1984, C. 2, ss. 741-50; Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siret'ün Nebeviyye*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1980, C. 3, ss. 289-91; Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, İstanbul 2011, 1.c., s.290-291.

¹⁴ Mustafa Fayda, *İslamiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara: A.Ü İlahiyat Fakültesi, 1982, ss. 39-40; Bu kabilelerin hangileri olduğu konusunda bkz. Muhammed b. Ömer el-Vakidi, *el-Meğazi*, thk. M. Jones, Beyrut: Alem el-Kütüb, 1984, C. 3, ss. 949-55.

Hız. Peygamber fetihlerle birlikte şehirler ve büyük kabilelere yönelik idarî yapılanmalara gitti. Vilayetlere gönderilen valiler asıl konumuzu oluşturmakta ancak daha öncesinde vilayet yönetimlerinin küçük örnekleri olan şehir hüviyetinde olmayan fakat idari yapılanma açısından gözetilen ususların anlaşılması için önem arz eden kabilelerle ilgili bilgi verilmesi uygun olacaktır.

1.1. İSLAM DEVLETİNİN İDARİ TAKSİMATA TÂBİ TUTULMASI

Bir toplumun yönetim sistemi, genellikle toplumsal ve ekonomik örgütlenmesine göre şekillenir. Yönetim yapısı, toplumun temel kuruluş ve işleyişine bağlıdır. Ancak tüm toplumsal yapı gibi yönetim yapısı da geçmiş toplumların kalıntıları üzerine şekillenir. Yani her toplum örgütlenmesinde tarihsel koşulların derin izlerini ve etkilerini taşır.¹⁵ Dolayısıyla İslam devletinin sınırları içerisindeki bölgelerin idari olarak taksimata tabi tutulmasında hem daha önceki devletlerin uygulamalarından hem de çağdaş devletlerin tecrübelerinden istifade edildi. Devletin yapılanmasında Arapların idari ve içtimai ananelerinden de yararlandı.¹⁶ Diğer taraftan, uzun asırların ortaya çıkarıp şekillendirdiği Bizans ve Sasânî idare vasıta yöntemleri doğal olarak alınıp kullanıldı ve İslam dininin esaslarına göre bunlar üzerinde yavaş yavaş zaruri birtakım değişiklikler yapıldı.¹⁷

Tespitlerimize göre, Hız. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin döneminde fethedilen veya İslam devletine tabi olan bölgelerde idari sistemin taksimatında zaman zaman farklılıklar olmuş olsa da; İslam devleti temel olarak, Bizans ve Sasanilerde olduğu gibi eyalet ve vilayetlere ayrılmış şekilde idare ediliyordu. Bu bölgelerde olan medeniyetlerle daha önce Araplar temas halinde olmadıklarından, yeni kurulan ilk İslam devleti buralarda bulunan medeniyetlerin sistemi üzerinde genel bir değişiklik değil de cüz'î bir şekilde ruhlarına ters düşen bazı tebeddülâtı gerçekleştirdiler.¹⁸

Hız. Peygamber döneminde İslam devleti, sınırları içerisinde zorunlu bir taksimata gidilmeyi gerektirecek derecede genişlemediğinden, devletin köklü düzenlemelere tabi

¹⁵Muzaffer Sencer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, İstanbul, 1992, s. 37.

¹⁶Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi-İlk Dönem-*, Ankara: Bizim Büro Yayınevi, 1999, s. 518.

¹⁷W. Bartold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Fuat Köprülü, Ankara, 1963, s. 115.

¹⁸el-Temmavi, S. Muhammed, *Hız. Ömer ve Modern Sistemler*, çev., Muhammed Vesim Taylan, İstanbul 1993, s.290.

tutulmadığı anlaşılmaktadır. Sınırlar içerisinde kalan şehirler, kabilelerin yaşadığı bölgeler, kasaba ve köyler büyük ölçüde önceki olan durumlarını korudu. Hz. Peygamber, buraların İslam devletine uygun bir biçimde yönetimi için birtakım prensipler vaz ederek idareci tayinlerini kendi uhdesine aldı.¹⁹ Bu dönemde yeni yerleşim alanlarının kurulması ve eskilerinin ortadan kaldırılmasına dair herhangi bir çalışma olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Ülkenin daha iyi yönetilebilmesi, İslam esaslarının kolay veherkesi kapsayacak şekilde anlatılabilmesi, zekât, haraç, cizye vb. gibi gelirlerin tahsil ve sarfının etkin bir biçimde yapılabilmesi için mevcut idari yapıyı korumakla birlikte birtakım düzenlemelere gidildi.²⁰ Râsulullah (s.a.v), yeni doğan İslam devletindeki idari sistemin esaslarını ilk defa ortaya koyan ve deneyen kişidir. Bazı sahabeleri, İslam'ı kabul edip dine yeni giren kabilelere öğretmen olarak gönderirdi. Yemen ve Hicaz'daki büyük şehirlere ve kabilelere kendisine vekâlet edecek kişilerin görevleri, buldukları bölgede namazlarda imamlık yapmak ve halktan zekât, haraç, cizye vb. toplamaktı.²¹ Herhangi bir savaş nedeniyle Medine'yi terkettiği zamanlarda ise sahabelerden birisini namazlarda imamlık yapması için vekil olarak atardı. Aynı zaman da bazı durumlarda askeri birliklere komutanlık yapması için de komutan tayin ederdi. Mekke'nin fethinden sonra Mekke valisi olarak görevlendirdiği Attap b. Esid'e her gün bir dirhem olarak maaş bağlamıştı. Bu maaş görevlilere verilen ilk maaştır.²²

Bilindiği gibi, sınırların genişlemesi yaklaşık olarak 8-10 senelik sürede gerçekleşti. Dolayısıyla idari yapıdaki düzenlemeler tecriden ve ihtiyaca binaen gerçekleşti.²³

Medine şehir devleti, ilk kurulduğu yıllarda federal bir yapıdaydı. Daha sonra Necran, Bahreyn, Umman ve Yemen gibi eyaletler Hz. Peygamberin federal devletine katılınca, şehir-devlet bir nevi konfedere bir yapıya dönüştü. Her eyalet iç işlerinde bağımsız olan valiler tarafından yönetiliyordu.²⁴

¹⁹Salih, Ahmed A., *el-Hicaz fî Sadri'l-İslâm*, Beyrut 1999, s.280-281.

²⁰; el-Kureşi, Galip b. Abdulkâfi, *Evveliyatu'l-Faruk fî'l-İdare ve'l-Kada*, Beyrut 1990, I, s.103; Salih, Ahmed A., *el-Hicaz fî Sadri'l-İslâm*, Beyrut 1999, s.280.

²¹el-Temmavi, S. Muhammed, *Hiz. Ömer ve Modern Sistemler*, çev., Muhammed Vesim Taylan, İstanbul 1993, s.288.

²²el-Temmavi, S. Muhammed, *Hiz. Ömer ve Modern Sistemler*, 1993, s.288.

²³Salih, Ahmed A., *el-Hicaz fî Sadri'l-İslâm*, Beyrut 1999, s.280.

²⁴Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşçu, Ankara, 1971, ss. 27-30.

Hicaz'ın en önemli iki şehriden biri olan Medine,²⁵devletin temel dayanağı idi. Devlet buradan genişleyip tüm yarımada'yı kapsadı.²⁶Buna bağlı olarak Medine'nin dini, ticari, siyasi, sosyal ve ekonomik alanda önemi arttı.²⁷ Cahiliye döneminde yaklaşık olarak 10.000 olan nüfusu, Hz. Peygamber'in son zamanlarında 30.000'e ulaşan Medine,²⁸ devletin başkenti konumundaydı. Devlet başkanı olarak Hz. Peygamber burada ikamet ediyor ve devlet işlerini buradan yürütüyordu.

Medine, devletin merkezi konumunda bulunduğundan dolayı, Hz. Peygamber buraya bir vali tayin etmedi. Medine'den ayrılmak durumunda olduğunda ise yerine vekil bıraktığı sahabeler aracılığıyla buranın yönetimini sağlayan Hz. Peygamber, buraya bıraktığı vekili özel bir kabileye veya kişiye has kılmamıştır.²⁹

Müstakil vilayetler olan Mekke ve Taif gibi şehirlere müstakil valiler tayin edilirken, başkent Medine civardaki bölgelerin yönetiminde söz sahibiydi. Söz konusu bölgelere ayrıca vali tayin edilmiyor, yönetimle ilgili konularda başkent Medine'den gerekli müdahaleler gerçekleştiriliyordu.³⁰

Hicaz'ın önemli şehirleri olan Mekke ve Taif, İslam devleti sınırlarına dâhil olmalarından hemen sonra Hz. Peygamber tarafından müstakil valiler tarafından idare edilmiştir. Yemenin idaresinde ise, önceden İran adına valilik yapan, daha sonra Müslüman olan Bâzân, Hz. Peygamber tarafından tam yetkili olarak vali tayin edilmiştir (628-630). Böylece Müslüman olmadan önce İran adına tüm Yemen'in valiliğini yapan Bâzân, Müslüman olmasıyla başlayıp vefatına kadar olan dönemde İslam devleti adına Yemen'in valiliğini yürütmüştür.³¹

Bâzân'ın vefatından sonra yerine oğlu Şehr b. Bâzân geçmiştir. Ancak Şehr, babası kadar idarede başarılı olamadığından dolayı vilayet idari taksimata tabi tutulmuş ve Hz. Peygamber, merkezden yardımcı idareciler görevlendirilmiştir. Bu

²⁵Salih, Ahmed A., *el-Hicaz fî Sadri'l-İslâm*, Beyrut 1999, s.284.

²⁶Salih, Ahmed A., *el-Hicaz fî Sadri'l-İslâm*, Beyrut 1999, s.292.

²⁷Kılıç, Ünal, *Peygamber ve Dört Halife Döneminde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004, s.60.

²⁸Abdulhay, *Muhammed, et-Terattibu'l-İdariyye (Hz. Peygamber'in yönetimi)*, çev., Ahmet Özel, İstanbul 2003, II, s. 206.

²⁹Salih, Ahmed A., *el-Hicaz fî Sadri'l-İslâm*, Beyrut 1999, s.303.

³⁰Salih, Ahmed A., *el-Hicaz fî Sadri'l-İslâm*, Beyrut 1999, s.292.

³¹Vâkıdî, *Meğâzî*, C. 3, s.1079-1083; İbn Hişam, *es-Siret'ün-Nebi*, C. 4, s.212; İbnü'l Esîr, *Usdü'l Ğâbe*, C. 1, 163.

görevlendirmede Yemen, iki idari bölgeye ayrıldı. Bunlardan ilki Yemen bölgesi kendi içerisinde yedi valiliğe; Hadramevt ise üç valiliğe ayrıldı. Daha önce burada görev yapan Şehr b. Bâzân'ı Sana valisi olarak görevlendirilmiştir. Uman ise burada daha önce mahalli lider olarak görev yapan Abd ve Cafer kardeşleri, merkezden dini işlerde yardım etmek üzere gönderilen Ebû Zeyd el-Ensari ile birlikte görevlendirmiştir. Diğer şehirlere ise merkezden valiler görevlendirildi. Her iki bölgenin vilayetlerinde görev yapan valilerin denetimi, idari ve dini işlerde içinden çıkamadıkları konularda yardımcı olması için Muaz b. Cebel'i bu bölgelere danışman ve muallim olarak görevlendirilmiştir.³²

Hicaz ve Yemen bölgeleri dışında kalan diğer şehirlere de valiler gönderildiği gibi, bu valilerden başka askeri, dini, adli, ekonomik sorumlulukları olan memurlar da tayin edilmiştir.³³

A. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ YÖNETİM

Hiz. Ebû Bekir döneminin zaman itibariyle kısa oluşu, Arap yarımadasında meydana gelen ve devleti uzun süre meşgul eden Ridde harpleri, Irak ve Suriye bölgesinde devam eden fetihler sebebiyle, vilayetlerin yönetimiyle ilgili fazla bir değişiklik fırsatına izin vermemiştir. Ayrıca eyalet sınırları da tam anlamıyla sabitleşmediğinden idari yapılanmaya gereksinim duyulmamıştır. Genel itibariyle Hiz. Peygamber döneminde olan sistem devam ettirilmiştir.³⁴ Hiz. Peygambere en yakın uygulamaların Hiz. Ebû Bekir tarafından gerçekleştirildiği görülür. Nitekim Kayser, Kisra ve Necaşi gibi devlet başkanlarını tanımış olan Araplar bu özelliğinden dolayı Hiz. Ebû Bekir'i "*Peygamber'in veziri*" olarak tanımlamışlardır.³⁵

Hiz. Peygamber 'in göreve getirdiği ve vefatı esnasında iş başında olan valileri ve yöneticileri değiştirmeyen Hiz. Ebû Bekir, vefat sebebiyle valisiz kalan yerlere yeni valiler tayin etmekle yetinmiştir. Aynı zamanda fethedilen yeni bölgelere yeni valiler tayin

³²Ahmed B. Yahya El-Belazuri, *Fütuhu'l Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları, 2013, ss. 100, 110, 113, 118-19; Abdulhayy el-Kettani, *et-Terattibu'l İdariyye(Hiz. Peygamber'in Yönetimi)*, çev. Özel Ahmet, İstanbul, 1990, C. 1, s. 2.

³³Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, 2004, s. 63.

³⁴S. Muhammed et Temmavi, *Hiz Ömer ve Modern Sistemler*, çev. Muhammet Vesim Taylan(Faruki), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1993, s. 62; el-Kureşi, *Evveliyâtu'l-Fâruk fi'l-İdâre ve'l-Kadâ*, C. 1, ss. 103-57; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, C. 10, ss. 103-4; İsrail Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hiz. Ebubekir Dönemi*, Samsun: Din ve Bilim Kitapları, 2007, s. 194.

³⁵el-Kettani, *et-Terattibu'l İdariyye(Hiz. Peygamber'in Yönetimi)*, C. 1, s. 98.

etmiştir. Hz. Ebû Bekir, genel olarak fetihlere gönderdiği ordu komutanlarını, fethedecekleri bölgelere vali olarak atamıştır.³⁶

Kanaatimizce, Hz. Peygamber ve yoğun olarak Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan bu uygulama, fetihlere gönderilen komutanların azmini ve direncini arttırmak için yapılmış olabilir. Zira komutanın vali olarak atanmasında komutanın fetihde gösterdiği başarının etkisi açıktır. Bu uygulama sayesinde savaşılan bölgenin fiziki, idari, sosyal ve ekonomik yapısını daha iyi tanıyacak olan komutanın, savaş sonrasında yönetici olarak tayin edilmesi, savaşta elde etmiş olduğu birikimleriyle bölgede daha iyi yönetim sağlayacağı bir gerçektir. Ayrıca fetihle İslâm topraklarına katılan bölgede yaşayan halkın, kendilerine kaşı kazanılmış olan bir savaşın komutanını vali olarak kabul etmesi psikolojik açıdan otoritenin kabulünü kolaylaştırabilir ve bu sayede devlet otoritesi daha çabuk tesis edilebilir.

Başkent olan Medine Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde de başkent vasfını devam ettirdi ve halife tarafından idare edildi.³⁷ Hz. Peygamberin vefatından sonra idareyi üstlenen Hz. Ebû Bekir'in iki yıllık hilafeti süreci, Müslümanlar için peygamber idaresinden hilafet yönetimine geçiş olarak kabul edilir.³⁸ Bu kısa hilafeti döneminde çok önemli sorunların üstesinden gelmek için çaba sarf eden Halife'nin Medine'yi hiç terk etmediği, dolayısıyla yerine vekil tayin etmediği iddia edilmektedir.³⁹

Hz. Ebû Bekir döneminde, valiler vasıtasıyla idare edilen vilayetler şunlardır: Mekke, Medine, Taif, San'a, Hadramevt, Havlan, el-Cened, Bahreyn, Necran, Dûmetü'l-Cendel, Irak, el-Cüreyş, Hıms, Ürdün, Şam ve Filistin.⁴⁰ Ayrıca beş vali vasıtasıyla yönetilen Yemen de bunlara ilave edilmelidir.

B. Hz. Ömer Dönemi Yönetimi

Hz. Ebû Bekir, Hicretin 13. yılı Cemâziyelâhir ayının başlarında rahatsızlandı (M. 634 yılı Ağustos) ve bu ayın bitmesine sekiz gün kala vefat etti.⁴¹ Hastalığının vefatla sonuçlanması ihtimaline karşı kendinden sonraki halifeyi belirlemek istiyordu. Bu görev

³⁶el-Kureşî, *Evveliyâtu'l-Fâruk fi'l-İdâre ve'l-Kadâ*, C. 1, ss. 79-80.

³⁷Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 67.

³⁸Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2*, 9. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, s. 81.

³⁹Ali Salih Ahmet, *el-Hicaz fi Sadri'l-İslâm*, Beyrut, 1999, s. 303.

⁴⁰El-Belazuri, *Fütuh*, s. 73.

⁴¹İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991, C. 2, s. 383.

için en uygun aday olarak Hz. Ömer'i düşündü ve istişare heyeti ile yaptığı görüşmelerden sonra en uygun adayın Hz. Ömer olduğuna karar verdi.⁴²

Hz. Ebû Bekir vefat edip defnedildikten sonra Ömer b. Hattap minbere çıkıp bir konuşma yapmış ve şunları söylemiştir:

“Araplar kendiliğinden yürüyüp, kendisini sürenin peşinden giden yumuşak huylu develere benzer. O bakımdan bu deve kendisini sürenin nereye götürdüğüne iyi baksın. Bana gelince, “*Kâbe'nin Rabbine yemin ederim, sizleri yolun doğrusuna iletceğim.*”⁴³

Hz. Ömer'in yönetim adına ilk yapmış olduğu iş Ebu Ubeyde b. Cerrah'a bir mektup yazarak onu Halid b. Velid'in ordusuna komutan yaptığını ve Halid'i görevden aldığını bildirmesiydi. Çünkü Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleşen İbn Nüveyre savaşlarında yapmış olduğu işlerden dolayı Halid'e kızmış ve onun için “*Ebediyyen benim elim altında çalışmayacaktır*” demiştir.⁴⁴

Büyük fetihlerin ardından İslâm devletinin sınırları çok genişleyince Ömer (r.a), bölge, şehir ve başkentte idarî bir teşkilât geliştirip düzenleme ihtiyacı duydu.⁴⁵ İdari düzeleme ve koordinasyon, Hz. Peygamber ve birinci halife döneminde tam olarak gerçekleşmediyse de, İslâm devletinin topraklarının genişlemesiyle bu düzenlemelere dair belirtiler Hz. Muhammed (s.a) ve birinci halife Hz. Ebû Bekir zamanında kendisini göstermeye başlamıştı.⁴⁶

Hz. Ömer (r.a), sınırları kesinleşmiş, dâhili problemleri büyük ölçüde giderilmiş ve istikrara kavuşmuş bir devlet devralmıştır. Uzun süren hilafeti döneminde, idari düzenlemeler ve dâhilî ıslahatlar için çokça imkân ve zaman bulmuştur.⁴⁷

Hz. Ömer diğer pek çok kurumsal yapılanmada olduğu gibi, ülkenin idari taksimata tabi tutulması ve vilâyetlerin yönetiminde hem bölgesinde olan

⁴²İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 389; Apak, *İslam Tarihi 2*, s. 87.

⁴³İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 391.

⁴⁴İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 391.

⁴⁵Subhi Salih, *İslam Kurumları*, çev. İbrahim Sarmış, 2. b., Ankara: Fecr Yayınevi, 1999, s. 189.

⁴⁶Temnavi, *Hz Ömer ve Modern Sistemler*, s. 251.

⁴⁷El-Belazuri, *Fütuh*, s. 73; el-Kureşî, *Evveliyâtu'l-Fâruk fi'l-İdâre ve'l-Kadâ*, C. 1, s. 157.

uygulamalardan, hem de kendisinden önce İslâm Devleti'nin başkanı olan Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in yapmış olduğu düzenlemelerden istifade etmiştir.⁴⁸

Lombardi'nin da ifadesi ile “ *İslâm fetihleri öylesine çabuk ve kolay gerçekleşiyordu ki, idarede herhangi bir kopukluk olmadan yerleşik devletin sürekliliği sağlanıyordu. Kurumlar, devlet çarkı, yönetici kadroları, yönetim şekilleri, hükümet büroları, vergiler vb. gibi hususlarda devamlılık korunuyordu.*”⁴⁹ Daha önce yukarıda bahsettiğimiz gibi, Bizans ve Sasani devrinde olan bu uygulamaların devam ettiği, ancak yeni durumdan dolayı Müslümanlar tarafından bu uygulamaların bazılarında değişikliğe gidildiği anlaşılmaktadır. Çünkü Müslümanlar fethedilen yeni topraklarda oturmuş bir idari düzenle karşılaştılar. Bu idari uygulamalarda kökten bir değişikliğe gitmek menfi birtakım sonuçlar doğuracağından, böyle bir uygulamaya başvurulmamıştır. Fakat Müslümanlar, buralarda dini inançlarına uygun bir yapı oluşturmak için gerekli çabayı göstermişlerdir.⁵⁰

Nitekim ülkenin vilayetlere ayrılarak valiler tarafından yönetilmesi, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminde de devam etmiştir. Ömer (r.a) ise bu uygulamayı daha sistematik hale getirmiştir.⁵¹

Hicaz'ın idari yapısı, yeni fethedilen bölgelere göre farklı olmuştur. Bu farklılığın ana sebepleri olarak; Hicaz'ın yeni fetihler esnasında yerleşik bir idareye sahip oluşu, zirai, sınai ve ticaret yapısı, demografik yapısı, yaşam şekilleri ve devletin membaı oluşu etkili olmuştur.⁵² Hicaz, hilafet ve komuta merkezi ve diğer bölgelere hâkim konumdaydı. Hicaz ile Emsâr şehirleri (Basra, Kûfe, Fustat gibi), yani sonradan kurulmuş olan ordugâh şehirleri arasında idarî yapı yönüyle farklılıklar vardır.⁵³ Emsar şehirleri, fethedilen bölgeyi elde tutabilmek, oraya hükmedebilmek, vergi ve ganimetleri toplayıp muhafaza

⁴⁸Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 65.

⁴⁹Maurice Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, çev. Uzel Nezih, 1. b., İstanbul: Pınar Yayınları, 1983, s. 16.

⁵⁰Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 65; Abdülhalik Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, Ankara: Mehter Yayınları, 1991, s. 56.

⁵¹Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, ss. 51-52; Ömer Ferruh, *Târîhu Sadri'l-İslâm ve'd Devleti'l-Ümeviyye*, Beyrut, 1986, s. 105.

⁵²Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 66.

⁵³Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980, C. 1, s. 258; Yılmaz Can, “Hulefâ-i Râşidin Döneminde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstem*, S. 6 (2005), s. 216.

edebilmek, daha da önemlisi yeni fethedilecek yerler için askeri ikmal noktaları tesis etmek gibi sebeplerden dolayı, yeni fethedilen bölgelere inşa edilmiş ordugâh şehirlerdir.⁵⁴

Emsâr, Arap ve Müslümanların şehirleri olarak İslam'la henüz ilişkiye giren, belli oranda İslamlaşma sürecini tamamlayan bir bölgede yer alırken, Hicaz tam anlamıyla bir Arap ve İslam bölgesi hüviyetine sahipti. Şehirleri, köyleri ve badiyeleri arasında hem coğrafi hem de gönül bağlı bir yakınlık vardı.⁵⁵

Emsâr şehirlerinde fetih sonrasında vergi, haraç, cizye vb. gibi alanlarda Arap olmayan (Mevali) kimselerin istihdamı kaçınılmazdı. Hicaz'da ise Araplara yönelik hizmetler söz konusu olduğu için gayr-i Arap istihdamına ihtiyaç duyulmuyordu. Ayrıca Emsâr şehirlerinde toplanan vergiler öncelikle Hicaz'a geliyordu. Dolayısıyla Hicaz, Hz. Ömer döneminde de İslam Devleti'nin en önemli bölgesi olma özelliğini korumuştur.⁵⁶ Hicaz'ın şehirlerinden olan Medine, Hz. Ömer döneminde devletin otoritesinin daima hissedildiği bir başkent olma özelliğini devam ettirdi. Zaman zaman Medine'den ayrılmak durumunda kalan Hz. Ömer, yerine vekil bırakmayı ihmal etmemiştir.⁵⁷

Hicaz'ın diğer şehirlerinde idari yapı korundu. Medine'den gönderilen diğer valiler vasıtasıyla yönetilen Hicaz şehirlerinde, idarede problemlerin meydana gelmemesi ve merkeze yakınlığı dolayısıyla kontrolünün kolaylığı sebebiyle, buraya yönelik herhangi bir idari taksimat yapılmadı. Hz. Ömer, Hicaz dışındaki bölgeleri büyük vilayetlere ayırdı. Her vilayetin bir merkezi (başkenti), valisi ve kadısı vardı.⁵⁸

Hz. Ömer, Suriye bölgesini Hıms, Dımaşk ve Filistin olmak üzere üç; Ifrıkıyye'yi Mısır'ı-Ulya, Mısır'ı-Süfla ve Batı Mısır olarak üç; Irak'ı ise Kûfe, Basra şeklinde iki idari bölgeye ayırmıştır. Ehvaz ve Bahreyn bölgelerini iki ayrı eyalet yapmıştır. Sicistan,

⁵⁴Can, "Hulefâ-i Râşidin Döneminde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme", s. 216.

⁵⁵Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 66.

⁵⁶Salih Ahmet, *el-Hicaz fi Sadri'l-İslâm*, ss. 282-83.

⁵⁷Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 66.

⁵⁸Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 67.

Kirman ve Mekrân'ı tek eyalet idaresinde birleştirdi. Taberîstan ve Horasan'ı da iki ayrı vilâyet olarak taksimata tabi tuttu.⁵⁹

H. Ömer, ülke idaresi ile ilgili düzenlemelerle, merkeze uzak mesafede olan bölgelerde işlerin düzenli bir şekilde yürütülmesini sağladı. İstikrar içinde geçen yaklaşık on yıllık halifeliği boyunca fetihlere ve daha başka icraatlara rahatça yönelebildi. Coğrafi, sosyal ve askeri anlamda gerçekleştirdiği anlaşılan söz konusu idari taksimatı sayesinde, taşradaki vilâyetlerde görev yapan valiler idarede başarılı oldular. Vilâyetlerdeki başarı merkezin de başarısını arttırdı.⁶⁰

H. Ömer'in oluşturmuş olduğu devlet ve eyalet sistemi, H. Osman döneminin ilk altı yılında gerçekleşmiş olan pek çok önemli icraata zemin hazırlamıştır.

C. HZ OSMAN DÖNEMİ YÖNETİMİ

İkinci halife H. Ömer, H. 23 yılının Zilhicce ayının 27. Günü (4 Kasım 644) Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lü tarafından şehit edildi.⁶¹ Ebû Lü'lü daha önce H. Ömer'e gelerek, efendisinin kendisine altından kalkamayacağı bir borç yüklediğini bildirerek odan yardım istemişti. H. Ömer sanatını öğrendikten sonra borcun altından kalkamayacak kadar fazla olmadığını söyleyince buna kızan Ebû Lü'lü, bir gün sabah namazında halifeye suikast düzenleyerek ağır şekilde yaralanmasına sebep oldu.⁶²

Ashâb yaralı vaziyette yatan H. Ömer'e gelerek yerine birini tayin etmesini istediklerinde, Ebû Ubeyde b. Cerrâhın sağ olsaydı onu halife adayı gösterebileceğini, zira H. Peygamber'in (s.a) onun için ümmetin emini dediğini ifade etti. Ardından Ebu Huzafe'nin kölesi Salim'i veliaht gösterebileceğini, fakat onun da vefat etmiş olduğunu söyledi. Buna sebep olarak da H. Peygamber'in (s.a) onun için "Salim, Allah Teâlâ'ya şiddetle muhabbet besleyen bir kişidir." demesini gösterdi.⁶³ H. Ömer'in, Salim'in halife yapılmasında tereddüt etmeyip daha sonra H. Osman ve H. Ali'nin halifeliği

⁵⁹El-Belazuri, *Fütuh*, s. 73,123; el-Kureşî, *Evveliyâtu'l-Fâruk fi'l-İdâre ve'l-Kadâ*, C. 1, ss. 109-12; Salih, *İslam Kurumları*, s. 189; Hizmetli, *İslam Tarihi-İlk Dönem-*, s. 522.

⁶⁰Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, ss. 67-68.

⁶¹İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, ss. 55-58.

⁶²İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 56.

⁶³Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, t.y., C. 3, ss. 227-28; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 56.

meselesinde kesin bir kanaat belirtmemesi dikkat çekici bir durumdur.⁶⁴ Ancak Hz. Ali ve Hz. Osman, aileleri büyük ve nüfuzlu olan sahâbilerdi. Onlardan biri Benî Haşim'e diğeri ise bu ailenin rakibi Benî Ümeyye'ye mensuptu. Bundan dolayı Hz. Ömer hilafetin bir “*aile hilafetine*” dönüşmesini istemiyordu. Salim'in eski bir köle olması sebebiyle onun için böyle bir tehlike yoktu.⁶⁵ Hz. Ömer'in asıl çekindiği husus ise eski Arap asabiyetinin yeniden canlanmasıydı. Bu nedenle Hz. Ömer, devlet idare kademesinde kendi ailesini diğer ailelerden ayrı tutmamış, hatta bu konuda aşırı hassasiyet göstererek kendi ailesinden hiçbir kimseyi önemli devlet vazifelerine getirmemiştir. Halife'nin bu derece hassas davranmasının ana sebebi, hilafeti ve idareyi bir ailenin tahakkümüne bırakmamaktır.⁶⁶

Hz. Ömer, yerine herhangi bir kişiyi tayin etmeyince, Müslümanlar ondan oğlu Abdullah'ı halife yapmasını istedi. Fakat hilafetin aile saltanatına dönüşmesine katı bir şekilde karşı olan Hz. Ömer'in bunu kesin bir dille reddetti.⁶⁷ En sonunda Hz. Ömer, halife seçimini Hz. Peygamber'in (s.a) cennet ehlinden saydığı sahabelere havale etmiştir.⁶⁸ Halife, aşere-i mübeşşereden ve halen hayatta olan Sa'id b. Zeyd'i halife adayları arasında zikretmemiştir. Bunun ana sebebi Sa'id'in halife ile aynı kabileden olmasıdır.⁶⁹

Hz. Peygamber'in (s.a) amcası Abbas ölüm döşeginde olan halifeden, adaylar içerisinde en kuvvetli iki aday olan Hz. Osman ve Hz. Ali hakkındaki düşüncelerini öğrenmek istedi. Halife her ikisi hakkındaki düşüncelerini de belirtti.

Ölüm döşeginde olan Hz. Ömer, halife adayı olarak tespit ettiği kişileri yanına çağırarak tavsiyelerde bulundu. Onun en fazla uyardığı kişiler Hz. Ali ve bilhassa Hz. Osman'dı. Nitekim Abbas Halifeye görüş sorulduğunda Hz. Osman hakkında; onun bir hayli yumuşak huylu olduğunu, eğer onu istihlâf ederse Ebû Muaytoğulları'nı insanların başına bela edebileceğini, Allah'ın malını onlara verebileceğini söyledi. Sonra da, “*Eğer öne geçerse vallahi böyle yapar. Böyle yapınca da Araplar onun üzerine gider ve onu*

⁶⁴İhsan Süreyya Sırma, *İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1990, s. 102.

⁶⁵Sırma, *İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, s. 102.

⁶⁶Adem Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, 1. b., İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 86.

⁶⁷et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 228; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 70.

⁶⁸et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 228; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, ss. 70-71.

⁶⁹Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s. 87.

evinde öldürür.” dedi.⁷⁰ Hz. Ömer’in adaylar içerisinde Hz. Osman’ın üzerinde daha fazla durması dikkat çekici bir durum olmakla birlikte, daha sonra dediklerinin birebir çıkması, onun ileri görüşlülüğüne bir örnektir.

Oluşturulan heyet bir araya geldikten sonra Abdurrahman b. Avf, kendisinin adaylıktan feragat ettiğini belirtmiş ve hakem olma isteğini dile getirmiştir. Nitekim hakem olan Abdurrahman b. Avf, tek tek şura üyelerinin görüşlerini alarak, hilafet adaylarını Hz. Ömer’in de vefat etmeden önce düşündüğü gibi Hz. Osman ve Hz. Ali olarak iki kişiye indirlemiştir.⁷¹

Ashâb bu iki adaydan birisini halife olarak seçmek durumundaydı. Haşimiler, Hz. Ali’yi, Emeviler ise Hz. Osman’ı halife olarak görmek istiyordu.⁷²

Hz. Abdurrahman, halife olacak kişiyi belirlemek için üç gün boyunca kamuoyu yoklaması yaptı. Dördüncü gün sabah namazında seçim için daha önce belirlenmiş süre doldu. O vakitte şûrâ ehli ve ashâbın önde gelenleri bir araya geldiler ve Hz. Abdurrahman b. Avf, bir açılış konuşması yaparak son defa ashâbdan fikirlerini beyan etmelerini istedi. Karşılıklı fikir beyanından sonra, bir çatışma çıkmasından endişe duyan Sa’d b. Ebî Vakkas, Hz. Abdurrahman’a insanlar arasında fitne çıkmadan bu işi bitirmesi tavsiyesinde bulundu.⁷³ Abdurrahman b. Avf da önce Hz. Ali’yi yanına çağırarak eğer halife olursa, Allah’ın kitabı, Peygamber’in sünneti ve ondan sonraki halifelerin yolu üzerine yürüyüp yürümeyeceği hususunda söz vermesini istedi. O da “İlmim ve gücüm miktarınca bu yolu takip edeceğim” cevabını verdi. Hakem daha sonra Hz. Osman’ı çağırarak aynı taahhüdü vermesini istedi. Hz. Osman’dan “*Evet bu yolu takip edeceğim*” cevabını alınca, Hz. Osman’ın elini kaldırarak “*Allah’ım şahit ol ben üzerimdeki emaneti Osman’ın üzerine yüklemiş oldum*” diyerek onu halife ilan etti ve ilk biat eden kişi oldu.⁷⁴

⁷⁰İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 73.

⁷¹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, ss. 70-74.

⁷²Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, ed. M. Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1969, C. 2, s. 123.

⁷³et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, ss. 232-33; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, ss. 73-74.

⁷⁴et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, ss. 233-38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, ss. 73-76.

Hız. Osman'ın halife olmasıyla birlikte vilayet ve valilerin isimleri daha fazla zikredilmeye, ülke gündeminde merkeze ve halifeye oranla daha belirgin bir şekilde ön plâna çıkmaya başladıkları görülür⁷⁵

Hulefâ-i Râşidin arasında on iki yıllık iktidarı ile en fazla devlet başkanlığı yapan Hız. Osman, döneminin ilk altı yıllık döneminde (24-29/644-649) Hız. Ömer'den devralmış olduğu güçlü ve istikrarlı devlet yapısını devam ettirmede başarılı oldu.⁷⁶ Hız. Osman, mevcut idarî yapıda vali değişikliği dışında fazla bir düzenleme ve değişiklik yapmadı. Çünkü devlet başarılı ve istikrarlı bir süreç devam ettirebiliyordu; değişiklik gerektirecek aksamalar henüz ortaya çıkmamıştı.

Hız. Osman'ın ikinci altı yıllık devresinde (30-35/650-655) ise, vali atamaları, atanan vali ve yöneticilerin yapmış olduğu uygunsuz birtakım uygulamalar neticesinde eyaletlerde başlayan huzursuzluklar merkeze, Medine'ye kadar yayıldı.⁷⁷ Önceleri masumane duygularla ve yapıcı bir şekilde dile getirilen eleştiriler zamanla şiddetlenerek yıkıcı bir hal almaya başladı.⁷⁸

Ülkenin özellikle Mısır, Kûfe ve Basra bölgelerinde ortaya çıkan ve gün geçtikçe artan muhalif eylemler karşısında Hız. Osman, daha önceki devrede yapmadığı bazı idari düzenlemeleri yapmak durumunda kaldı.

İslam ülkesindeki vilayetlerin hepsi aynı öneme sahip değildi. Bazı sınır vilayetleri vardı ki devlet dışarıdan gelecek saldırılara karşı buralardan korunuyordu. Sınır, ordugâh şehirler fetihler sebebiyle bol para ve maddi güce sahiplerdi. Bazı şehirler ise bu önemi haiz değildi. Hız. Osman, vali siyasetinde, önemi oranında öncelikle sınır ordugâh şehirlerine dikkat etmiştir. Siyasi, idarî, askerî ve ekonomik bakımdan riski ve ehemmiyeti olmayan vilâyetlere fazla önem vermemiştir. Irak'ta, Kûfe ve Basra, Şam ve Mısır gibi önemli ve riskli bölgelere tüm dikkatini yöneltmişti.⁷⁹

⁷⁵Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 68.

⁷⁶Ethem Ruhi Fırlalı, *İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara: Ankara Ü.İ.F.Y, 1983, ss. 35-36; Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara: Ankara Ü.İ.F.Y, 1965, s. 31.

⁷⁷Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 68.

⁷⁸Fırlalı, *İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, ss. 35-36; Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, s. 31.

⁷⁹Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 69.

Hicaz'da iktidar ve devletin güvenliği için endişe edecek bir durum olmadığını gören Hz. Osman, merkeze uzak eyaletlerde bazı düzenlemelere gitti. Buralara akrabalarından seçmiş olduğu kimseleri vali olarak atadı. Valilik makamına getirdiği akrabalarına geniş yetkiler verdi.

Hz. Osman, selefi Hz. Ömer döneminde üç vali tarafından idare edilen Mısır'ı tek bir valinin yönetimi altında birleştirdi.⁸⁰ İki vali tarafından idare edilen Şam bölgesini de tek bir valinin yönetimi altında birleştirdi.⁸¹

Şam, idarî taksimi ve demografik yapısı itibarıyla Basra ve Kûfe'den ayrılıyordu. Çünkü Şam, İslâm Devleti'nin idare merkezinin olduğu Hicaz ile devletin askeri ve maddi servetinin merkezi konumundaki Mısır arasında yer alıyordu. Şam'da bulunan güçlü bir vali, devletin gidişatına yön verebilir önemli meselelerde etkin rol oynayabilecek bir konumdaydı. Merkezden, yani halifeden veya Mısır'dan yardım alabilir ve gerektiğinde buralara yardım edebilirdi.⁸² Dolayısıyla Şam'ın, elinde geniş yetki ve imkânlar bulunduran bir vali tarafından yönetilmesi; Hz. Osman'ın, devleti istikrarlı bir şekilde yönetebilmesi açısından büyük önemi haizdi. Bu gerçeğin, Hz. Osman'ın Şam bölgelerini tek bir idarî çatı altında birleştirmesinde ve dağınıklıktan kurtarıp güçlü bir vilayet haline getirmesinde etkili bir rol oynadığı söylenebilir.⁸³ Hz. Osman'ın Şam'la ilgili yapmış olduğu idari düzenleme ve Şam valisi Muaviye'ye vermiş olduğu geniş yetkiler ve tanımış olduğu serbestlik, meyvesini Hz. Osman'a yönelik isyana katılmamakla göstermiştir.⁸⁴

Hz. Osman döneminde, Yemen'deki idarî yapı selefi Hz. Ömer döneminde olduğu şekliyle korundu. San'a ve el-Cened olarak iki valilikle buranın yönetimi devam etmiştir.⁸⁵

⁸⁰El-Belazuri, *Fütuh*, ss. 319-25; et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 250-51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, ss. 94-97.

⁸¹ Hz. Osman'ın halifelîğe geçtiği dönemde Muaviye'nin valiliği sadece Şam ile sınırlıydı. Hama, Hıms, Kınnesrin, Havran ve el-Cezire bölgeleri'nin yönetimi ise Umeyr b. Sa'd da idi. Umeyr'in istifa etmesi üzerine buraların idari olarak birleştirildiği ve yönetiminin halife tarafından Muaviye'ye verildiği görülmektedir. Bkz., et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 289-91; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 91; Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 54.

⁸²Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 69.

⁸³Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 69.

⁸⁴İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, ss. 165-80.

⁸⁵İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 194.

Ayrıca onun döneminde, Azerbaycan, Ermenistan ve Kıbrıs gibi bölgeler İslam devleti topraklarına katıldı. Buralardan Kıbrıs, Şam Valisi'nin, Azerbaycan ve Ermenistan başka bir Vali'nin yönetimi altına verildi.⁸⁶

Üçüncü halife Hz. Osman, Medine'yi terk ettiğinde yerine vekil bırakmıştır.⁸⁷

D. HZ. ALİ DÖNEMİ YÖNETİMİ

H. Osman'ın ve onun atamış olduğu yöneticilerin yapmış olduğu icraatlardan memnun olmayan; Kufe, Basra ve Mısır halkından oluşan isyancı bir grup halife Hz. Osman'ın evini kuşatmaya almış ve birtakım isteklerde bulunmuştur. Bu isteklere olumlu yanıt vermeyen Hz. Osman'ı, H. 35 Zihicce ayının 17 veya 18. Günü şehit etmişlerdir.(656/17-18 Haziran)⁸⁸

H. Osman şehit edildikten sonra, Medine'de büyük bir kargaşa ve devlet boşluğu yaşanmıştır. Asilerin kontrolündeki Medine'de devletin başına kimin geçeceği sorusu bir süre cevapsız kaldı. Yapılan ısraralar sonucunda Hz. Ali, ancak herkesin huzurunda, mescitte biat alınması şartıyla halifeliği kabul etti.⁸⁹

H. Ali halife seçildikten sonra siyasi şartların etkisiyle idari uygulamalarda bazı değişiklikler yapmak durumundaydı. Çünkü önce Şam sonra da Mısır, Hz. Ali'nin idaresi dışında kalmış, böylece İslam devletinde iki başlı bir durum ortaya çıkmıştı.⁹⁰

H. Ali'nin halifeliğe geçişinden kısa süre sonra Mekke'de başlayıp, Basra civarlarında gelişen Cemel Vakası(36/656)⁹¹ sebebiyle Medine'yi terk eden Hz. Ali, yerine vekil olarak Temmam b. Abbas'ı bırakmış ve Basra'ya Cemel ashabı üzerine harekete geçmiştir.⁹² Daha sonra başkent olarak Kufe belirlenince Medine'ye bir vali tayin etmiştir.⁹³

⁸⁶El-Belazuri, *Fütuh*, ss. 282-83; Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 102.

⁸⁷İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 100; Salih Ahmet, *el-Hicaz fi Sadri'l-İslâm*, s. 303.

⁸⁸et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 394; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 187.

⁸⁹İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 195; Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986, C. 2, ss. 469-72.

⁹⁰Bakır, *H. Ali Dönemi*, s. 55.

⁹¹et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 450-52; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 209; Algül, *İslam Tarihi*, C. 2, s. 488.

⁹² Hz. Ali Cemel ashabı üzerine yürüdüğünde Mekke'ye Kusem b. Abbas'ı getirmiştir. Bir başka rivayette Medine'de kendi yerine Sehl b. Huneyf'i vekil olarak bırakmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 227.

⁹³Bakır, *H. Ali Dönemi*, s. 55.

Hicretten sonra herhangi bir ilan veya resmi bir kayda gerek duyulmaksızın İslam devleti kuruluşunda doğal bir şekilde başkent olarak yükselen Medine, Hz. Peygamber ve üç halife devrinde de başkent olma vasfını korumuştur. Hz. Ali'nin halifeliğinin ilk zamanlarında da başkent olan Medine, Hz. Osman döneminin son zamanlarından başlayarak gelişen olaylar doğrultusunda başkent vasfını yitirmiş ve sonuç olarak Hz. Ali, H.16 yılı 12 Recep (5 Ocak 657)⁹⁴ günü başkenti Kûfe'ye taşımıştır⁹⁵

Medine'nin başkentlik kabiliyetini kaybetmeye başlaması öncelikle Hz. Osman'ın burada asi bir grup tarafından öldürülmesine neden oldu; isyancıların Medine'ye girmesiyle birlikte siyasi şartlar Medinelilerin kontrolünden çıkmıştır. Nitekim siyasi kontrol bundan sonra hiçbir zaman Medine'ye döndürülemedi. Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ilk neticesi olarak, peygamber şehrinde hilafetin sona ermesi ve yeni hilafet merkezi'nin Medine dışına kurulmuş olmasıdır.⁹⁶

Seleflerinin aksine normal bir ortam içinde değil de, asilerin kontrolü altındaki Medine'de, asilerin baskı ve dayatmalarıyla halifelik makamına geçen Hz. Ali, yine seleflerinin aksine tüm bölgelerin biatını alamamıştı. Devletin başkenti olan Medine'de birbirine taban tabana zıt grupların bulunduğu bir yer haline geldi. Bundan dolayı da Medine, daha önceki cazibesini kaybetmişti.⁹⁷

Yukarı da belirtildiği üzere, İslam devletinde vilayet ve şehirlerin hepsi aynı derecede öneme haiz değillerdi. Sınırdaki yer alan vilayetler, İslam devletine dışarıdan gelecek saldırılara karşı koruyucu konumunda idi. Devletin ve ordunun imkânları buralara odaklanıyordu ve ordunun büyük bir bölümü sınır vilayetlerindeydi. Yapılan fetihler sebebiyle devletin maddi gücü büyük oranda buralara kaydırılmış durumdaydı. Bu sebeple idari, askeri ve ekonomik yönden daha az risk taşıyan bölgelere gereken önem verilmedi.

Eskiye oranla siyasi, ticari ve askeri yönden önemi azalan Medine, İslam devletinin sınırlarda meydana gelen genişlemelerden ve yeni fethedilen ve ülke için önem taşıyan vilayetlerle oldukça uzak bir mesafede kaldı. Dolayısıyla bu konumu ile Medine, başkent olarak önemli gelişmelerden haberdar olma ve bu gelişmelere yön verebilmede

⁹⁴Algül, *İslam Tarihi*, C. 2, s. 488.

⁹⁵Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 71.

⁹⁶Julius Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Ankara Ü.İ.F.Y, 1963, s. 25.

⁹⁷Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 71.

eksik kalmaya başladı. Medine’de bulunan halife, uzak bölgelerdeki vilayetlerde gerçekleşen ve devleti etkileyen olaylara müdahale etme gücünü mahalli idarecilere, fetihlerde yer almış olan komutanlara ve vilayetlerde bulunan valilere kaptırdı. Vilayetlerdeki bazı valilerin de biatini alamayan Halife’nin yaşadığı nüfuz kaybı, iktidarı ve devletin selameti açısından da önemli bir hale geldi. Bu durum, Hz. Ali’nin Medine’ye nispetle sınırdaki eyaletlere; siyasi, ticari, askeri ve ekonomik gelişmelere sahne olan bölgelere daha yakın durumdaki bir başka vilayeti başkent yapmasında etkili oldu.⁹⁸

Ayrıca fetih hareketleriyle birlikte gerçekleşen göçlerle Hicaz’ın nüfusu bölgenin dışına kaydı. Dolayısıyla hilafetin bundan böyle Medine’de kalmasına gerek yoktu.⁹⁹ İslam şehir ve beldelerinde meydana gelen değişim ve gelişmeler neticesinde Medine siyaset dışına çıkmış durumdaydı. Devlet işleri ağırlıklı olarak kuzeye yani sınır vilayetlerine yönelmişken,¹⁰⁰ Halife’nin gelişmeleri dışarıdan takip etmesi düşünülemezdi.

Artık bu dönem de Hicaz’ın ekonomik olarak dışarıya bağlı olması da devlet merkezinin Kûfe’ye taşınmasında etkili olmuştur.¹⁰¹

Hz. Ali’nin Medine’yi merkez olarak terkinde, Medine ahalisinin desteğini yeterli olarak alamaması da etkili olmuştur. Hilafete geliş yöntemi ve Hz. Osman taraftarlarının buradaki mevcudiyeti, Hz. Ali’yi Medine’de rahatsız edecek bir olguydu. Hz. Osman’ın şehit edilme hadisesinden anlaşılacağı üzere, kendi halifesini koruyamayacak kadar güçsüz ve aciz kalan bir şehrin başkent olarak kalmasının makul görülmemesinin, Hz. Ali’nin böylesi bir uygulamaya gitmesinde etkili olduğunun göstergesidir.

Başkentın Medine’den başka bir vilayete taşınmasına, hangi gerekçelerle Kûfe’nin isminin ön plana çıktığı hususuna bakılacak olursa, Hz. Ali’nin, Medine’de bulamadığı desteği ve ilgiyi Irak bölgesinde, özellikle Kûfe’de bulmasının, buranın başkent olarak seçilmesinde önemli bir paya sahip olduğu görülecektir.¹⁰² Kûfeliler’in Hz. Osman liderliğindeki Ümeyye Oğulları ailesinin ve Hicaz’ın seçkin kişilerinin artan imtiyazları ve idarede özellikle Kûfeliler aleyhine gerçekleştirilen uygulamalar

⁹⁸Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 72.

⁹⁹Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 72.

¹⁰⁰Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. 1, ss. 276-77.

¹⁰¹Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 73.

¹⁰²Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 73.

karşısındaki tepkileri¹⁰³, Hz. Ali’yi kabulde diğer vilayetlere göre istekli olmalarının ana sebebidir.

Kuruluş amacı olarak askeri güce sahip garnizonlar olan “*Basra*”¹⁰⁴ ve “*Fustat*”¹⁰⁵ başkent olmaya aday şehirlerdi. Ancak bu şehirlerden Fustat, Kuzey Afrika’da devam etmekte olan fetihler sebebiyle ekonomik olarak başkent olmaya yeterli düzeyde değildi.¹⁰⁶ Başkent adaylarından Basra’nın Cemel savaşlarında Hz. Ali karşıtlarına vermiş olduğu destekten dolayı ve dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı diğer alternatiflere nispeten daha korumasız olması başkent yapılma ihtimalini zayıflatmıştı. Bu durumda geriye askeri kent olarak sadece Kûfe kalmaktaydı ve Hz. Ali de, Kûfe’yi (36/656) başkent olarak ilan etmişti.¹⁰⁷

Hz. Ali’nin böyle bir adımı atmasında ana sebep, Medinelilerden beklediği desteği bulamamış olmasıdır.¹⁰⁸

Kûfe’nin başkent olarak belirlenmesiyle Hicaz, eski önemini kaybetti. Bu durum, başkent olarak istifa ettiği imkânlardan mahrum kalan Medinelilerin, iktidar aleyhine yapmış oldukları tavırlarında da etkili olmuştur.¹⁰⁹

Kûfe’nin başkent yapılmasıyla devlet yapısında meydana gelen sorunların çözümü amaçlanmış olsa da, bilakis Kûfe’nin kozmopolit bir yapıya sahip olmasından dolayı Hz. Ali döneminde kendisi başlı başına bir sorun haline gelmiştir. Müslüman beldeler içerisinde etnik unsur ve kabile çeşitliliği bakımından daha karmaşık bir belde bulunmamaktaydı.¹¹⁰

Halife Hz. Ali, ülke idari düzenlemesi bakımından başkent değiştirme dışında fazla bir idari değişiklik ve icraatta bulunmamıştır.¹¹¹

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. Ünal Kılıç, “Kufeliler’in Hz. Osman’a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, C. 6, S. 2 (2002), ss. 239-60.

¹⁰⁴ Abdülhalik Bakır, “Basra”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 1995, C. 5, ss. 108-11.

¹⁰⁵ Eymen Fuad Seyyid, “Kahire”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 2001, C. 24, ss. 174-75.

¹⁰⁶ Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 74.

¹⁰⁷ Algül, *İslam Tarihi*, C. 2, s. 488; M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001, ss. 23-24.

¹⁰⁸ Apak, *İslam Tarihi 2*, s. 262.

¹⁰⁹ Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 75.

¹¹⁰ Apak, *İslam Tarihi 2*, s. 262.

¹¹¹ Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 75.

Hız. Ali idari olarak iki merkezden yönetilen Fars bölgesini tek bir valinin yönetiminde toplamıştır.¹¹² Aynı şekilde tüm Yemen bölgesini tek bir vilayet altında toplamıştır.¹¹³ Dördüncü Halife de başkentten ayrıldığında yerine vekil tayin etmiştir.¹¹⁴

İslam Devleti'nin ilk dönemlerinde idari taksimat yapılırken, şehirlerin veya bölgelerin hangi tarzda yönetileceği ve taksimatın hangi tarza göre yapılacağı genel geçer bir esasa göre yapılmamıştır. Dönemin şartları neyi gerektiriyorsa ona uygun bir biçimde idari düzenlemeleri yapmak bu dönemin en belirgin özelliği olmuştur.

Fethedilen ve İslam devleti sınırlarına katılan bölgelerin idari organizasyonu kat'î bir şekilde gelmesi tedricen ve uzun bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir.¹¹⁵ İhtiyaca göre en uygun olduğuna karar verilen yöntemler denendi. Gerekli görülmesi durumunda her bölgenin şartları göz önünde bulundurularak farklı farklı idari düzenlemelere gidilmiştir. İdari taksimatla ilgili daha önce yapılan uygulamalardan gerekli görüldüğü kadar istifade edilmiştir. İslam devleti sınırları dâhilinde olan bölgelerin, en küçüğünden büyüğüne kadar dolaylı veya doğrudan yönetici ataması gerçekleştirildi, hiçbir bölge başıboş bırakılmamıştır.¹¹⁶

Yönetici atamaları yapılırken bölge halkının kabul edebileceği özelliklerde ve onlarla uygun çalışabilecek nitelikte olmasına özen gösterilmiştir. Böyle yapılarak elde edilmek istenen; idareci ile uyumlu ve huzurlu bir halk kitlesi oluşturabilmektir.¹¹⁷

1.2. VALİLİK VE İDARİ YAPIDAKİ YERİ

Cahiliye devrinde Araplarda câri olan kabile yönetimi, kısmen demokratik özelliklere sahip bir yönetim şekliydi. Kabile şeyhi, istişare ederek işleri neticelendirmek için aşiret reislerini bir araya toplardı. Kabilelerin idarede uyguladıkları yazılı, genel geçer bir kanun nizamları bulunmuyordu. Bilakis onlar kanun yerine kaim olan örfü göre

¹¹²El-Belazuri, *Fütüh*, ss. 481-82; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 405.

¹¹³İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 205.

¹¹⁴İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 359; Salih Ahmet, *el-Hicaz fî Sadri'l-İslâm*, s. 304.

¹¹⁵Robert Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara: Ankara Ü.İ.F.Y, 1981, ss. 92-93.

¹¹⁶Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 76.

¹¹⁷Andre Miquel, *İslam ve Medeniyeti*, çev. Ahmet Fidan, Hasan Menteş, İstanbul: Birleşik Yayınları, 1991, C. 1, s. 88.

idare olunuyorlardı. İslam zuhur edince kavim ve kabile birliği yani asabiyet yerine din birliğine bağlı bütün Müslümanların eşit olduğu bir düzen ortaya koymuştur.¹¹⁸

Hz. Peygamberin (s.a) idaresi, sadece dini işlerin organizesi değil, aynı zamanda siyasi ve dünyevi işlerin de ynetimiydi. O, ordulara bizzat komutanlık ediyor, Müslümanlar arasında zuhur eden davalara bakıyor ve vergileri topluyordu. Yani dini ve siyasi otorite tek elden yönetiliyordu.¹¹⁹

Medine'ye hicretle birlikte İslam devlet düzeni kurulmaya başlandı. Hz. Peygamber (s.a), her kabilenin başına ve vilayetlere yönetici ve valiler tayin etti. Valiler ve yöneticilerin ilk zamanlarda siyasi kimlikleri yoktu. Daha çok namazda Müslümanlara imamlık yapmak ve zekat toplamak gibi vazifeleri vardı.¹²⁰

Hz. Peygamber (s.a), raşit halifeler ve diğer yöneticiler yazılı esaslara dayanan genel geçer bir müesseseye ihdas etmediler. Kavramların oluşması için belli bir zaman ve birikime ihtiyaç vardı. Uygulamalar da karşılaşılan durumlara göre ve deneme yanılma yoluyla, kavramların muhtevasında, niteliklerinde, sınırlarında ihtiyaca cevap vermesine yönelik değişikliklere gidilmiştir.¹²¹

Diğer birçok kavram gibi, valilik kavramı da zamanla anlam ve fonksiyon değişikliğine uğramıştır. Bu değişiklikler daha çok kurumsallaşmaya yönelik olarak ihdas edilmiştir. İslam devlet tarihinde kısa bir dönem olan Hz. Peygamber (s.a) ve Hulefa-i Raşidin döneminde bile başlangıç ve bitiş itibariyle söz konusu kavrama yüklenen anlamlarda, görev, sorumluluk ve yetki alanları; tayin, azil vb. bakımdan tekmle doğru giden süreçte birçok değişikliğe uğramıştır.¹²²

¹¹⁸Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, ev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985, C. 2, s. 151.

¹¹⁹Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, C. 2, s. 151.

¹²⁰Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, C. 2, ss. 151-52.

¹²¹Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, C. 2, s. 152; Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 87.

¹²²Kılı, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 87.

A. TANIMI

Sözlükte “*ve-le-ye*” kökünden gelen “*vali*” kelimesi, ism-i faildir ve “*bir şeye çok yakın olmak*” anlamına gelmekle birlikte, “*yetkili kişi, idareci, yönetici*” gibi anlamlara da gelmektedir.¹²³

Kavram olarak, devlet başkanları tarafından başkentin dışında kalan bölgelerin idaresi için tayin edilen memurlara “*vali*” ve bu memurların idaresi altında olan yerlere de “*vilayet*” denmektedir.¹²⁴

Valinin görev alanın kapsamı, büyüklüğüne göre “*şehir*” veya “*vilayet*”; daha büyükse “*eyalet*” kavramıyla isimlendirilmektedir. Bugün de kullanıldığı biçimde vilayet, eyalete göre daha küçük bir yerleşim birimini ifade etmektedir. Nitekim ilk dönem İslam idari yapısında vilayet, halife veya eyalet yöneticileri tarafından daha hüçük yönetim birimlerine ayrılabilirdi.¹²⁵ Eyalete bağlı vilayetlerin yöneticileri, bazen bizzat halife tarafından atanırdı.¹²⁶ Fakat çoğunlukla eyalet valileri tarafından tayin edilirdi.¹²⁷ Hz. Peygamber (s.a) döneminde, tek vali tarafından yönetilen Yemen eyalet konumundaydı. Daha sonra üç bölgeye ayrılan Yemen’in her bölgesine değişik birer vali ataması yapılarak yönetilen şehirlerin her birisi de vilayet konumundaydı.¹²⁸

Eyaletler, şehirler ve ona bağlı olan bölgelerden oluşan daha büyük ve önemli bir idari birimdir. Eyalet valileri sorumluluk ve yetki bakımından vilayet valilerinden daha önemli bir konumda bulunmaktadırlar.¹²⁹

¹²³Ünal Kılıç, “Vali”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2012, C. 42, ss. 492-94.

¹²⁴Kılıç, “Vali”, ss. 492-94.

¹²⁵El-Belazuri, *Fütûh*, ss. 282-83; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 421,442; Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Uyunu'l Ahbar*, ed. Müfid Muhammed Kamiha, Beyrut, t.y., C. 1, s. 118; M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: MEB, 1993, ss. 557-58.

¹²⁶El-Belazuri, *Fütûh*, ss. 470-71; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 421,442; Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 84,194,206.

¹²⁷Halife b. Hayyat, *Tarih*, ed. Ekrem Ziya el-Umeri, Riyad, 1985, ss. 200-202; İbn Kuteybe, *Uyunu'l Ahbar*, C. 1, s. 118; Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1991, C. 3, s. 421.

¹²⁸Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 245.

¹²⁹Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 89.

Dönemlerine göre farklılık bulunmakla birlikte eyaletler, Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin döneminde; “*Hicaz, Necid, Bahreyn, Umman, Yemen, Hadramevt, Irak, Şam, Mısır ve Fars*”¹³⁰ şeklinde oluşturulmuş olduğu söylenebilir.

Yukarıda yapmış olduğumuz tasnif, genel geçer esaslara göre belirlenmemiş ve birbiriyle her yönden ayrılan bir tasnif değildir. İlk dönemde kullanılan idari tasnif kavramlarında eyalet kavramına rastlanılmamıştır. Eyalet kavramı daha sonra oluşturulup, ilk dönemde eyalet benzeri uygulamalara isimlendirme yapılmıştır.

İlk dönem de, valilik görevini ifa edenlere “*vali*” dendiği gibi; “*emir*” ve “*amil*” gibi isimlendirmeler de kullanılmıştır. Başlangıçta bu üç kavram çoğunlukla aynı maksada binaen kullanılıyordu. Ancak sonraki dönemlerde bunlar, görev, yetki ve sorumluluk alanlarına göre farklı idari tabirler olarak ayrılmıştır.

B. EMİR

Eyaletlerde kullanan en yüksek yöneticiye “*emir*” denmesinin¹³¹ nedeni, ilk dönemde şehirlere vali olarak tayin edilenlerin fetihlerde yer alan emirlerin, komutanlar olmasıdır. Savaş süresince “*emir*” sıfatıyla orduyu yöneten savaş bittikten sonra da fethedilen yerin valisi olarak görevlendirilen şahıs, savaşa katılmış olan askerler ve o bölge de yaşayan halk tarafından “*emir*” diye nitelendirilmeye devam ediyordu.¹³²

Bu dönem de görevlendirilmiş olan valiler çoğunlukla komutanlardan oluşuyordu. Misal olarak, Halid b. Velid, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Utbe b. Gazvan, Sa’d b. Ebi Vakkas gibi.¹³³

İlk dönemde siyasi idare ile askeri idare birbirinden çok ayrı şeyler değildi; her iki görev tek bir kişi tarafından idare edilebiliyordu.¹³⁴ Yani emirlikleri umumi bir yapıdaydı. Hem ordu komuta ediyor, hem ortaya çıkan davalara hâkimlik yapıyor, vergileri

¹³⁰ Buna benzer tasnifler için bkz. Algül, *İslam Tarihi*, C. 2, s. 318; Mustafa Fayda, “Hulefa-i Raşidin”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1998, C. 18, 324,338.

¹³¹ Ahmed b. Ebi Yakub el-Ya’kubi, *Tarihu’l-Ya’kubi*, Beyrut: Daru Sadr, 1993, C. 2, s. 235; et-Taberi, *Tarihu’l Ümem ve’l-Mülük*, C. 3, ss. 543-44; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, C. 2, ss. 157-58.

¹³² Abdulaziz ed-Duri, “Emîr”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1995, C. 11, ss. 121-23.

¹³³ Fayda, “Hulefa-i Raşidin”, s. 332.

¹³⁴ Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 90.

topluyordu. İlk dönem de emirlerin yaptığı işlerin her birisine birer görevlitayin edilmiş ve emirlerin valilikleri hususi bir duruma evirilmiştir.¹³⁵

Esas olarak İslami bir terim olan “emir” kelimesi, hadislerde çokça geçmesine rağmen¹³⁶ vilayetler de yöneticilik yapan kişi anlamında Kur’an-ı Kerim’de hiç geçmemektedir.¹³⁷ Emir kavramı, orduları yöneten askeri lidere ve şehirlerde idarecilik yapan kişiler için de kullanılıyordu.¹³⁸

C. ÂMİL

Âmil kelimesi sözlükte, bir işi yapan, işçi, zanaatkâr gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁹ İslam tarihinde genel olarak memur ve özellikle vergi memuru anlamında kullanılan bir terimdir.¹⁴⁰ Kur’an-Kerim’de zekâtla birlikte zikredilmekte olup zekât işi yapan memur anlamında kullanılmıştır.¹⁴¹ Hadislerde ise genel olarak idareci ve özel olarak vergi tahsildarı manasında kullanılmıştır.¹⁴² İslam devleti’nin ilk döneminde âmilin sadece vergi, zekât, fey, ganimet, haraç, cizye tahsildarı olarak çalışmadığı, yukarı da belirttiğimiz gibi genel olarak İslam devletinde görevli memur olduğu anlaşılmaktadır.

Çeşitli vilayetlere görevlendirilmiş olan memurlardan özellikle mali ve ekonomik işleri üstlenenlere amil dendiği gibi şehirlerin yönetiminden sorumlu olan valilere de amil sıfatı kullanılmıştır.¹⁴³

Vilayete tayin edilmiş olan en yüksek rütbeli memur anlamına gelen valiye “amil” denmesine rağmen, kaynaklarda bu iki kavram arasında farklılıklar gösterilecek şekilde tasnife yer verilmiştir. Tarihçilerden bazıları Hz. Peygamber ve Raşit halifeler döneminde

¹³⁵Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, C. 2, s. 158.

¹³⁶A.J Wensick, *el-Mucemu’l-Müfehres Li Elfazi’l-Hadisi’n-Nebevi*, İstanbul, 1998, C. 8, s. 101,104.

¹³⁷ Kur’an da bu anlama yakın “ulu’l-emr” ifadesi (Nisa, 4/59, 83) de geçmektedir. Ayrıca bkz. ed-Duri, “Emîr”, ss. 121-23.

¹³⁸ Valilerin komuta görevleri için bkz. El-Belazuri, *Fütuh*, s. 183,190; Fayda, “Hulefa-i Raşidin”, s. 332. Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 91.

¹³⁹Mehmet Erkal, “Âmil”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1991, C. 3, ss. 58-60.

¹⁴⁰Erkal, “Âmil”, ss. 58-60.

¹⁴¹ Bkz. (Tevbe, 9/60).

¹⁴² Hadisler için bkz. Wensick, *el-Mucemu’l-Müfehres Li Elfazi’l-Hadisi’n-Nebevi*, C. 8, ss. 369-78.

¹⁴³Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 91.

görev yapan valilerin listesiyle birlikte ayrıca zekât ve haraç için görevlendirilmiş olan amilleri de zikretmişler ve ikisi arasında ayrıma gitmişlerdir.¹⁴⁴

İlk dönemde idari, askeri ve ekonomik idare aynı kişinin sorumluluğu altında toplanabiliyordu. Kuvvetler ayrılığı sözkonusu değildi. Bundan dolayı vilayetin idaresinden sorumlu olan vali, yerine getirmiş olduğu mali ve hukuki işlerden dolayı amil, emir veya vali olarak isimlendirilebiliyordu.

Vilayetlerdeki işlerle ilgili her türlü tasarruf yetkisine sahip olan valiler bölge de olan tüm işlerden sorumluydular. Ancak halife haraç işleri için bir amil tayin etmesi durumunda valinin üstüne binen sorumluluk azaldığı gibi yetkilerinde de azalma oluyordu. Özellikle Halife Ömer (r.a) döneminde vilayetlere valiler dışında haraç amilleri gönderilmesiyle vali ve amil ilişkisi yeni bir boyuta geçmiştir. Vilayetlerde harac işlerini düzenleyen bir amil ve gaza ve namaz işlerinden sorumlu bir vali görev yapmaya başlamıştır. Böylece mali işlerden sorumlu haraç ve zekât amili doğrudan halifeye karşı sorumluydu.¹⁴⁵

Eyaletlerde görevlerin ayrılmasıyla vali sadece idari işlerle ilgilenir, haraç ve zekat işlerine onun için görevlendirilmiş olan memurlar yerine getirirlerdi. Bu durum vilayetlerde bazen memurlar arasında çekişmelere neden olmuştur.¹⁴⁶

1.3. VALİLERİN YETKİ VE SORUMLULUK ALANLARI

İslam'ın çevreye yeni yayılmaya başladığı Asr-ı Saadet döneminde Hz. Peygamber, valilerini sadece mülki idari amir olarak düşünmemiştir. Şehirlerde ve eyaletlerde halkın huzuru için mutlu bir hayata kavuşması için görevlerini sürdüren valiler, aynı zamanda buldukları yerlerde vergi, eğitim, ihtisap ve asayişten de sorumlu kişilerdir. O günün şartları gereği birkaç görevin bir kişide toplanması gerekli idi.¹⁴⁷ Daha önce belirttiğimiz gibi İslam'ın ilk dönemlerinde kuvvetler ayrılığı yoktur. Vilayete İslam'ın tebliği için gönderilen bir vali, bölgede adli davalara bakmak, zekât ve harac

¹⁴⁴Geniş bilgi için bkz. İbnü'l Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut: Daru Sadr, 1965, C. 2, ss. 186-87; Halife b. Hayyat, *Tarih*, ss. 98-99; Algül, *İslam Tarihi*, C. 2, ss. 533-534-35; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, C. 2, s. 140,163.

¹⁴⁵Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, C. 2, s. 140,152.

¹⁴⁶Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 92.

¹⁴⁷Algül, *İslam Tarihi*, C. 2, s. 143.

toplamak, namazlarda imamlık yapmak, gerekli memurları vilayetin idaresi için tayin etmek, savaş esirlerinin durumunu karara bağlamak gibi hususlar da sorumlu idiler.¹⁴⁸

A. DİNİ GÖREVLER

Genel veya özel nitelikli bütün valilerin görevli buldukları vilayetlerde, beş vakit namaz da görev yapmaları ve Bayram ve Cuma namazlarını kıldırmakla da yükümlü idiler.¹⁴⁹

Namazlarda imamlık yapan idareci, her vatandaşla günde en az beş defa buluşma imkânı buluyordu. Böylelikle vilayetlerde meydana gelen sorunların duyulması ve bu sorunların çözülmesi hızlı bir şekilde gerçekleştiriliyordu. Ayrıca vilayette görev yapan memurlar her an şikâyet edilebilme endişesi ile sorumluluklarına dikkat ediyorlardı.¹⁵⁰

Valilerin namazlarda imamlık vazifesini yerine getirmeleri, vilayetlerde dini saygınlıklarının artması kadar siyasi olarak da nüfuz kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Kitle iletişim araçlarının günümüzdeki kadar yaygın olmadığı bu dönemlerde valilerin günde beş vakit halk ile buluşmaları devlet siyasi politikasının halk tarafından benimsenmesi ve bilinirliğinin artırılması için bulunmaz bir fırsattır.

Valilerin imamlık görevi, devlet-halk ilişkisi canlı tutulmakta ve daha önce belirtmiş olduğumuz gibi halkın dertlerine, his ve düşüncelerine ilk elden vakıf olarak meydana gelen veya gelecek olan problemlerin çözümünde önemli bir araçtır.¹⁵¹

Valilerin buldukları bölge de vakit namazları, cuma ve bayram namazlarına imamlık etmeleri nedeniyle “*emiru’s-salat*”, bu görevleri nedeniyle de “*vilayetü’s-salat*” olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁵²

Valilerin dinle doğrudan bağlantılı olarak yaptıkları işler arasında; dinin emir ve nehiyelerinin tam anlamıyla uygulanmasını sağlamak ve bu işlerin denetimini yapmak, dini hükümlerin değiştirilmesi ve uygulama noktasındaki yanlışlıklara engel olmak da

¹⁴⁸Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 105.

¹⁴⁹Ebu’l-Hasan ali b.Muhammed el-Maverdi, *Ahkami’s-Sultaniyye*, Beyrut, t.y., s. 30; Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 105.

¹⁵⁰Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul: Beyan Yayınları, 1984, ss. 88-89.

¹⁵¹Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 106.

¹⁵²Vecdi Akyüz, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul: Dergâh, 1991, s. 225.

vardır.¹⁵³ Nitekim İslamda devlet başkanın Müslümanları hem dini hem de siyasi olarak korumak ve gözetmek gibi yükümlülüğü bulunmaktadır. Dolayısıyla devlet başkanının temsilcisi konumunda olan valiler de aynı görevlerle yükümlüdürler.

Özellikle Hz. Peygamber döneminde İslam dininin kabulü sürecinde Peygamber (s.a) tarafından gönderilmiş olan idarecilerden özellikle dini icraatlar istenmektedir. İslam'ın yeni kabul edildiği bölgelerde doğal olarak dini görevlerin yerine getirilmesi hususunda bir öğretici ve öndere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu sebeple valilerden özellikle dini tebliğ ve öğretimi konusunda işler yapmaları, Allah ve Resulüne itaati yaygınlaştırmaları, zekât ile ilgili düzenlemeleri yapmaları, namaz, hac, oruç gibi ibadetlerin kurallarının öğretilmesi ve uygulanması istenmiştir.¹⁵⁴

Hz. Peygamber'den sonra göreve gelen dört halife döneminde de, vilayetlere görevlendirilmiş olan valilerinden dini esasların halk tarafından benimsenip yaşanması, ortaya çıkan bidat ve hurafelerin engellenmesi hususunda görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Böylelikle Râşit halifeler de selefleri'nin izinden giderek İslam devlet merkezinden uzak kalan bölgelerin İslam ile olan ilişkilerini güçlü tutma görevini valilerine bildirmişlerdir.¹⁵⁵

Emiru'l-hac (hac görevlisi), İlk dönem de hac görevinin ifa edilmesi hac mevsiminde islam devleti'nin çeşitli bölgelerinden gelen hacı adaylarının Mekke'ye getirip götürülmesi hususunda görevli olan kişilere verilen unvandır.¹⁵⁶

Hac emirliği birkaç istisna dışında ilk dönem de genellikle halifeler tarafından yerine getirilmiştir. Valilerden hac emirliği yapmış olanlar da kaynaklarda genellikle Mekke valisi olan görev yapan kişilerdir.¹⁵⁷

B. EKONOMİK VAZİFELER

Görevlendirilmiş oldukları şehirlerde zekât ve genel vergilerin tahsilâtını yapmak, bu vergileri bizzat toplamıyorsa bununla ilgili memurları tayin etmek, toplanmış olan

¹⁵³el-Maverdi, *Ahkami's-Sultaniyye*, s. 30.

¹⁵⁴Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 108.

¹⁵⁵Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 109.

¹⁵⁶Hac emiri tanımı ve genel görevleri hakkında geniş bilgi için bkz. el-Maverdi, *Ahkami's-Sultaniyye*, ss. 108-13; Mehmet Erkal, "Hac Emirliği (Yönetimi) ve Bununla İlgili Bazı Fıkhi Meseleler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 4 (2001).

¹⁵⁷Halife b. Hayyat, *Tarih*, ss. 201-2.

zekâtı ve diğer gelirleri devlet merkezinin ve dinin belirtmiş olduğu esaslara göre tahkimatını yapmak valilerin görevleri arasındadır.¹⁵⁸ Bundan ayrı olarak valiler; vilayette görev yapmakta olan devlet görevlilerinin maaşlarını dağıtmak, seferlerden elde edilen ganimetlerin taksimatını yapmak ve beytülmal hisselerini devlet merkezine ulaştırmak gibi görevleri de bulunmaktadır.¹⁵⁹

Vilayet sınırındaki mali işler bizzat vali tarafından yapıldığı gibi, bazen devlet başkanları tarafından görevlendirilmiş özel yetkili memurlar tarafından da yerine getirilmiştir.¹⁶⁰

İslam'ın ilk yayılış dönemlerinde valiler genel yetkilerle donatılmış olup karşılıklarına çıkan problemlere bizzat ilgileniyorlar, yetki alanlarında meydana gelen olayların çözümünde bizzat görev alıp; meydana gelen sorun hakkında bu benim görev ve yetkim alanım dışındadır demiyorlardı. Dolayısıyla şehirdeki mali konularla da ilgileniyorlardı.

Devletin sınırları genişlemeye valilerin ilgilenmesi gereken idari, mali, askeri, ekonomik ve adli problemler artmaya başlayınca Hz. Ömer ve sonrasında gelen devlet başkanları, şehirlerdeki işlerin daha kolay ve düzenli bir şekilde halledilmesi için görev taksimatında bulunmuşlardır. Yani iş bölümü yapıp valilerin üzerindeki yükü hafifletme yoluna gitmişlerdir.¹⁶¹

C. ASKERİ VAZİFELER

Valilerin görevli oldukları şehirlerin ordularını sevk ve idare etmek, devlet başkanının belirlemiş olduğu oranda maaşlarını ve yaşelerini karşılamak gibi sorumlulukları bulunmaktadır.¹⁶² Eğer valinin görev yaptığı şehir düşman sınırında yer alıyorsa, savaşa iştirak etmek ve savaş sonrası ganimet taksimatı yapmak da valinin görevleri arasındadır.¹⁶³ Savaş ilan etmek valinin yetkileri arasında olmamakla birlikte,

¹⁵⁸el-Maverdi, *Ahkami's-Sultaniyye*, s. 30.

¹⁵⁹Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 111.

¹⁶⁰Akyüz, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, s. 225.

¹⁶¹Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 112.

¹⁶²el-Maverdi, *Ahkami's-Sultaniyye*, s. 30.

¹⁶³el-Maverdi, *Ahkami's-Sultaniyye*, s. 30.

ansızın bir düşman saldırısı durumunda devlet başkanının iznini almaksızın savaşa girişebileceği kaynaklarda belirtilmiştir.¹⁶⁴

Nitekim ilk dönemlerde vali olarak görevlendirilmiş olan kimseler çoğunlukla savaşlarda başarı gösterip fetihlerini gerçekleştirdikleri bölgelere vali olarak atanan komutanlardı. Fetihlerden sonra vali olarak görev yapan bu komutanların askeri özelliklerinden tamamen soyutlandıklarını söylemek güçtür. Zira İslam Devleti fetihleri halen devam etmekteydi ve pek çok vali, askeri geçmişleri sayesinde seferlerle bizzat ilgileniyor, ordunun ihtiyaçları noktasında yardımlarda bulunuyorlardı.

D. ADLİ GÖREVLER

Vilayetler de gerekli durumlarda mahkeme işlerine bakmak, mahkemelere kadılar tayin etmek de valilerin görevleri arasındadır.¹⁶⁵

Hz. Peygamber zamanında, halkın genel yapısı ve devletin sınırlarının henüz fazla genişlememiş olmasından dolayı yargı konusu olacak fazla olay meydana gelmiyordu. Karışık davalar Hz. Muhammed vasıtası ile muhakeme edilip karar veriliyordu. Taşrada meydana gelen olaylar ise buralara geniş yetkilerle gönderilmiş olan valiler vasıtası ile çözülmüyordu.¹⁶⁶ Adli sistem bu şekilde Hz. Ebu Bekir dönemi ve Hz. Ömer döneminde kısmen bu şekilde devam etmiştir.

Hz. Ömer döneminde devlet sınırları genişlemiş olduğundan dolayı toplumun sosyo kültürel yapısında meydana gelen değişiklikler sorunların artmasını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Hz. Ömer, valilerin iş yükünü azaltmak ve onların idari görevlerine daha fazla zaman ayırmasına yardımcı olmak için şehirlere kadılar tayin etmiştir.¹⁶⁷ Bundan sonra valiler yargı ile ilgili olan meseleleri kadılara bıraktılar. Ancak

¹⁶⁴el-Maverdi, *Ahkami's-Sultaniyye*, s. 33; Akyüz, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, s. 227; Fayda, "Hulefa-i Raşidin", s. 332.

¹⁶⁵el-Maverdi, *Ahkami's-Sultaniyye*, ss. 30-32; Fayda, "Hulefa-i Raşidin", s. 332; Akyüz, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, ss. 230-31.

¹⁶⁶el-Kureşî, *Evveliyâtu'l-Fâruk fi'l-İdâreve'l-Kadâ*, C. 1, ss. 89-93; el-Kettani, *et-Terattibu'l-İdariyye*(Hz. Peygamber'in Yönetimi), 1990, C. 2, ss. 16-22.

¹⁶⁷el-Kureşî, *Evveliyâtu'l-Fâruk fi'l-İdâreve'l-Kadâ*, C. 1, ss. 96-99.

kadınların çözümünde zorlandıkları meseleler ve makam sahibi olan kimselerin yargılamalarında, ceza davalarının hallinde valiler de görev almışlardır.¹⁶⁸

¹⁶⁸a.g.e., C. 1, s. 100; el-Maverdi, *Ahkami's-Sultaniyye*, ss. 77-95; Temmavi, *Hz Ömer ve Modern Sistemler*, ss. 312-18; el-Kettani, *et-Terattibu'İldariyye(Hz. Peygamber'in Yönetimi)*, 1990, C. 1, ss. 26-29.

İKİNCİ BÖLÜM
HZ. ALİ DÖNEMİ VALİLERİ

2. HZ. ALİ TARAFINDAN ATANAN VALİLER

2.1. BASRA VALİLERİ

H. 36 yılı başında İslam devleti'nin çeşitli vilayetlerine Hz. Ali tarafından vali atamaları yapılmıştır. Bu vilayetlerden birisi olan Basra'ya ilk olarak Osman b. Huneyf vali olarak tayin edilmişti.¹⁶⁹ Cemel vakıasının ardından ise vali olarak Abdullah b. Abbas bu bölgeye vali olarak gönderilmiştir.¹⁷⁰ Daha sonra ise Ebu'l-Esved ed-Düeli bu bölgede valilik yapmıştır.¹⁷¹

A. OSMAN B. HUNEYF

Osman b. Huneyf, Medine'de yaşayan Evs kabilesinin Amr b. Avf koluna mensup olup, kendisinden önce Müslüman olan kardeşi Sehl b. Huneyf'in daveti neticesinde Müslüman olmuştur. Bedir gazvesine iştiraki konusunda ihtilaflar bulunmakla birlikte diğer gazvelere katıldığı bilinmektedir.¹⁷²

Osman b. Huneyf b. Vahib b. Ukeym b. El-Haris b. Mecde'a b. Amr b. Haneş olup, annesi; Ümmü Süheyl b. Huneyf'dir. Ümmü Süheyl'in tam adı, Hint b. Rafi b. Umeys b. Muaviye b. Ümeyye b. Zeyd b. Kays b. Amir b. Mürre b. Malik olup, Evs kabilesi'nin Ce'adire koluna mensuptur.¹⁷³

Osman b. Huneyf'in çocuklarından Osman b. Osman'ın annesi Ümmü Sa'd bt. Sa'd b. Ebû Vakkâs b. Üheyb b. Abdülmenaf b. Zühre'dir.¹⁷⁴ Osman b. Huneyf'in diğer çocukları Abdullah b. Osman, el-Bera b. Osman, Muhammed, Abdullah ve Ümmü Sehl'in anneleri ümmü veledir. Harise b. Osman'ın annesi ise Kinde kabilesinden bir kadındır.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut, t.y., C. 4, s. 442; İbnü'l Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut: Daru Sadr, 1965, C. 3, s. 201; Halife b. Hayyat, *Tarih*, ss. 201-2.

¹⁷⁰ et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 492; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 256.

¹⁷¹ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 202.

¹⁷² Mehmet Efendioğlu, "Osman b. Huneyf", *DİA*, İstanbul: TDV, 2007, C. 33, ss. 469-70.

¹⁷³ Ebu Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitabü't Tabakati'l-Kebir*, ed. Adnan Demircan, çev. Mehmet Akbaş, 1. b., İstanbul: Siyer Yayınları, 2014, C. 4, s. 354.

¹⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 354.

¹⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 354.

Osman b. Huneyf, “*Ebû Abdullah*” olarak künyelenmiş olup soyu devam etmiştir.¹⁷⁶

Osman b. Huneyf, Hz. Ebû Bekir zamanında irtidat hareketlerine karşı yapılan savaşlarda mücadele etmiş ve üstün başarı göstermiştir. Hz. Ömer döneminde de önemli görevleri ifa etmiştir. Irak (Sevad) bölgesi fethedildikten sonra Hz. Ömer tarafından bu bölgenin haracını toplamak için görevlendirilmiştir.¹⁷⁷ Hz. Ömer, Osman b. Huneyf’e bu görev karşılığında günlük erzak olarak bir koyunun dörtte bir kısmı ve dört dirhem maaş bağlamıştır.¹⁷⁸

Hz. Ömer, ondan işlenebilen ve bunun yanında verimli fakat metruk durumda bulunan arazilerin tespiti ve ölçülmesi konusunda görev vermiştir. Osman b. Huneyf Celebe olarak bilinen Hulvan bölgesi haricindeki her yeri tespit edip kayıt altına almıştır ve Halife’nin belirttiği miktarda vergi koyarak görevini yerine getirmiştir.¹⁷⁹

Hz. Osman’ın halifeliği döneminde Medine’ye dönmüş ve herhangi bir görev almayıp bu dönemde meydana gelen karışıklıklardan uzak durmuş ve ilimle iştigal etmiştir.¹⁸⁰

Hz. Ali, Halife olduktan sonra Osman b. Huneyf’i, (H.36) Basra valisi olarak tayin etmiştir.¹⁸¹

Osman b. Huneyf, Basra’ya gidene kadar herhangi bir engelleme ile karşılaşmamıştır. Hz. Osman’ın Basra valisi olan İbn Amir’in bu konuda herhangi bir çarpışmaya neden olacak bir tutumu ve görüşü olmadığı bilinmektedir.¹⁸²

Ancak Basra halkının bir kısmı, cemaate tabi olmayıp, Medine ehlinin bu konudaki görüşüne bakıp onlar ne yaparsa uyacaklarını belirtmişlerdir.¹⁸³

¹⁷⁶İbn Sa’d, *Kitabü’t Tabakati’l-Kebir*, C. 5, s. 356.

¹⁷⁷Ebu Abdillâh Muhammed İbn Sa’d, *et-Tabakatü’l-Kübra*, Beyrut: Daru Sadr, 1968, C. 3, s. 255,337; İbn Sa’d, *Tabakat*, C. 3, s. 8.

¹⁷⁸İbn Sa’d, *Tabakat*, C. 3, s. 255.

¹⁷⁹İbn Sa’d, *Tabakat*, C. 3, s. 255,337.

¹⁸⁰Efendioğlu, “Osman b. Huneyf”, ss. 469-70.

¹⁸¹et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 442; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 201.

¹⁸²İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 201-2.

¹⁸³et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 442; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 202.

Osman b. Huneyf, Cemel vakiasında Hz. Aişe ve taraftarları yani Cemel ashabi gelene kadar burada vilayet görevini sürdürmüştür. Cemel vakiası esnasında tarafların arasını bulmada gayret göstermiş sonunda Hz. Ali adına savunduğu şehirden çıkmak zorunda kalmıştır.¹⁸⁴

Cemel vakiasının ardından, Basra ve Kûfe bölgeleri yeniden Hz. Ali'nin kontrolüne girince Kûfe valiliğine görevlendirilmiştir.¹⁸⁵

Basra valiliğine, Osman b. Huneyf den sonra Abdullah b. Abbas'ın getirilmesi konusunda Ebu Bekre ile anlaşarak karar verilmiştir. Diğer taraftan Hz. Ali, Basra haraç ve beytülmal amili olarak Ziyad'ı tayin etmiştir.¹⁸⁶

B. ABDULLAH B. ABBAS

Adı; Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalip b. Hişam b. Abdülmenaf b. Kusaydır. Ebü'l-Abbas olarak künyelenmiştir.¹⁸⁷ Hicretten üç yıl kadar önce, Müslümanlar Kureyş'in ablukası altındayken Mekke'de doğmuştur. Doğduğu zaman babası tarafından Hz. Peygamber'e götürülmüş ve onun duasına mazhar olmuştur.¹⁸⁸ Abdullah b. Abbas'ın annesinin adı Ümmü Fadl Lübabe'dir.¹⁸⁹

Abdullah b. Abbas'ın; el-Abbas, Ali, el-Fadl, Muhammed ve Ubeydullah adında erkek çocukları bulunmaktadır. Abdullah b. Abbas künyesini büyük oğlundan almıştır. Bunların içinde Ali b. Abdullah'ın soyu devam etmiş ancak diğerlerinin soyu devam etmemiştir. Kızı Lübate bt. Abdullah'tır.¹⁹⁰

Abdullah b. Abbas; Hz. Osman kuşatma altındayken Medine halkının talebi üzerine Halife'den izin alarak hac amili olarak görev yapmıştır. Hac görevini ifa ettikten sonra Medine'ye dönen Abdullah b. Abbas, halifenin şehit edildiği ve Hz. Ali'ye biat edildiği haberini almıştır.¹⁹¹ Yeni halife Hz. Ali, onu önce Şam'a vali olarak tayin etmek

¹⁸⁴ et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 450; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 206-13; Efendioğlu, "Osman b. Huneyf", ss. 469-70.

¹⁸⁵ Efendioğlu, "Osman b. Huneyf", ss. 469-70.

¹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 256.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 317.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, ss. 365-66.

¹⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 317.

¹⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, ss. 317-18.

¹⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 336; ez-Zehebî, *Siyerü A'lami'n-Nübela*, Lübnan: Daru'l Kitab el-Arabi, 1990, C. 3, ss. 159-60.

istemiştir.¹⁹² Ancak İbn. Abbas, “*Bu görüş benim görüşüme uygun değildir. Muaviye, Benî Ümeyye’ye mensup bir adam ve Hz. Osman’ın amcasının oğludur. Osman onu Şam’a vali olarak tayin etmiştir. Hz. Osman’ın katli sebebiyle beni sorumlu tutup boynumu vurduracağından veya hapse attıracağından endişe ediyorum diyerek gitmek istememiştir.*” Hz. Ali, “*neden vali olmak istemiyorsun?*” diye sorduğunda İbn Abbas, “*Aramızda olan akrabalık bağı ve senin suçlandığın her şeyle benim de suçlanacak olmam sebebiyle vali olmak istemiyorum. Fakat bence sen Muaviye’ye bir mektup yazarak ona iyilik yapma vaadinde bulun.*” demiştir. Ancak Hz. Ali bunu kabul etmemiştir.¹⁹³

Abdullah b. Abbas, Hz. Ali ile birlikte Cemel vakıasında hazır bulunmuştur. Bununla birlikte Halife, Abdullah b. Abbas’ı, ne yapmak istediklerini öğrenmek maksadıyla Talha ve Zübeyr’e elçi olarak göndermiştir.¹⁹⁴

Halife Cemel vakıasından sonra Abdullah b. Abbas’ı Basra’ya vali olarak tayin etmiştir.¹⁹⁵

Abdullah b. Abbas’ı Basra’ya vali tayin etmeden önce Malik el-Eşter’i Kûfe’ye göndermiştir. Kufe’de bir adam Eşter’e gelerek Basra’ya kimin vali olarak tayin edildiğini sormuş ve Eşter kendisine Abdullah b. Abbas’ın tayin edildiğini söyledikten sonra adam hayıflanarak, “*O halde neden yaşlı adamı (Osman’ı) öldürdük demiştir.*”¹⁹⁶

Buradan anlaşılmaktadır ki önceki halife Hz. Osman’a yöneltilen en büyük eleştirilerden birisi olan, devlet kadrolarına akrabalarını yerleştirme eleştirisi, Hz. Ali amcasının oğlu Abdullah b. Abbas’ı Basra’ya tayin ettiğinde de Hz. Ali’ye yöneltilmiştir.

Abdullah b. Abbas, Sıffin savaşında Hakem olayı esnasında Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin hakemlik yapmasına karşı çıkmıştır.¹⁹⁷ Sıffin sonrasında tahkimi tanımayan haricileri ikna için Hz. Ali tarafından onların üzerine gönderilmiştir.¹⁹⁸ Hariciler

¹⁹²et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 440.

¹⁹³et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 440.

¹⁹⁴et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 487.

¹⁹⁵, İbn Sa’d, *Tabakat*, 2014, C. 6, s. 337; Halife b. Hayyat, *Tarih*, ss. 201-2; et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 492; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 256.

¹⁹⁶İbn Sa’d, *Kitabü’t Tabakati’l-Kebir*, C. 5, s. 337; et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 492.

¹⁹⁷İsmail L. Çakan, Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1998, C. 1, ss. 76-79.

¹⁹⁸İbn Sa’d, *Tabakat*, C. 5, s. 339.

karşısında tahkimi savunmuş ve bu olayı bahane ederek Hz. Ali'yi tekfir etmemeleri, ona karşı gelmemeleri gerektiğini ayetlerle anlatmaya çalışmıştır.¹⁹⁹

Abdullah b. Abbas, Sıffin'e kadar Basra'da valilik görevini yürütmüştür. Bununla birlikte Ebü'l-Esved ed-Düeli'yi Basra'da namaz imamı olarak ve Ziyad'ı Beytülmalden ve haraç toplamadan sorumlu amil olarak tayin etmiştir.²⁰⁰

Abdullah b. Abbas bu görevi esnasında hazineyi suistimal ettiği gibi haberler sonucunda Hz. Ali'nin konunun üzerine eğilmesiyle istifa ederek devlet hazinesinden fazlaca bir meblağı alıp Basra'yı terk ettiği rivayetleri bulunmaktadır.²⁰¹ Müsteşrik yazarlar bu rivayetlerin sahilliği tartışmalı olsa da Hz. Peygamberin duası ve övgüsüne mazhar olmuş bir kimse için özellikle bu rivayetleri kullanıp İbn Abbas hakkında tahkir edici ifadelerde bulunmuşlardır.

Genel görüş ise Abdullah b. Abbas'ın Basra vilayetinde görevini Hz. Ali'nin vefatına kadar devam ettirmiş olduğudur.²⁰²

Halife b. Hayyat'ın *Tarih*'inde geçen rivayete göre, Hz. Ali vefat etmeden Basra'dan Hicaz'a gitmiş, onun yerine Ebu'l-Esved ed-Düeli valilik görevini halife vefat edene kadar sürdürmüştür.

Abdullah b. Abbas'ın, 71-72 yaşında (H.68) yılında Taif veya Mekke'de vefat ettiğine yönelik rivayetler bulunmaktadır.²⁰³

C. EBÜ'L-ESVED ED-DÜELİ

Adı, Zalim b. Amr b. Süfyan b. Amr b. Hıls b. Ya'mer b. Nüfase b. Adi b. ed-Düel b. Bekir b. Abdülmenat b. Kinâne'dir.²⁰⁴ Doğum tarihi bilinmemekte ancak İslamiyet'in ortaya çıkışından birkaç yıl önce doğduğu kabul edilmektedir. Yaşça büyük olmasına rağmen Hz. Peygamberle görüşmediğinden dolayı tabiin arasında zikredilmiştir.²⁰⁵

¹⁹⁹Ethem Ruhi Fıglalı, "Hariciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", *A.Ü.İ.F.D.*, S. 22 (1978), ss. 245-75.

²⁰⁰et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, ss. 543-44.

²⁰¹ Bilgi için bkz. et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, ss. 141-43; el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 205.

²⁰²İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 337; et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, ss. 141-43.

²⁰³İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, ss. 346-347-48; et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 143.

²⁰⁴İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 98.

²⁰⁵T.Rüşti Topuzoğlu, "Ebu'l-Esved Ed-Düeli", *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, C. 10, ss. 311-13.

Hz. Ömer zamanında Basra'ya göç etmiştir. Bu dönemde herhangi bir görev alıp almadığı bilinmemektedir. Hz. Ali zamanında Cemel ve Sıffin savaşlarında halife saflarında yer almıştır. Aynı zamanda Cemel'de yapılan müzakerelerde etkin rol almıştır.²⁰⁶

Hz. Ali'nin hilafeti zamanında Abdullah b. Abbas, Basra valisiyken onu kadı olarak atamıştır.²⁰⁷ Basra'dan çıkınca yerine Ebü'l-Esved'i halef olarak tayin etmiştir ve halife de bunu onaylamıştır.²⁰⁸

Ebu'l-Esved'in valiliğe gelişi ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Basra valisi Abdullah b. Abbas'ın, Düeli'ye yönelik kötü bir söylemi sonrasında Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin halifeye mektupla valiyi ihbarı neticesinde olduğu görülmektedir.²⁰⁹ Ancak daha önce bahsettiğimiz gibi Abdullah b. Abbas gibi bir şahsiyetin böyle bir söylemde bulunması ve devlet hazinesinden haksız kazanç elde etmesi gibi bir durum pek mantıklı görünmemektedir.

Ebu'l-Esveded-Düeli, şair ve nahiv âlimi olarak zikredilmektedir.

2.2. KÛFE VALİLERİ

Hicri 36'da Halife Hz. Ali valileri göndermeye başlamıştır. Bu yıl da Kûfe vilayetine Umara b. Şihab'ı vali olarak tayin etmiştir.²¹⁰ Kûfe'de Hz. Osman'ın valisi olan Ebu Musa el-Eş'ari valilik görevini devam ettirmekteydi. Umara b. Şihab, Kûfe'ye gitmek üzere yola çıkıp Zübala mevkiğine ulaştığında kendisini Tuleyha b. Huveylid karşılamıştı.²¹¹

Tuleyha, Hz. Osman'ın intikamı için yola çıkmış bir kimsedir. Umara b. Şihab ile karşılaştığında “*haydi geri dön, Kufe halkı kendi valilerinden başka bir vali tanımıyorlar. Eğer benim bu dediğime uymazsan senin boynunu uçururum*” demişti.²¹² Umara, karşılaşmış olduğu bu durum üzerine Halife'nin yanına dönmüştür.

²⁰⁶Topuzoğlu, “Ebu'l-Esved Ed-Düeli”, ss. 311-13.

²⁰⁷ez-Zehebi, *Siyerü A'lami'n-Nübela*, 1990, C. 3, s. 276.

²⁰⁸Halife b. Hayyat, *Tarih*, 1985, ss. 201,202; İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 9, s. 98;.

²⁰⁹Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 386-87.

²¹⁰et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 442-43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 201.

²¹¹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 442-43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 201-2.

²¹²et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 442-43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 201-2.

Daha sonra Halife, göndermiş olduğu valileri tanımayan ve geri döndüren Şam vilayeti ve Kûfe vilayetine gönderilmek üzere mektup yazmıştır. Kûfe'ye elçi olarak Ma'bed el-Eslemi gönderilmiştir.²¹³

Gönderilmiş olan bu elçiler sonucunda Ebû Mûsâ el-Eşârî itaatini ve biatini bildiren bir cevap mektubu yazmıştır. Kûfe halkından cebren ve gönüllü olarak biat edenleri ayrıntılı olarak Hz. Ali'ye yazmış olduğu mektupta bildirmiştir.²¹⁴

A. EBÛ MÛSÂ EL-EŞ'ARÎ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî; asıl ismi Abdullah b. Kays olup, Mezhic kabilesine mensuptur.²¹⁵ Mekke'de Müslüman olmuş ve Habeşistana hicret etmiştir.²¹⁶ Hz. Peygamber zamanında Hayber savaşına katılmıştır.

Halife Hz. Ömer, onu Basra'ya vali olarak tayin etmiş ancak daha sonra azletmiştir. Bunun üzerine Kûfe'ye yerleşmiştir.²¹⁷

Hz. Osman zamanında Kûfe valiliği görevini yürütmüş ve Halife şehit edildiğinde valilik görevini sürdürmekteydi.²¹⁸

Hz. Ali, hilafete geldikten sonra Kûfe'ye Umara b. Şihab'ı vali olarak tayin etmek istemiştir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Tuleyha'nın Umara b. Şihab'ı yoldan geri döndürmesinden sonra elçiler vasıtasıyla karşılıklı mektuplaşma gerçekleşmiştir. Bu mektupların neticesinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî biatini bildirip valilik görevine devam etmiştir.²¹⁹

Hz. Ali'nin hilafeti döneminde meydana gelen Cemel olayı esnasında, Hz. Ali Kufe'ye Muhamed b. Ebû Bekr ve Muhammed b. Cafer'i göndermiş ve Kûfe valisi Ebû Mûsâ ve ahalisinin desteğini istemiştir.²²⁰ Halife'nin göndermiş olduğu elçiler halk arasında bir süre kalıp onlara Hz. Ali'nin yapmış olduğu işlerden ve içinde bulunduğu

²¹³et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 443; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 202.

²¹⁴et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 443; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 202.

²¹⁵İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 124.

²¹⁶Habeşistan'a hicret etmediği yönündeki rivayet için bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 125.

²¹⁷İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 77-78.

²¹⁸İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 186-87.

²¹⁹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 442-43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 201-2.

²²⁰et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 481; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 226.

durumdan bahsetmişlerdir. Ancak onların hiçbir talebine uyan çıkmamıştır. Akşam olunca Hicaz halkından bazı kimseler Ebû Mûsâ'nın yanına gidip “*çıkıp gitme konusunda görüşün nedir*” diye sormuşlar, o da: “*görüş beyan etmek daha önce geçerli ve gerekliydi. Bu gün görüşümüzü açıklamamız gayet kolaydır çünkü daha önce önemsemediğimiz kişi bu gün üzerimize gelmiştir. Burada iki durumla karşı karşıyayız; evlerimizde oturmamız ahiret için daha hayırlıdır. Çıkıp savaşa gitmemiz ise dünyamız için daha hayırlıdır. Siz bu ikisinden dilediğinizi seçiniz*”²²¹ demiştir. Bunun üzerine halktan kimse Halife'nin davetine müspet cevap vermemiştir. Bu duruma kızan Hz. Ali'nin elçileri ağır sözlerle Ebû Mûsâ'yı tahkir etmişlerdir. Ebû Mûsâ da onlara: “*Vallahi Osman'ın bey'atı benim ve arkadaşınızın (Hz. Ali) boynundadır. Biz Osman'ın katillerinin işini halletmedikçe ikinci bir katal işine girmeyiz*”²²² demiştir.

Ebû Mûsâ'nın bu görüşünden anlaşılmaktadır ki Cemel vakiasında çekimser kalmış ve görüş belirtmeyip halkın dilediğini yapması konusunda serbest bırakmıştır. Hz. Ali'nin valisi olmasına rağmen halifeye açık bir desteği görülmemektedir.

Halife, Zikar mevkiinde konaklamış durumdayken, Ebû Mûsâ'ya gönderilen elçiler gelir ve durumu bildirirler. Bunun üzerine Halife yanında bulunan Eşter'e, her konuda görüş belirtip itiraz etmesi ve Ebû Mûsâ ile yakınlığından dolayı İbn Abbas ile birlikte Kufe'ye gidip fesadı ve kötü durumu düzeltmelerini emreder.²²³

Eşter ve İbn Abbas, Kufe'ye varıp Ebû Mûsâ'dan yardımcı kuvvet talep ederler. Bu istek karşısında Ebû Mûsâ bir hutbe irad eder.²²⁴ Hutbe de “*fitne esnasında uykuda olan uyanık olandan, uyanık olan ayakta olandan, ayakta olan ata binenden, ata binen de atını koşturandan daha hayırlıdır*”²²⁵ diyerek halkı halifenin daveti konusunda sessiz kalmaya çağırmıştır.

Eşter ve İbn Abbas, halifeye olan biten durumu anlatmıştır. Halife, oğlu Hasan ve Ammar b. Yasir'i fitneyi tamamen düzeltmek için tekrar Kûfe'ye göndermiştir.²²⁶

²²¹İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 227.

²²²İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 227.

²²³et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 486; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 227.

²²⁴ Bilgi için bkz. et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 486; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 227.

²²⁵et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 486; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 227.

²²⁶et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 486; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 227-28.

Uzun tartışmalar sonunda Ebû Mûsâ, görüş değiştirmeyip halkın yerlerinden çıkmaması gerektiğini söyleyen açıklamalarda bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Hasan “Bizim verdiğimiz görevi bırak, ayrıl bu görevden hay annesini yitiresi! Bizim minberimizden in aşağı”²²⁷ demiştir. Bu sırada Eşter, Ebû Mûsâ’nın hizmetçilerini köşkten çıkardı ve bu olaydan sonra dokuzbine yakın kişi Kûfe’den çıkıp Hz. Ali’ye doğru yönelmişlerdir.²²⁸

Bütün bu olaylardan sonra Ebû Mûsâ görevinden azledilmiştir. Ve yerine Karaza b. Kâ’b el-Ensari vali olarak tayin edilmiştir.²²⁹

Ebû Mûsâ’nın Sıffin savaşında Hakemliğine itiraz edilmesinin en önemli nedeni Cemel vakıyası esnasında halifeye karşı olan tutumudur.

Ebû Mûsâ 42 yılında Kûfe’de vefat etmiştir.²³⁰

B. KARAZA B. KÂ’B

Adı, Ebu Amr (Ebu Ömer) Karaza b. Kâ’b b. Sa’lebe el-Hazreci’dir. Künyesi Ebû Amr’dır.²³¹ Uhud gazvesi ve sonrasında yapılan gazvelere katılmıştır.

Ömer b. Hattab’ın (r.a), Ammar b. Yasir ile Kûfe’ye göndermiş olduğu on Ensari’den birisidir. Daha sonra Kûfe’ye yerleşip burada bir ev yapmıştır.²³²

Hicri 22’de Hz. Ömer zamanında Rey ve Hemedan fetihlerini yaptığına dair rivayetler bulunmaktadır.²³³

Cemel vakıyasından önce Kûfe valiliğinden azledilen Ebû Mûsâ yerine Karaza b. Kâ’b getirilmiştir.²³⁴ Hz. Ali’nin oğlu Hasan ve Ammar b. Yasir ile birlikte Kûfe halkını muhaliflere karşı hazırlaması halife tarafından istenmişti.²³⁵

²²⁷İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 231.

²²⁸ Sayının on iki bin olduğuyla ilgili de rivayetler bulunmaktadır. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 231.

²²⁹İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 260-61.

²³⁰ Diğer bir rivayete göre 52 yılında vefat etmiştir bkz. İbn Sa’d, *Tabakat*, C. 5, s. 125.

²³¹ Asri Çubukçu, “Karaza b. Kâ’b”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2001, C. 24, ss. 483-84.

²³² İbn Sa’d, *Kitabü’t Tabakati’l-Kebir*, C. 5, s. 126; Çubukçu, “Karaza b. Kâ’b”, ss. 483-84.

²³³ Ağırıklı olarak fetihleri yapanın Nuaym b. Mukarrin olduğudur. Ancak Karaza b. Kâ’b’ın da fetihleri gerçekleştirdiğine yönelik rivayetler vardır. Bilgi için bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 22,24.

²³⁴İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 260-61.

²³⁵Çubukçu, “Karaza b. Kâ’b”, ss. 483-84.

H. Ali ile birlikte Sıffin savaşına giderken yerine vekil olarak Ebu Mes'ud el-Bedri el-Ensari'yi vekil olarak bırakmıştır. Savaş sonunda Kûfe Valiliğine devam etmiştir.²³⁶ Karaza b. Kâ'b, H. Ali'nin hilafeti zamanında Kûfe'de vefat etmiştir. (H.40) Cenaze namazını H. Ali kaldırmıştır.²³⁷

C. UKBE B. AMR

Adı; Ukbe b. Amr b. Sa'lebe b. Esire b. Asire b. Atıyye b. Cidare b. Avf b. El-Haris b. Hazrec'tir. Annesi, Kuda'a kabilesinden Seleme bt. Azib b. Halid b. El-Eşec b. Abdullah b. Avf'dır. Ebu Mes'ud el-Bedri olarak künyelenmiştir.²³⁸

Hazrec kabilesinin Neccaroğulları soyundan olup Medine'de doğduğu tahmin edilmektedir. Bedri künyesini, Bedir gazvesine katıldığı için mi yoksa Bedir yakınlarında oturduğu için mi almış olduğu tam olarak bilinmemektedir.

Muhaddislerin birçoğu onun Bedir gazvesine katıldığını söyleyeler de Vakıdi, kesin bir dille Bedir'e katılmadığını belirtmektedir.²³⁹ Nübüvvetin 13. yılında (622) yapılan İkinci Akabe Biat'ında bulunmuş, Uhut ve sonraki savaşlara katılmış olduğu belirtilmiştir.²⁴⁰

H. Peygamber (s.a) vefatından sonra Kûfe'ye yerleşen Ebu Mes'ud'u, H. Ali Sıffin savaşına giderken yerine vekil olarak Kûfe'de bırakmıştır.²⁴¹

Sıffinde H. Ali'ye muhalefet etmesinden dolayı bir süre sonra görevinden azledilmiştir.

²³⁶El-Belazuri, *Fütüh*, s. 364; Çubukçu, "Karaza b. Kâ'b", ss. 483-84;

²³⁷İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 403; Çubukçu, "Karaza b. Kâ'b", ss. 483-84.

²³⁸İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 16.

²³⁹el-Vakıdi, *el-Meğazi*, C. 1, s. 295,331; İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 412.

²⁴⁰İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 16.

²⁴¹İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 16.

Görevden azledildikten sonra Medine'ye dönüp burada vefat etmiştir.²⁴² Vefat ettiği zamanla ilgili H.40, 41 (621-622) gibi çeşitli rivayetler bulunmaktadır.²⁴³ Ukbe b. Amr'ın soyunun devam etmediği belirtilmektedir.²⁴⁴

D. HÂNÎ B. HAREZE EN-NEHHAİ

Hânî b. Hareze en-Nehhai hakkında Halife b. Hayyat tarihinde Nehrevan savaşı sonrasında Hz. Ali tarafından vekil olarak bırakıldığı geçmektedir.²⁴⁵ Hayyat; “*Bu şahıs Ali'nin öldürüldüğü güne kadar görevinde kaldı.*” demektedir.²⁴⁶ Hânî b. Hareze en-Nehhai hakkında kaynaklarda başka herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.3. MEDİNE VALİLERİ

Hz. Ali halife seçildikten sonra siyasi şartların etkisiyle idari uygulamalarda bazı değişiklikler yapmak durumundaydı. Çünkü önce Şam, sonra da Mısır Hz. Ali'nin idaresi dışında kalmış, böylece İslam devletinde iki başlı bir durum ortaya çıkmıştı.²⁴⁷

Hz. Ali'nin halifelige geçişinden kısa süre sonra Mekke'de başlayıp, Basra civarlarında gelişen Cemel Vakası(36/656)²⁴⁸ diye adlandırılmış olan isyan sebebiyle Medine'yi terk eden Hz. Ali, yerine vekil olarak Temmam b. Abbas'ı bırakmış ve Basra'ya Cemel ashâbı üzerine harekete geçmiştir.²⁴⁹ Daha sonra başkent olarak Kûfe belirlenince Medine'ye bir vali tayin etmiştir.²⁵⁰

A. SEHL B. HUNEYF

Adı; Sehl b. Huneyf b. Vahib b. Ukeym b. Sa'lebe b. el-Haris b. Mecde'a b. Amr b. Haneş b. Avf b. Amr b. Avf'dır. “*Ebu Said*” künyesi ile bilinmektedir. Ayrıca kendisine “*Ebu Abdullah*” da denilmektedir.²⁵¹ Dedesi Amr b. el-Haris'dir. Sehl'in annesi, Hind b.

²⁴²İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 16.

²⁴³İbn Sa'd *Tabakat*'ında onun Muaviye b. Ebu Süfyan dönemi sonuna kadar yaşadığını söylemektedir. İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 16.

²⁴⁴İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 16.

²⁴⁵Hânî b. Hareze'nin ismi “*Haveze*” olarak da verilmiştir bkz.10.04.2020 15:27:00

²⁴⁶Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 202.

²⁴⁷Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 55.

²⁴⁸et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 450-52; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 209; Algül, *İslam Tarihi*, C. 2, s. 488.

²⁴⁹ Hz. Ali Cemel ashâbı üzerine yürüdüğünde Mekke'ye Kusem b. Abbas'ı getirmiştir. Bir başka rivayette Medine'de kendi yerine Sehl b. Huneyf'i vekil olarak bırakmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1991, C. 2, s. 227.

²⁵⁰Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 55.

²⁵¹İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 542.

Rafî b. Umeys b. Mu'aviye b. Ümeyye b. Zeyd b. Kays b. Amire b. Mürre b. Malik b. el-Evs olup Cadiye kabilesinden bir kadındır.²⁵²

Sehl'in çocukları; Ebu Ümame, Osman, Sa'd'dır.

İbn Sa'd, Sehl b. Huneyf'in neslinin kendi dönemmine kadar devam etmiş olduğunu ve bunların Bağdat ve Medine'de ikamet ettiklerini belirtmektedir.²⁵³

Sehl, Medineli ilk Müslüman sahabeler içinde yer almaktadır.²⁵⁴ Hz. Peygamber (s.a), Sehl b. Huneyf ile Ali b. Ebû Tâlib'i kardeş ilan etmiştir. Sehl, Bedir ve Uhud savaşlarına katılmıştır. Uhud savaşı esnasında orduda bir bozulma meydana gelmeye başlayınca, sebat ederek sonuna kadar Hz. Peygamber'i korumaya biat eden sahabilerdendir.²⁵⁵

Hz. Ali döneminde halife Şam seferine çıkarken Sehl b. Huneyf ile istişarede bulunmuş ve yerine vekil olarak onu bırakmıştır. Ve sonrasında Medine'ye vali olarak atamıştır.²⁵⁶

Sehl b. Huneyf, Hicri 38'de Kûfe 'de vefa etmiştir. Cenazesini Hz. Ali kıldırılmıştır. Cenaze namazında farklı olarak altı tekbir getirilmiş. Neden böyle yaptığını sorduklarında Hz. Ali; "o (Bedri), Bedir ashabındandır" cevabını vermiştir.²⁵⁷

B. TEMÂM B. ABBAS

Adı, Temâm b. el-Abbas b. Abdülmuttalip b. Hişam b. Abdülmenaf b. Kusaydır. Annesi cariyeydi. Aynı zaman da Kesir b. Abbas'ın da annesiydi.²⁵⁸

Temâm zamanının en cesur adamlarından birisidir.²⁵⁹

²⁵²İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 542.

²⁵³İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 542.

²⁵⁴İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 543.

²⁵⁵İbn Sa'd, *Tabakat*, 2014, C. 3, s. 543; Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 201.

²⁵⁶Bu dönem de Hz. Ali'nin Medine valisinin Temam b. Abbas olduğuna dair rivayetler de vardır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 350-51; Halife b. Hayyat tarihinde Temmam b. Abbas'ın Sehl'den sonra vali olduğunu söylemektedir. Bkz. Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 201.

²⁵⁷Farklı rivayetler için bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, ss. 543-44.

²⁵⁸İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 352.

²⁵⁹İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 6.

Temâm b. Abbas'ın Ca'fer adında bir oğlu ve Ümmü Habib adında bir kızı vardır. Annesi Beni Hilal b. Amir b. Sa'sa'dan el-Atiye bt. Nehik b. Kays b. Mu'aviye'dir. Ayrıca Abbas, Kusem, el-Atiye, Kesire ve Safiye adında çocukları vardır. Onların annesi de Ümmü Hazim bt. Nehik b. Kays b. Mu'aviye'dir. Ümmü Hazim, ablası Ali bt. Nehik'in vefatından sonra Temâm'a zevce olmuştur.²⁶⁰

Ayrıca Nefise adında bir kızı vardır. Onun annesi de Ümmü Külsümbt. Ubeydullah n. Akil b. Ebû Tâlip'dir. Temâm b. Abbas'ın çok sayıda çocuğu ve torunu olmuştur ancak çoğu genç yaşta vefat etmişlerdir.²⁶¹

Hız. Ali, Cemel vakıasında Basra'ya doğru yola çıkarken Temâm b. Abbas'ı Medine'ye vali olarak tayin etmiştir.²⁶² Kusem b. Abbas'ı da Mekke'ye vali olarak tayin etmiştir. Genel görüş Hız. Ali Cemel'de yola çıkarken Temâm'ı Medine valisi olarak bırakmasıdır. Ancak kaynaklarda Sehl b. Huneyf'in de vali olarak bırakıldığı geçmektedir.²⁶³

C. HALİD B. ZEYD (EBÛ EYYÛB EL-ENSARİ)

Adı; Halid b. Zeyd b. Küleyb b. Sa'lebe b. Abd b. Avf b. Ganm'dır. Annesi Zehra bt. Sa'd b. Kays b. Amr b. İmraülkays b. Malik olup, Belharis b. el-Hazrec kabilesindedir. Ebû Eyyûb'ün Abdurrahman adındaki oğlunun annesi, Ümmü Hasan bt. Zeyd b. Sabit b. ed-Dahhak olup Malik b. en-Neccaroğullarındandır. Bu oğlu vefat ettikten sonra soyunun devam edip etmediği bilinmemektedir.²⁶⁴

Ensar'dan yetmiş kişiyle birlikte Akabe biatine katılmıştır.²⁶⁵ Hız. Peygamber (s.a), Ebû Eyyûb ile Mus'ab b. Umeyr'i kardeş ilan etmiştir.²⁶⁶

²⁶⁰İbn Sa'd, *Kitabü't Tabakati'l-Kebir*, C. 5, s. 352.

²⁶¹İbn Sa'd, *Kitabü't Tabakati'l-Kebir*, C. 5, s. 352.

²⁶²Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 201; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 455; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 221-22.

²⁶³Sehl b. Huneyf'in de vali olarak bırakıldığı rivayeti bulunmaktadır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 221-22.

²⁶⁴İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 557.

²⁶⁵Akabe biati hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siret'ün Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka, Beyrut: Daru'l Haya, 1971, C. 4, ss. 81-82-83-84-85.

²⁶⁶İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 557.

Râsulullah (s.a), Kûba'dan Medine'ye gediğinden, Ebû Eyyûb'ün evinde konaklamıştır.²⁶⁷ Ebû Eyyûb, Hz. Peygamber ile birlikte Bedir, Uhud, Hendek ve diğer tüm gazvelere katılmıştır.²⁶⁸

Hz. Ali'nin hilafeti döneminde onu Medine valisi olarak atamıştır.²⁶⁹ Hicri 40 'da Hz. Ali'ye karşı Busr b. Ebi Ertat'ın Hicaz ve Yemen'e yapmış olduğu seferlerde, Ertat'ın geldiğini duyan Medine valisi Ebû Eyyûb hiçbir çarpışmaya girmeden Medine'yi terk edip doğrudan Hz. Ali'nin yanına dönmüştür.²⁷⁰ Bu olaydan sonra Medine valiliğine Cârîye b. Kudâme getirilmiştir.

Ebû Eyyûb, Bedir'e katıldıktan sonra hiçbir gazadan geri kalmamıştır. Hayatı savaşlarla geçmiş bir sahabidir. Yüz elli kadar hadis rivayet etmiştir. Bu kadar uzun süre de az hadis rivayet etmesinin en önemli sebebi rivayet usulünde çok titiz davranması ve yapılan hiçbir gazadan geri durmamasıdır.

H.52 yılında, Mu'aviye b. Ebu Süfyan'ın hilafeti döneminde Kostantiniyye'ye yapılan bir sefere esnasında vefat etmiştir. Cenaze namazını Yezid b. Mu'aviye kıldırıp cenazesini, bu günkü İstanbul topraklarında bulunan Kostantiniyye Kalesi'nin duvarlarının dibine defnetmiştir.²⁷¹

D. CÂRİYE B. KUDÂME

İsmi; Cârîye b. Kudâme es-Sa'di b. Züheyr b. el-Husayn b. Rizah b. Es'ad b. Büceyr b. Rebi'a b. Ka'b b. Sa'd b. Zeydümenat b. Temim'dir. Temim kabilesi'nin Beni Sa'd koluna mensuptur. Ebu Yezid, Ebu Amr künyelerine sahiptir.²⁷² Aynı zaman da "*el-Muharrik*" lakabı ile de anılmaktadır.²⁷³

Sahabi oluşu konusunda ihtilaflar bulunsa da; Hz. Peygamberden hadis rivayet etmiştir. Bundan dolayı sahabi oluşuyla ilgili tereddüt bulunmamaktadır. Cârîye b. Kudâme Hz. Peygamber'e, "*Ya Râsulullah! Bana fayda verecek bir söz söyle. Fakat o*

²⁶⁷İbn Hişam, *es-Siret'ün Nebevîyye*, C. 4, ss. 140-41.

²⁶⁸İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 557.

²⁶⁹Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 201; et-Taberi, *Tarih*, t.y., C. 5, s. 139; Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 3, s. 398 .

²⁷⁰et-Taberi, *Tarihü'l Ümem ve'l-Mülük*, t.y., C. 5, s. 139; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, C. 3, s. 383.

²⁷¹İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 559.

²⁷²İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 54.

²⁷³Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmame ve's Siyase*, thk. Taha M. ez-Zeyni, Kahire, 1967, C. 1, s. 65; el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, ss. 198-200.

söz kısa olsun ki onu kolayca ezberleyeyim” dedi. Râsulullah (s.a) ona, “Gazaplanma!” dedi. Bu sözü üç defa tekrarladı.²⁷⁴

Câriye b. Kudâme, Hz. Ömer’in suikastına tanıklık eden kişilerdendir. Suikasta uğradıktan sonra Halife Ömer’in yanına gidip vasiyette bulunmasını talep etmiştir.²⁷⁵

Kendisi daha çok Hz. Ali’nin halifeliği döneminde olan olaylarda karşımıza çıkar. Cemel vakasında Basra’da bulunmuştur. Şehre ordusuyla gelen Hz. Aişe’yi tenkit etmiş ve bu hareketinden vazgeçirmeye gayret ettiyse de başarılı olamamıştır.²⁷⁶ Cemel savaşında kabilesi Beni Sa’d’ın savaştan uzak durmasına rağmen kendisi Hz. Ali’nin birlikleri arasında yer almıştır.²⁷⁷

Sıffin savaşında ise kumandanı olduğu birliğin başarıya ulaşmasını sağlamıştır. Hakem olayında kabilesi ile farklı görüş bildirmiş ve hakem meselesinde sonra da Hz. Ali’ye bağlılığını sürdürmüştür.²⁷⁸ Hicri 38’de, Abdullah b. Abbas’ın hazırlamış olduğu orduda komutanlık görevi yapmış ve haricilere karşı çetin bir savaş yapmıştır.²⁷⁹

Onun “*el-Muharrrik*” lakabını alması ise; Muaviye b. Ebu Süfyan’ın Hz. Ali ile yapacağı savaşta taraftar toplamak için Abdullah b. Amir el-Hadramiyi Basra’ya göndermesi üzerine, Hz. Ali’nin Basra amili Ziyad b. Ebih zor durumda kalıp halife’den yardım talep etmiştir. Bunun üzerine Halife, Câriye b. Kudâme’yi Basraya göndermiştir.²⁸⁰ Câriye toplamış olduğu askerleriyle birlikte Basra’ya girmiştir.²⁸¹ Sonuç olarak Abdullah b. Amir ve askerlerini bozguna uğratan Câriye b. Kudâme, İbn Amir’in evini kuşatmaya alıp içindeki askerleriyle birlikte ateşe vermiştir.²⁸²

²⁷⁴İbn Sa’d, *Tabakat*, C. 5, ss. 54-55.

²⁷⁵İbn Sa’d, *Tabakat*, C. 5, s. 55.

²⁷⁶et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 465; Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 213; İbn Kuteybe, *el-İmame ve’s Siyase*, C. 1, ss. 64-65; el-Ya’kubi, *Tarih*, C. 2, ss. 198-99.

²⁷⁷el-Ya’kubi, *Tarih*, C. 2, ss. 198-199-200.

²⁷⁸et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 79; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 340.

²⁷⁹et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 79; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 340-41.

²⁸⁰ez-Zehebi, *Tarîhu’l-İslam*, Lübnan: Daru’l Kitab el-Arabi, 1989, C. 3, ss. 26-27.

²⁸¹et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 112; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 362-63.

²⁸²et-Taberi, *Tarih*, t.y., C. 5, s. 112; ez-Zehebi, *Tarih*, C. 3, ss. 26-27.

Ziyad b. Ebih bu başarısından dolayı onu “*salih kul*” diye övmüştür. O da daha sonra Fars bölgesinde çıkan karışıklığı önlemek için yetenekli bir vali arandığı vakit Ziyad’ı tavsiye etmiş ve vali olmasına yardımcı olmuştur.²⁸³

Câriye, son seferini Büsr b. Ebu Ertat’a karşı Hicaz- Yemen bölgesine yapmıştır. Muaviye adına faaliyet gösteren Büsr ve taraftarlarını iki bin adamıyla gelerek cezalandırmıştır. Hezimete uğradıktan sonra kaçan Büsr ve taraftarlarını takip eden Câriye Mekke’ye geldiği zaman Hz. Ali’nin vefat haberini almış ve Ali taraftarlarının göstereceği halife adayını kabul için Mekke halkına yemin verdirmiştir. Daha sonra Medine’ye giderek burada Hasan b. Ali (r.a) adına biat almış ve halifeliğe geçmesine yardımcı olmuştur.²⁸⁴

Büsr b. Ebu Ertat’ın Medine’ye girmesinden sonra Medine valisi olan Ebû Eyyûb el-Ensari şehri terk edip Halife’nin yanına dönmüştür. Ebû Eyyûb el-Ensari’nin şehri terk etmesinden sonra, Câriye b. Kudâme ordusuyla buranın kontrolünü almış ve kısa bir süreliğine Medine valisi olarak görev yapmıştır.²⁸⁵

Câriye b. Kudâme, Muaviye’nin halifeliği zamanında onunla barış yapmıştır. Muaviye de ona ikramlarda bulunmuştur. Ölüm tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte 680-683 yılları arasında Basra da vefat etmiştir.²⁸⁶

2.4. MEKKE VALİLERİ

Kaynaklar da Mekke Hz. Ali’nin Mekke valisi olarak ilk atadığı kişinin Ebû Katâde olduğu zikredilmektedir.²⁸⁷ Ebû Katâde’nin azlinden sonra Hz. Ali’nin amcasının oğlu olan Kusem b. Abbas Mekke valisi olarak atanmıştır.²⁸⁸ Kusem b. Abbas Hz. Ali’nin vefatına kadar Mekke valiliği görevini sürdürmüştür.

²⁸³İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 381.

²⁸⁴et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 140; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 383-384-85.

²⁸⁵et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, ss. 139-40; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 383-84.

²⁸⁶Ahmet Önkâl, “Cariye b. Kudame”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1993, C. 7, s. 158.

²⁸⁷Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 201.

²⁸⁸et-Taberi, *Tarîhu’l Ümem ve’l-Mülûk*, C. 3, s. 455; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 222.

A. EBÛ KATÂDE

Adı; Ebû Katâde el-Haris b. Rib'i b. Beldeme el-Ensari el-Hazreci'dir. Ancak adı'nın Numan, Amr, Avn, Beldeme olduğuna dair rivayetlerde mevcuttur.²⁸⁹ Medineli olup Beni Selime kabilesine mensuptur.²⁹⁰

Bedir gazvesine iştiraki ihtilaflıdır. Bedir sonrasında yapılan bütün gazvelere katılmıştır. Hicri 8 yılı Şaban ayında Beni Gatafan'a gönderilen Hadıra seriyyesi ile aynı yıl yapılan Batn-ı İdam seriyyesinde komutanlık yapmıştır.²⁹¹ Son zikredilen seriyyede komutanın Abdullah b. Ebu Hadred olduğu da zikredilmektedir.²⁹²

Ebû Katâde savaşlarda göstermiş olduğu kahramanlıklar dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a)'in takdirini ve övgüsünü kazanmıştır. Ğabe gazvesindeki başarısından dolayı Hz. Muhammed (s.a) onun hakkında, "*Süvarilerimizin en hayırlısı Ebû Katâde'dir.*"²⁹³ demiştir.

Bir gazve esnasında Hz. Peygamber sabaha karşı bineğinin üstünde uyuya kalınca Ebû Katâde onu uyandırmadan iki defa doğrulttu. Üçüncüsünde Hz. Peygamber uyanarak kendisine, "*Peygamberini koruduğun için Allah da seni korusun*" diye dua etmiştir.²⁹⁴

Hz. Ömer zamanın da halifenin emriyle Fars bölgesi fetihlerine bizzat katılmıştır. Fars bölgesi hâkimini öldürdüğü ve onu değerli zırhının ganimet olarak ona verildiği rivayet edilmiştir.²⁹⁵

Hz. Ali, Ebû Katâde'yi Mekke valisi olarak görevlendirmiştir.²⁹⁶ Ancak daha sonra onu azlederek yerine amcası Abbas'ın oğlu Kusem b. Abbas'ı vali olarak tayin etmiştir.²⁹⁷

²⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 15.

²⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 15.

²⁹¹ el-Vakîdî, *el-Meğazi*, C. 1, ss. 290-291,335,341;et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 598,600,603; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 232-33.

²⁹² Bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 233.

²⁹³ Wensick, *el-Mucemu'l-Müfehres Li Elfazi'l-Hadisi'n-Nebevi*, C. 8, ss. 224-25; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 600.

²⁹⁴ Müslim, "Mesacid", 311.

²⁹⁵ Fars bölgesi fetihleri için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 18.

²⁹⁶ Halife b. Hayyat, *Tarih*, 1985, s. 201.

²⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 222.

Cemel olayı esnasında Hz. Ali Basra'ya gideceği esnada Ebû Katâde el-Ensari halifeye, “Ey müminlerin emiri! Bu kılıcı bana Râsulullah (a.s) kuşatmıştı, ben de onu uzun zamandır kınından çıkartmamıştım; fakat şimdi onu kınından çıkarmayı ve bu İslam ümmeti için tehlikeye ve fitneye karşı onu kullanmayı arzu ediyorum ve bunun için de beni komutan tayin etmeni diliyorum” demiştir.²⁹⁸

Ashabın ileri gelenlerinden olan Ebû Katâde 54 (674) yılında Medinede vefat etmiştir. Onun hicri 38 yılında öldüğü ve cenazesini Hz. Ali'nin yedi tekbirle kıldırıldığı rivayeti zayıf kabul edilmiştir. Vefatında yetmiş yaşlarında olan Ebû Katâde'nin, Hz. Muhammed'in (s.a) hakkında yapmış olduğu hayır dua sebebiyle son derece dinç olduğu rivayet edilmektedir.²⁹⁹

B. KUSEM B. ABBAS

Adı; Kusem b. Abbas b. Abdülmuttalip b. Haşim b. Abdülmenaf b. Kusaydır. Hz. Peygamber'in amcasının oğludur.³⁰⁰ Annesi ise “Ümmü'l-Fad'l” künyesiyle bilinen Lübabe el-Kübra bt. Haris el-Hilal'dir.³⁰¹ Annesi Hz. Hatice'den sonra Müslüman olan ilk kadın olup Hz. Muhammed'in hanımlarından Meymune'nin kız kardeşidir. Bu durum Kusem b. Abbas'ın hem anne hem de baba tarafından Hz. Peygamberle akraba olduğunu göstermektedir.³⁰²

Hz. Muhammed (s.a)'in torunu Hüseyin (r.a), Kusem'in annesi Lübabe tarafından emzirildiği için onunla sütkardeşidirler.³⁰³ Kusem b. Abbas'ın doğum tarihi kaynaklarda geçmemekle birlikte, Hz. Hüseyin ile sütkardeş oldukları düşünülünce doğum tarihlerinin birbirine yakın olması muhtemeldir. Hz. Hüseyin'in doğum tarihi 626 (H.4 Şaban)'yı yakın olarak Kusem'in de doğum tarihi olarak kabul edebiliriz.³⁰⁴

Kusem b. Abbas'ı Hz. Peygamber çok severdi. “O, bir defasında Arafat'tan dönerken bineğinin arkasına ağabeyi Fadl'ı, önüne ise Kusem'i bindirmişti. Yine bir gün

²⁹⁸İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 222.

²⁹⁹İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 15.

³⁰⁰İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 350.

³⁰¹ Halife b. Hayyat, Kusem'in annesinin adını Lübabeü's-Suğra şeklinde kaydetmektedir. Bkz. Halife b. Hayyat, *Kitabu't-Tabakat*, thk. Süheyl Zekkar, Beyrut, 1993, s. 29.

³⁰²İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Aşûr, Mahmud Abdulvahib Fayid, Daru's-Şa'b, t.y., C. 2, s. 392.

³⁰³İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, ss. 392-93.

³⁰⁴et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 555.

Kusem, çocuklarla oynadığı sırada buradan geçen Hz. Peygamber (s.a) diğer çocuklardan, Kusem'in kardeşi Ubeydullah'ı bineğin önüne, onu da arasına bindirmesini rica etmişti."³⁰⁵

Abdullah b. Abbas'a dayandırılan bir rivayette Kusem, Hz. Peygamber (s.a)'in na'sının yıkanması esnasında onu sağa sola çeviren ve defin işlemleri esnasında mezara inenlerden birisi, hatta oradan en son çıkan kişi olarak nakledilmektedir.³⁰⁶ Ancak burada dikkat edilmesi gereken Kusem b. Abbas'ın doğum tarihidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi (4/626)'da doğduğu düşünülürse, Hz. Muhammed vefat ettiğinde yaklaşık olarak yedi yaşında olacaktır. 7 yaşında bir çocuğun cenazeyi sağa sola çevirmesi, mezara inip çıkması pek mümkün görünmemektedir. Böyle bir kanaatin oluşması onun Hz. Peygamber'e yakınlığı nedeniyle olabilir.

Yine amcasının oğlu Hz. Ali, kardeşleri Ubeydullah ve Abdullah ile birlikte onun, babası Abbas'ın cenazesini yıkayan ve mezara inenler arasında nakledilmektedir.³⁰⁷ Abbas b. Abdülmuttalip 32/653 yılında vefat ettiğine göre,³⁰⁸ bu senede Kusem, yaklaşık 28 yaşında olacağından mezara inenler arasında bulunması muhtemeldir.

Kusem b. Abbas, Hz. Ali'yi çok severdi. Kusem'e "siz dururken neden Ali halife oldu?" diye sorulunca, "onun bu işe daha layık olduğunu ve babası Abbas'tan önce İslam'a girdiğini belirtmiştir. Hatta Peygamber (s.a) nezdinde Hz. Ali'nin konumunun babası Abbas'tan daha ileride olduğunu söylemiştir."³⁰⁹ Kusem b. Abbas ve Hz. Ali arasında olan bu ilişki Ali (r.a)'ın halifeliği döneminde de devam etmiştir.

Hz. Ali, Kusem'i H.36 yılında Medine valisi olarak tayin etmiştir. Ancak bu görevde iki ay kalmıştır.³¹⁰ O, bu sırada 32 yaşlarında bulunmaktadır.

Kusem kısa bir süre Medine valiliği yaptıktan sonra Hz. Ali tarafından aynı yıl içinde Ebû Katâde el-Ensari'nin yerine Mekke valisi olarak atanmıştır. Bu atama Cemal

³⁰⁵ el-Askalani İbn Hacer, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, Mısır, t.y., C. 3, s. 219; İbn Sa'd, *Kitabü't Tabakati'l-Kebir*, C. 5, s. 350.

³⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, 1968, C. 2, s. 291; Ahmed b. Yahya el-Belazuri, *Ensabü'l-Eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, Mısır: Daru'l-Mearif, 1987, C.1, s. 569,577; et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, t.y., C. 3, s. 211; İbn Hişam, *es-Siret'ün Nebeviyye*, C. 4, s. 312.

³⁰⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 33; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 332.

³⁰⁸ et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 307.

³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 392.

³¹⁰ et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 445; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 204,222.

vakıasının hemen öncesinde, Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Basra da Hz. Osman'ın kanını talep için eylem girişimleri olduğu esna da gerçekleşmiştir.³¹¹ Hem bu hadise hem de Abdullah b. Amir'in Mekke'de etkinlik kazanması bu dönemde olduğundan dolayı Ebû Katâde el-Ensari, halife tarafından azledilerek yerine Kusem getirilmiştir.³¹²

Kusem b. Abbas'ın, Taif'inde bağlı bulunduğu Mekke valiliği Muaviye tarafından buraya 42/622 yılında Halid b. el-As tayin edilene kadar devam etmiştir.³¹³

Hz. Ali, Kusem'i vali olarak tayin ettiğinde hac emirliği yapmasını da istemiştir. Kaynaklarda farklı tarihler zikredilmekle birlikte H.37/38 yıllarında hac emirliği yaptığı genel bir görüştür.³¹⁴

Belazuri ise Kusem b. Abbas'ın H.39 yılında hac emiri olarak tayin edildiğini zikretmektedir.³¹⁵ Fakat onun nakletmiş olduğu bu rivayet yukarıda zikrettiğimiz tarihlerle çelişmekte ve Kusem'in ikinci defa hac emiri olarak atanma ihtimalini meydana getirmektedir. Belazuri bu tayini, Muaviye'nin Yezid b. Şecere er-Rehavi'yi Şam'dan hac emiri olarak ve kendisi adına Mekke de biat alması ile ilişkilendirmektedir. Bu rivayete göre Kusem halkı Muaviye'nin göndermiş olduğu Yezid'e karşı mücadeleye davet etmiştir. Halkın bu davete iltifat etmediğini gören Kusem hac emirliği vazifesinden çekilerek yalnız başına ibadetini tamamlamıştır.³¹⁶

Taberi ve İbnü'l-Esîr'de H.39/660 yılında³¹⁷ Muaviye tarafından Yezid'in Mekke'ye gönderildiği teyit edilmektedir. Ancak bu müellifler, Kusem b. Abbas'ın o yıl hac emiri olduğunu zayıf kabul eder. Olayları anlatırken İbnü'l-Esîr; hac emirliğinden bağımsız olarak Yezid ve Kusem arasında geçen olayı detaylı şekilde ele alır.³¹⁸

³¹¹et-Taberi, *Tarih*, t.y., C. 4, s. 455; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 3, s. 222.

³¹²Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 58.

³¹³et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 92,132,155,172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 350,374,378,398; el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 179.

³¹⁴ Yakubi H.38 yılında hac emirliğini Ubeydullah b. Abbas'ın yaptığını zikretmektedir. Karşılaştırmak için bkz. el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 213; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 132; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 374.

³¹⁵El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 219.

³¹⁶El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, ss. 219-220-21.

³¹⁷et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 136; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 377.

³¹⁸Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 377-378-79.

Hz. Ali'nin vefatına kadar valilik görevini devam ettiren Kusem b. Abbas, Muaviye döneminde H.56 yılında Said b. Osman kumandasındaki bir ordu ile Mavareünnehir'e yapılan bir sefere iştirak etmiştir.³¹⁹ Emevi yönetimiyle arası iyi olmadığı için savaşa ancak bir asker olarak katılabılmış. Çünkü hilafet mücadelesinde Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Ancak Said b. Osman, ordusunun içinde yer alan Kusem b. Abbas'a son derece iyi davranıp ona izzet ve ikramda bulunmuştur.

Savaştan sonra ganimet paylaşılırken Said b. Osman, “*sana bin veya yüz pay vereyim*” teklifine Kusem, “*bana bir pay ver, bir (veya iki) hisse de atıma ver*” diyerek mütevazı kişiliğini ortaya koymuştur.³²⁰

Kusem b. Abbas'ın ölümü ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir kısım kaynaklar Buhara'nın fethine müteakip olarak Kusem'in Said'den ayrılıp “*Merv'e*”³²¹ döndüğünü ve burada vefat ettiğini belirtmektedir. Diğer bir kısım ise Said ile sefere devam edip 57/677 yılında “*Semerkand'da*”³²² veya buranın fethinden sonra “*Üsrüşene'ya*”³²³ yakın bir yerde şehit düştüğünü söylemektedir. Vefat ettiğinde 53 yaşında idi.³²⁴

2.5. MISIR VALİLERİ

Hz. Ali h. 36 yılında yapmış olduğu vali atamalarında Mısır vilayetine ilk olarak Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi vali olarak tayin etmiştir.³²⁵ Daha sonra Kays'ı azledip yerine yanında yetişmiş olan Muhammed b. Ebû Bekir'i vali olarak tayin etmiştir.³²⁶ Muhammed'in yerine ise Eşter en-Nehaî vali olarak tayin edilmiş ancak görev yerine giderken Muaviye b. Ebu Süfyan'ın hazırlamış olduğu süikast sonucu öldürülmüştür.³²⁷

³¹⁹el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 237.

³²⁰El-Belazuri, *Fütûh*, s. 473; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 220.

³²¹Türkmenistan'da tarihi bir şehir. Geniş bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, “Merv”, *DİA*, Ankara: TDV, 2004, C. 29, ss. 223-25.

³²²Özbekistan'da tarihi bir şehir. Geniş bilgi için bkz. Osman Aydın, “Semerkant”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2009, C. 36, ss. 484-86.

³²³Ortaçağ'da Mavareünnehir'de yer alan tarihi bir şehir. geniş bilgi için bkz. Aydın Usta, “Üsrüşene”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2012, C. 42, ss. 391-92.

³²⁴Kusem b. Abbas'ın ölümü ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 3, s. 218; El-Belazuri, *Fütûh*, s. 473; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 220; Halife b. Hayyat, *Tabakat*, s. 404; Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 512.

³²⁵et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 442; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 201.

³²⁶İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 272.

³²⁷el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 193; et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 95.

A. KAYS B. SA'D B. UBÂDE

Kays b. Sa'd, Hazrec kabilesinin bir kolu olan Beni Sa'ide'ye mensuptur. Onun doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak Medine'de doğduğu bilinmekte ve Hz. Peygamber (s.a), Medine'ye hicret ettiği esnada genç bir delikanlı olduğu bilinmektedir.³²⁸ Aynı zamanda Kays b. Sa'd'ın, Sehl b. Huneyf ile arkadaş olduğu kaynaklarda geçmektedir. Sehl b. Huneyf'in, Hz. Ali'den beş veya altı yaş küçük olduğu rivayet edilmektedir.³²⁹

Bu rivayete göre Sehl'in 603 veya 604 yılında doğduğu anlaşılır. Sehl ve Kays'ın arkadaş olması hasebiyle yaşlarının ve doğumlarının yakın olması muhtemeledir.³³⁰

Kays b. Sa'd'ın soy ağacı; Kays b. Sa'd b. Ubade b. Düleym b. Harise b. Ebu Hazime b. Sa'lebe b. Tarif b. El-Hazrec b. Sa'ide'dir. Kays, Beni Saide'nin üçüncü tabakasındandır.³³¹ Kays; Ebu Fazl, Ebu Abdillâh ve Abdülmelik olarak künyelenmiştir.³³²

Babası, Sa'd b. Ubade Hazrec'in efendilerinden olup hem cahiliye hem de İslam toplumunda ileri gelenlerden bir sahabedir. Kaynaklar da Sa'd b. Ubade, "*Ebu Kays*"³³³ ve "*Ebu Sabit*"³³⁴ olarak künyelenmiştir.

Annesi, Fûkeyhe bt. Ubeyd b. Duleym b. Harise b. Sa'lebe b. Tarif b. Hazrec b. Saide'dir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde ona biat ederek Müslüman olmuştur.³³⁵

Anne bir kardeşleri; Said, Muhammed, Abdurrahman ve İshak'tır. Baba bir kardeşleri ise İmama ve Südus'dur.³³⁶

³²⁸Ramazan Deniz, *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği*, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007, s. 8.

³²⁹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 555; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 470.

³³⁰Deniz, *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği*, s. 8.

³³¹Halife b. Hayyat, *Tabakat*, s. 97; İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 393.

³³²İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 483; Deniz, *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği*.

³³³Halife b. Hayyat, *Tabakat*, s. 359.

³³⁴İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 613.

³³⁵İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 373.

³³⁶İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 616; ez-Zehebi, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, 1990, C. 3, s. 270.

Eşleri; kaynaklarda Kays'ın eşi olarak, Kureybebt. Ebi Kuhafe Osman b. Amir b. Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym'in adı zikredilmektedir. Kureybe Kays ile evlenip ondan çocuk dünyaya getirmiştir.³³⁷

Çocukları; Vettad, Nasr ve Amr'dır.³³⁸

Enes b. Malik'ten gelen rivayette, Kays b. Sa'd'ın Hz. Peygamber (s.a)'in yanındaki konumu emniyet amirinin vali yanındaki konumuna benzerdi.³³⁹

Kays b. Sa'd, Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde onun yakınında ve işlerini görmesine yardımcı olan kişiydi. Kaynaklar Kays'ı Hz. Peygamber'in "*Sahibu's-Şurtası*"³⁴⁰ olarak isimlendirse de bu isimlendirme daha sonra yapılmıştır. Çünkü Hz. Peygamber zamanında valilerin ve devlet adamlarının yanında "*Sahibu's Şurta*" mevcut değildi. Bu koruma sınıfı Emeviler döneminde ortaya çıkmış bir sınıftır. Muhtemelen Enes b. Malik'in yapmış olduğu bu isimlendirme Kays'ın Hz. Peygamber yanında olan konumunun daha iyi anlaşılması içindir. Nitekim Hz. Peygamber ve Raşit halifeler döneminde devlet başkanının kapısının önünde bir koruma sınıfı mevcut değildi. İlk dönemde devlet başkanları halk arasında yaşamışlar ve sonraki dönemlerde ortaya çıkan devlet sarayları da mevcut değildi.³⁴¹

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Ensar'dan yirmi genç onun işlerini görmesi için görevlendirilmiştir.³⁴² Kays'ın bu göreve layık görülmesi de Hz. Peygamber'e (s.a) yakınlığı sebebiyledir.³⁴³

³³⁷İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 249.

³³⁸Deniz, *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği*, s. 20.

³³⁹İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Aşûr, Mahmud Abdulvahib Fayid, Daru's-Şa'b, t.y., C. 4, s. 425; ez-Zehebi, *Siyerü A'lami'n-Nübela*, 1990, C. 3, s. 103.

³⁴⁰Şurta'nın görevleri hakkında geniş bilgi için bkz.Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, ss. 97-98.

³⁴¹Buhari, *Sahih-i Buhari*, çev. Kamil Miras, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1979, C. 5, s. 367.

³⁴²Deniz, *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği*, s. 21.

³⁴³İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 425.

Kays b. Sa'd, Hz. Peygamber ile bütün savaflara katılmıştır. Kays, Hz. Peygamber'in Sudâ üzerine gönderdiği askeri birliğin başında³⁴⁴ ve Mekke'nin fethinde Ensar sancağını taşımıştır.³⁴⁵

Hz. Ömer döneminde Mısırın seferine Amr b. El-As ile birlikte katılmıştır.³⁴⁶ Mısır seferinde Mukavkis'a gönderilen elçiler için de Kays b. Sa'd da bulunmaktaydı.³⁴⁷ Mısır hükümdarı Mukavkis ile karşılıklı konuşma gerçekleştirmiş ve onun sorularına cevap vermiştir.³⁴⁸

Hz. Osman h.35 yılında şehit edilince,³⁴⁹ Medine'de Müslümanlar Hz. Ali'yi halife olarak seçtiler.³⁵⁰ İslam devletinde meydana gelen karışıkların en temel sebebi olarak valiler sorunu görünmekteydi. Bunun üzerine Halife, Hz. Osman döneminden kalan valileri değiştirmeye karar verdi. Mısır'a da Kays b. Sa'd b. Ubade'yi vali olarak tayin etmeye karar verdi.³⁵¹

Hz. Ali, Kays b. Sa'd'ı Mısır'a vali olarak atadığından ona şöyle demiştir:

*“Ey Kays! Mısır'a git seni oraya vali olarak atadım. Güvendiğin ve istediğin adamları yanına al ve askerlerinle Mısır'a yönel. Senin adamların ve askerlerine oraya varman düşmana korku vereceği gibi şanın için de iyi olacaktır. İyilik yapılması geeken kimselere iyilik et, şüphe uyandıran insanlara karşı güçlü ol ve taviz verme, önde gelenlere ve halka güzel muamelede bulun. İnsanlara yumuşak davranmak güveni arttırır”*³⁵² demiştir. Hz. Ali'nin bu sözleri üzerine Kays ona şu şekilde cevap vermiştir:

“Senin Mısır'a askerlerinle git demenle, ben Medine'den toplayacağım askerlerle oraya gitmem. Mısır'a gitmek için toplayacağım askerlerin Medine'de olması daha iyidir. Çünkü senin ihtiyacın olduğunda, onların senin yanında bulunmaları gerekir. Onları

³⁴⁴İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 326.

³⁴⁵İbn Abdilberr, *el-İsti'ab fi-Mağrifet'l-Ashab*, thk. Ali Muhammad Begavi, Kahire, t.y., C. 3, s. 1298.

³⁴⁶Amrb.el-As'ın Mısır seferi hakkında geniş bilgi için bkz. Ebu Abdullah Muhammed b Ömer el-Vakıdi, *Fütuhu's-Şam*, thk. Abdurrahman Abdüllatif, Beyrut: Daru'l Kütübü'l el-İlmiyye, 1997, C. 2, s. 45.

³⁴⁷el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, ss. 147-48.

³⁴⁸el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 147.

³⁴⁹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 190.

³⁵⁰İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 190.

³⁵¹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 442; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 201,268.

³⁵²et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 547-48; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 268.

sana karşı çıkan kimselere gönderirsin, istediğinde de askerlerine güç katmış olurlar”³⁵³ dedi.

Kays b. Sa’d, sadakati, cesareti, zekâsı, kavminin ve Arapların içindeki mevkiyle Hz. Ali’nin Mısır valisi olmuştur.³⁵⁴ Kays, Mısır’a gitmek üzere yolca çıkıp Eyle mevkiine ulaştığında bir grup atıyla karşılaştı ve kendisine “sen kimsin?” diye sorulduğunda Kays da: “ben Osman’a karşı gelenlerdenim ve ona sığınmış, bağlı olanlara karşı Allah’tan yardım diliyorum” dedi. Kays, kendisinin Mısır’ın yeni valisi olduğunu söyleyerek yoluna devam etmiş ve Mısır’a yedi arkadaşıyla beraber girmeyi başarmıştır.³⁵⁵

Kays b. Sa’d, Mısır’a girdiğinde doğrudan Mescide gidip minbere çıktı ve Hz. Ali’nin göndermiş olduğu mektubu okudu; “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla! Allah’ın ve müminlerin emiri Hz. Ali’den bu mektubu duyan ve dinleyen bütün Müslümanlara. Size selam olsun! Ben kendinden başka ilah bulunmayan Allah’a çokça hamd ederim. Allah güzel işi ve güzel takdiriyle tedbirin bir gereği olarak İslamiyet’i, hem kendi nefsi, hem melekleri hem de peygamberleri için bir din olarak seçti. Bu dinle birlikte peygamberlerini kullarına gönderdi. Bu dini yarattıklarından seçtiği kimselere özel olarak ihsan etti. Allah’ın bu dinle kendilerine ikramda bulunduğu insanların bir kısmı Muhammed ümmetidir. Bu ümmete özel lütfunun bir gereği olarak Hz. Muhammed’i peygamber olarak gönderdi ki Hz. Peygamber, dağılmasınlar diye bu ümmeti topladı. Temizlensinler diye bu ümmeti arındırdı. Haksızlık etmesinler diye bu ümmeti muvaffak kıldı. Bu görevini ifa ettikten sonra Allah, onun ruunu teslim aldı. Allah’ın selamı, bereketi ve rahmeti onun üzerine olsun.”³⁵⁶

Müslümanlar Hz. Muhammed’in irtihalinden sonra iki salih kimseyi emir ve halife olarak seçtiler. Bu iki halife kitaba göre hareket ettiler. Sünnetin dışına çıkmadılar. Sonra Allah bunların hayatlarını noktaladı, vefat ettirdi. Allah ikisine de rahmet etsin. Bundan sonra bazı hadiseler meydana getiren bir kimse halife olarak seçildi. Hz. Muhammed ümmeti onun aleyhine söylenecek şeyler gördü. Sonradan ondan intikam aldılar,

³⁵³et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 548; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 268.

³⁵⁴Deniz, *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği*, s. 37.

³⁵⁵et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 442; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 201.

³⁵⁶et-Taberi, *Tarih*, t.y., C. 4, ss. 548-49

saldırganlık gösterdiler. Onu öldürdükten sonra bana gelip biat ettiler. Ben de Allah'tan dilerim ki beni kendi yoluna iletip hidayet versin. Allah'tan beni kendisine karşı gelmekten sakındırmasını diliyorum. Dikkat edin, Allah'ın kitabı ve Rasulünün sünnetine göre amel etmemiz, sizin bizden isteyeceğiniz bir hakkınızdır. Sizin gıyabınızda da olsa Allah'ın Kitab'ı ve Rasulünün sünnetine göre hakkınızda hüküm vermemiz ve size öğüt vermemiz icap etmektedir. Kendisinden yardım dilenilen sadece, Allah'tır. O, bize yeter, O, Ne güzel vekildir.

Ben size Kays b. Sa'd'ı vali olarak gönderiyorum. Ona destek olun ve ona yaklaşın. Hak hususunda ona yardımcı olun. Ben de kendisine, iyilikte bulunmasını emrettim. Ben de size iyilik yaparım. Sizi kuşkuya düşürmeye meyledenlere sert karşılık vereceğim. Genel ve özel olarak tamamınıza merhamet ve şefkatle muamele ederim. Kays b. Sa'd, gidişatından memnun olduğum bir kimsedir. Salih bir kimse olup size nasihatte bulunacağını umarım. Allah'tan bize ve size temiz ameller yapmamızı nasip etmesi, bol sevaplar ve geniş rahmetler ihsan etmesini diliyorum. Allah'ın selamı ve bereketi üzerinize olsun.”³⁵⁷

Kays b. Sa'd, mektubun okunmasında sonra ayağa kalkarak, Allha'a hamd ve sena ettikten sonra Müslümanlara şöyle demiştir:

“Hakkı getirip, batılı yok eden ve zalimlerin niteliklerini belirten Allah'a hamd ederim. Ey insanlar! Bizler Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlısı olarak bildiğimiz Hz. Ali'ye biat ettik ve buraya geldik. Siz de kalkın, Allah'ın kitabı ve Rasulü'nün sünneti gereği ona biat edin. Şayet bizler sizi böyle biate çağırmazsak, sizin üzerinizde bizim böyle bir biat hakkımız bulunmaz.”³⁵⁸

Daha sonra orada bulunan halk ayağa kalkıp Hz. Ali adına, Kays'a biat ettiler ve Mısır da sükûnet sağlanmış oldu.³⁵⁹ Kays, Mısır'ın çevresine adamlarını göndererek biat almalarını talep etti. Ancak “*Heripta*”³⁶⁰ bölgesinde toplanmış olan yaklaşık onbin kişi

³⁵⁷et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, ss. 548-49; Muhsin Emin, *A'yanü's-Şia*, Beyrut, 1987, C. 8, s. 453.

³⁵⁸et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 549; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 269; Emin, *A'yanü's-Şia*, C. 8, s. 453.

³⁵⁹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 549; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 269.

³⁶⁰İbnü'l-Esîr'de bu bölgenin ismi “Herinba-Herenba” olarak geçmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 269.

Hız. Osman'ın şahadetini bahane göstererek itaat edeceklerini ancak biat etmeyeceklerini Kays'a bildirmişlerdir. Kays onların bu talebine olumlu cevap vermiştir.³⁶¹ Burada Kinane kabilesine mensup bir adamla, Müdlic oğullarına mensup Yezid b. Haris onlara başkanlık ediyordu.

Başka bir problem olarak Mesleme b. Muhallid biat etmeyip Hız. Osman'ın kanını talep ediyordu. Kays, Meslemeye haber göndererek şöyle dedi: “*Sana yazıklar olsun! Bana karşı mı geliyorsun? Allah'a yemin olsun ki Şam'dan Mısır'a kadar her yerin benim olması karşılığında bile seni öldürmek istemem.*”³⁶²

Diğer bir taraftan Şam Muhalefeti bölgesinin hâkimiyetini eline almıştı. Ancak Muaviye Hız. Ali'ye karşı girdiği mücadelede Mısır ve Kays'ın önemini farkında idi. Şayet Hız. Ali Irak halkını yanına alıp Kays'da Mısır halkı ile birlikte Şam üzerine yürüyecek olursa Muaviye iki ateş arasında kalacak ve bu onun sonu olacaktı.³⁶³ Bu nedenle önce Kays'ı Irak valiliğini vaat ederek yanına çekmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Bunun üzerine Kays b. Sa'd ağzından mektuplar yazıp fitne çıkarmaya çalıştı ve bunun sonucunda da başarılı olmuştur. Amacı Kays gibi siyasi yönden dahi olan bir kişiliğin yerine daha tecrübesiz başa çıkabileceği birisini Mısır valiliğine getirtmekti.³⁶⁴

Muaviye, Kays b. Sa'd'ı yanına çekemeyeceğini anlayınca hileye başvurdu ve Halife'nin Şamda casusları olduğunu bildiği için Kays ağzından yazılmış mektuplar okuyarak Kays b. Sa'd'ın kendi yanlarında olduğu Hız. Osman'ın kanını talep edeceği gibi yalan haberleri Şam'da yayılmasını sağlamıştır.³⁶⁵

Halife'nin casusları bu haberi ulaştırdıklarında hemen inanmak istemedi. Daha sonra oğulları Hız. Hasan ve Hüseyin'i, Abdullah b. Cafer'i çağırarak meseleyi onlara anlattı.³⁶⁶

³⁶¹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 549; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 269.

³⁶²et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 549-50.

³⁶³a.g.e., C. 4, s. 550; Ebu'l Mehasin Cemalüddin Yusuf İbn Tağriberdi, *en-Nücumuz'z-Zahire fi Müluki Mısır ve'l Kahire*, Kahire, 1929, C. 1, s. 126.

³⁶⁴et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 553; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, C. 1, s. 100; Emin, *A'yanü's-Şia*, C. 8, s. 454.

³⁶⁵et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 552; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, C. 1, s. 101.

³⁶⁶et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 552; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, C. 1, s. 101.

Abdullah b. Cafer, Kays'ın hemen azledilmesi gerektiği konusunda ısrar ediyordu. Bu konuşmalar yapılırken Kays'dan Heribta bölgesinin biat etmediğini ve onların bir süre biat etmeden kalmasının daha hayırlı olduğunu bildiren mektup geldi.³⁶⁷

Mektuptan sonra Hz. Ali'nin şüpheleri arttı. Abdullah b. Cafer'in tavsiyesi üzerine onları öldürmesi gerektiği konusunda mektup gönderdi.³⁶⁸

Mektubu alan Kays duruma şaşırıldı ve kendi görüşünün daha doğru olduğunu bildiren bir mektup daha gönderdi.³⁶⁹

Son mektuptan sonra Şam muhalefetinin yaymış olduğu yalan haberlere inanmış olan Hz. Ali, Sıffin savaşından önce Kays b. Sa'd'ı yanın çağırarak onu Mısır valiliğinden azletti ve yerine Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır'a vali olarak atamıştır.³⁷⁰

Mısırda her yönüyle Muaviye'ye denk sayılabilecek Kays b. Sa'd'ın azledilmiş olması, Şam muhalefetinin, Hz. Ali'ye karşı kazandığı en önemli siyasi zaferdir.³⁷¹

Diğer taraftan Hz. Ali'nin, üvey oğlu olan Muhammed'i Mısır'a tayin etmesi başka sıkıntılar da meydana getirmiştir. Muhammed'in tecrübesizliği yanında, o Hz. Osman'ı öldürmek üzere evine ilk giden kişi olarak tanındığı için bu tayin Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın katillerini himaye etmekle suçlayanların eline koz vermiştir.³⁷²

Kays b. Sa'd, görevinden azledildikten sonra Kûfe 'ye halifenin yanına değil de Medine'ye dönmüştür.

Hz. Ali'nin vefatından sonra yeni halifeyi seçmek üzere Kûfe mescidinde toplanılmıştı. O ana kadar halk nezdinde yeni halife'nin kim olacağı hususunda bir ittifak yoktu. Kays b. Sa'd ayağa kalkıp bir konuşma yaparak Hz. Ali'nin faziletlerini ve Hz. Hasan'ın meziyetlerini zikretti. Daha sonra Kufelilere Hz. Hasan'a biat konusunda

³⁶⁷ Mektubun tam metni için bkz.et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 554.

³⁶⁸et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 554; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 271.

³⁶⁹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 554; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 271.

³⁷⁰et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 554-55.

³⁷¹Algül, *İslam Tarihi*, C. 2, s. 503; Apak, *İslam Tarihi 2*, s. 288.

³⁷²Apak, *İslam Tarihi 2*, s. 288.

telkinde bulunup ona biat etti. Kays b. Sa'd'ın biat etmesiyle birlikte Kûfe halkı da Hz. Hasan'a biat ettiler.³⁷³

Kays b. Sa'd, Muaviye'nin hilafetinin son zamanlarında Medine'de vefat etmiştir. Kaynaklar Kays b. Sa'd'ın vefat tarihi ile ilgili değişik rivayetler aktarmakta, onun vefat tarihi olarak H. 58, 59, 60 tarihleri zikredilmektedir.³⁷⁴

B. MUHAMMED B. EBÛ BEKİR

Adı; “*Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ebû Bekr es-Sıddık Abdillâh b. Osman el-Kureşî et-Teymî*” olarak geçmektedir.³⁷⁵ Annesi Ha'sam kabilesine mensup Esmâ bt. Ümeys'tir.³⁷⁶ Muhammed'in, Hz. Peygamberden gelen adını ve Ebû'l-Kâsım künyesini baba bir ablası olan Hz. Aişe vermiştir.³⁷⁷ Esmâ bt. Ümeys önce Ca'fer b. Ebû Talip'le, onun şehit düşmesinin ardından Hz. Ebû Bekir'le, onun vefatından sonra da Ca'fer'in kardeşi Hz. Ali ile evlenmiştir.³⁷⁸

Muhammed b. Ebû Bekir, Hz. Peygamberin veda haccı yolculuğu esnasında (Zilkade 10 / Şubat 632) de Zülhülafe veya Beyda mevkiinde doğmuştur.³⁷⁹ Muhammed'in üç yaşındayken yetim kalması ve annesinin Haşimi kabilesine iki defa gelin gitmesiyle Hz. Ali'nin terbiyesi altında yetişmiş ve Haşimiler'e özellikle de Hz. Ali'ye karşı büyük bir bağlılıkla büyümüştür.

Muhammed b. Ebû Bekir'in ismi kaynaklarda Hz. Osman'a karşı Mısır bölgesinde Muhammed b. Ebû Huzeyfe ile birlikte yürüttüğü faaliyetlerde geçmektedir.³⁸⁰ Hz. Osman Mısır valisi Amr b. el-As'ı azledip yerine Abdullah b. Sa'd'ı vali olarak atamasıyla birlikte,³⁸¹ Muhammed b. Ebû Bekir ve Huzeyfe halife karşıtı propagandaya

³⁷³et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 158.

³⁷⁴İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 174; Halife b. Hayyat, *Tabakat*, s. 227; İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, C. 3, s. 1290; Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 426; İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 3, s. 239.

³⁷⁵Adem Apak, “Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddık”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2005, C. 30, s. 518.

³⁷⁶Ahmed B. Yahya el-Belazuri, *Ensabü'l-Eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, Mısır: Daru'l-Mearif, 1987, C. 1, s. 447.

³⁷⁷İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, C. 3, s. 1366.

³⁷⁸El-Belazuri, *Ensab*, 1987, C. 1, s. 447.

³⁷⁹Muhammed b. Ebû Bekir'in doğum yeri iki kaynakta farklı zikredilmiştir. Karşılaştırmak için bkz. El-Belazuri, *Ensab*, 1987, C. 1, s. 369; İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 283.

³⁸⁰et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 292; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 58-59.

³⁸¹el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 164; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 257; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 45; Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut-Riyad: Mektebetü'l-Mearif-Mektebü'n-Nasr, 1966, C. 7, s. 151.

başlamıştır. Mısır'a vali olarak tayin edilen Abdullah başarılı yönetimine rağmen eleştirilerin odak noktası olmuştu. Öyle ki Bizans donanmasına karşı yapılan Zatü's-Savari zaferi esnasında ile bu eleştiriler devam etti. Muhammed b. Ebû Bekir ve Ebû Huzeyfe başta olmak üzere vali muhalifleri, halifenin Abdullah gibi birisini bu makama getirmesi konusunu eleştirmiş ileri geri konuşmuşlardır. Ancak eleştirilerin ana kaynağı valinin kötü yönetimi değil geçmişte Abdullah b. Sa'd'ın dinden dönme olayı yüzündendi.³⁸²

Hız. Osman yönetimine duyulan genel hoşnutsuzluk ve özelde Mısır valisine duyulan kin sebebiyle Medine'ye, Mısırdan bir heyet geldi ve Hız. Ali'nin de desteği ile Muhammed b. Ebû Bekir'in Mısır'a vali olması konusunda anlaşıldı. Mısırlılar yeni valileri ile birlikte geri döndüler.³⁸³

Mısır heyeti Medine'den üç günlük bir mesafe de yanlarından geçmekte olan bir köleyi görüp durdurdular. Yaptıkları sorgulamada Mısır'ın eski valisine yazılmış olan ve kendilerinin cezalandırmasını isteyen bir mektup buldular.³⁸⁴

Bu olay üzerine Mısırlılar öfkeli bir biçimde Medine'ye dönerek, halifenin evini diğer muhalif gruplarla birlikte kuşatmaya aldılar.³⁸⁵ Bekledikleri gerçekleşmeyince saldırıya geçtiler ve halife'nin evine girdiler. İlk girenlerden Muhammed b. Ebû Bekir Hız. Osman'a hakarete bulundu. Fakat halifenin "*Baban Ebû Bekir sağ olsaydı senin bu davranışından memnun kalmazdı*" demesi üzerine halifenin yanından ayrıldı.³⁸⁶ Daha sonra da halife şehit edildi. Muhammed halifeyi şehit edenler arasında yer almasa da kışkırtanlar arasındaydı.³⁸⁷

Daha sonra Halife Hız. Ali olunca onun saflarında yer almıştır. Hız. Aişe'nin Mekke'de oluşturmuş olduğu muhalif gruba da katılması pek mantıklı bir durum değildir. Cemal ashabı Mekke'de toplanırken Muhammed Kufe'ye giderek halkı Hız. Ali'nin

³⁸²et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 292; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 58-59; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, C. 7, s. 157.

³⁸³et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 358-60; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 82-83.

³⁸⁴Geniş bilgi ve tahlil için bkz. Apak, *İslam Tarihi 2*, ss. 243-50.

³⁸⁵İbn Sa'd, *Tabakat*; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 351; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 80.

³⁸⁶İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, ss. 73-77.

³⁸⁷İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, C. 3, s. 1367.

yanında savaşmaya çağırmıştır.³⁸⁸ Cemel savaşında Hz. Ali'nin yanında savaşmıştır. Hz. Ali'nin galibiyeti sonrası esirler arasında bulunan Hz. Aişe'yi, Halife'nin emriyle Basra'ya götürmüştür.³⁸⁹

Hz. Osman döneminde Mısır valisi olarak atanan Muhammed b. Ebû Bekir, Hz. Ali'nin Mısır valisi Kays b. Sa'd'ın azledilme hadisesinden sonra yeniden Mısır valisi olarak tayin edilmiştir.³⁹⁰

Muhammed Mısır'a varınca Hz. Ali'nin mektubunu okudu ve onun adına biat alarak göreve başladı. Daha sonra Muhammed, Kays b. Sa'd döneminde biat etmeyen Heribta bölgesine haber göndererek, “*bize tam olarak ya biat edin ya da şehrimizden çıkıp gidin*”dedi. Heribta halkı da “*biz şimdilik biat etmeyeceğiz. Bizi kendi halimize bırak. Bizimle savaşma konusunda da acele etme*”³⁹¹ dediler.

Mısır'ın yeni valisi olan Muhammed, Heribta bölgesinde bulunan muhalif gruba selefi Kays kadar yumuşak davranmamıştır. Onun bu sert tavrı Mısırdaki bulunan muhalif grubu daha da ateşlemiştir.

Hz. Ali Sıffin savaşını bitirip Hakem'e gitmeye karar verince, Mısırlılar, Muhammed b. Ebû Bekir'e karşı ayaklandılar ve açık bir şekilde düşmanlıklarını ilan ettiler. Bunun üzerine Muhammed, Heribta bölgesine Hars b. Cümhan'ı gönderdi. Heribta halkıyla olan çarpışmalarda ölen Hars yerine İbn Müdahim el-Kelbi'yi gönderdiyse de isyancı grup onu da öldürdü.³⁹²

Hz. Ali, Sıffin savaşını sonrasında Kays'ı azledip yerine tecrübesiz ve genç olan Muhammed'i vali olarak tayin ettiğine pişman olmuştu. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi Kays, her yönüyle Muaviye'ye denk bir şahsiyetti. Muhammed, Muaviye karşısında zayıf kalmıştı. Bu nedenle onun yerine Eşter'i vali olarak tayin etmeye karar verdi. Netice olarak Eşter, Mısır'a vali olarak tayin edilmişti.³⁹³

³⁸⁸et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 485.

³⁸⁹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 544.

³⁹⁰et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 555; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 272; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, C. 7, s. 273.

³⁹¹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 557; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 273.

³⁹²İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 273.

³⁹³el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 193; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*.

Eşter'in Mısır'a tayini konusunda kaynaklar ittifak halinde değillerdir. Yakubi ve Taberi'nin ravilerinden olan Ebu Mihnef, Eşter'in Muhammed b. Ebû Bekir üzerine vali tayin edildiğini söylemiştir.³⁹⁴ Taberi'nin bir diğer ravisi Zühri ise Eşter'in, Kays b. Sa'd Mısırdan azledildikten sonra tayin edildiğini söylemektedir.³⁹⁵ Üçüncü bir görüş ise Eşter'in Muhammed b. Ebû Bekir öldürüldükten sonra vali tayin edildiğidir.³⁹⁶ Bu rivayetlerden en meşhuru, Muhammed b. Ebû Bekir vali iken oraya gönderildiğidir.³⁹⁷

Muaviye, Mısır valiliğine Muhammed gibi tecrübesiz ve genç birisi yerine Eşter gibi tecrübeli bir şahsiyetin atanmış olmasına çok sinirlenmiştir. Çünkü Mısır'ı Muhammed'in elinden alabileceğini düşünüyordu. Eşter'in akıllı, savaş ve yöneticilik konularında daha maharetli olduğu biliyordu. Bunun üzerine Kalzum haraç amiline eğer Eşter'i öldürürse kendisinden yirmi yıl haraç almayacağını vaat etmiştir. Eşter Kalzum'a geldiğinde konakladıkları yerde bal şerbeti içirmek suretiyle zehirlenmiş ve öldürülmüştür.³⁹⁸ Muaviye bu haberi aldığı anda mescidin minberine çıkıp “*Biliniz ki Ali'nin iki sağ kolu vardı. Birisi Sıfın de öldürüldü (Ammar b. Yasir), diğer kolu da bugün kesilmiş bulunuyor.*”³⁹⁹ Bir diğer rivayete göre ise Muaviye, “*Allah'ın baldan askerleri vardır*” demiştir.⁴⁰⁰

Hz. Ali yiğit ve yetenekli bir yöneticiyi kaybetmesine çok üzüldü. Henüz görevinden ayrılmamış olan Muhammed'e haber vererek Mısır valiliğine devam etmesini ve savaşa hazır olmasını istedi.⁴⁰¹

Muaviye, Heribta bölgesinde olan muhaliflere mektup yazarak Mısır üzerine göndermiş olduğu orduya yardımcı olmalarını istedi. Amr b. el-As altı bin kişilik ordusunu Heribtada bulunan on bin kişiyle birleştirerek Muhammed b. Ebû Bekir'e karşı büyük bir kuvvet meydana getirdi.⁴⁰² Amr b. el-As, Muhammed'e mektup yazarak oradan

³⁹⁴el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 193; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 95.

³⁹⁵et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 553.

³⁹⁶et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 553.

³⁹⁷Algül, *İslam Tarihi*, C. 2, s. 552; Apak, “Muhammed b. Ebu Bekir”, s. 518.

³⁹⁸el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, ss. 193-94; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 96; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 303.

³⁹⁹İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 303.

⁴⁰⁰el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, ss. 193-94; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 96; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 168; Abdülkerim Özaydın, “Eşter”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1995, C. 11, ss. 486-87.

⁴⁰¹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, ss. 96-97.

⁴⁰²et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, ss. 96-97; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, C. 7, s. 315.

uzaklaşmasını, eğer kendi isteği ile ayrılmazsa onu öldüreceğini bildirdi. Aynı şekilde Muaviye de Muhammed'e mektup yazarak tehditte bulundu.⁴⁰³

Muhammed b. Ebû Bekir, Hz. Ali'ye mektup göndererek, Amr b. el-As'ın ordusuyla Mısır'a geldiğini bildirmiş ve sonra “*Eğer Mısır'a ihtiyacın varsa bana mal ve adam gönder*” demiştir. Halife cevap mektubunda sabırlı olmasını düşmanla savaşmasını, takviye birlik gönderileceğini bildirdi.⁴⁰⁴

Muhammed, Kinâne b. Bişr komutasındaki iki bin kişilik orduyu Amr b. el-As üzerine gönderdiyse de Amr, ordunun komutanlarını öldürerek orduyu dağıtmıştır. Kinâne kuvvetlerinin yok edildiği haberi ulaşınca Muhammed'in etrafındaki ordu dağılmıştır.⁴⁰⁵ Daha sonra Muhammed b. Ebû Bekir ordusu dağıldığı için kaçmış ve bir mağaraya sığınmıştı. Ancak orada Muaviye b. Hudeyc tarafından öldürülmüştür. Öldürüldükten sonra cesedini yaktığı bildirilmiştir.⁴⁰⁶

Vakıdı, “*Kinane öldürüldüğü zaman Muahammed b. Ebû Bekir kaçarak Celabeb. Mesruk'un yanına gizlendiğini, daha sonra Celabe onu Muaviye b. Hudeyc'e ihbar ettiğini ve Muaviye'nin onun evini çembere alarak öldürdüğünü bildirir.*”⁴⁰⁷ Muhammed b. Ebû Bekir'in öldürülmesi H.38 yılında meydana gelmiştir.⁴⁰⁸

2.6. BAHREYN VALİLERİ

A. ÖMER B. EBÛ SELEME EL-MAHZUMİ

Adı; Ömer b. Ebû Seleme b. Abdülesed b. Hilal b. Abdullah b. Ömer b. Mahzum'dur. Annesi Hz. Peygamber'in (s.a) eşi Ümmü Seleme bt. Ebu Ümeyye b. El-Muğire b. Abdullah b. Ömer b. Mahzum'dur.⁴⁰⁹

Ömer b. Ebu Seleme'nin çocukları; Seleme, Muhammed ve Zeyneb'in anneleri, Rifa'a b. Abdulmünzir b. Zenber b. Zeyd b. Ümeyye b. Zeyd b. Malik b. Avf b. Amr b. Avf b. Evs'dir.

⁴⁰³et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 100-101; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, C. 7, ss. 314-15.

⁴⁰⁴et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 102.

⁴⁰⁵et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 108-9.

⁴⁰⁶et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 105; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 357.

⁴⁰⁷İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 358.

⁴⁰⁸et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 105; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 352.

⁴⁰⁹İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 562.

Ömer b. Ebû Seleme, hicretten iki yıl önce (620) de dünyaya gelmiştir.⁴¹⁰ Birinci akabe biatı'ndan bir yıl önce Medine'ye hicret ettiği bilinen babası Ebû Seleme, Hz. Peygamber'in (s.a) sütkardeşi ve halası Berre b. Abdülmuttalib'in oğludur.⁴¹¹

Anne ve Babası ilk Müslümanlardan olup “*Habeşistan*” hicretine katılmışlardır.⁴¹² Kureyşliler'in Müslüman olduğuna dair haberi aldıktan sonra Mekke'ye dönmüşler ancak haberin yalan olduğunun ortaya çıkmasıyla Medine'ye hicret için Hz. Peygamber'den izin almışlardır. Ancak müşrikler, Ümmü Seleme ile oğlu Seleme'nin hicretine engel olunca babası yola yalnız çıkmıştır. Annesi ve kendisi ise yaklaşık bir yıl sonra hicret etmişlerdir. İbn Ebû Seleme babasının hicretin üçüncü yılı vefatıyla yetim kalmıştır. Medine'de başka yakınları bulunmadığından dolayı annesinin, Hz. Peygamberle nikâhı esnasında velisi konumunda bulunmuştur.⁴¹³ İbn Ebû Seleme bundan sonra Hz. Peygamber'in himayesinde büyümüştür. Rasulüallah vefat ettiğinde dokuz yaşında olmasından, küçük yaşta sahabi olma vasfını edinmiştir.

Hz. Ali tarafından Bahreyn valisi olarak görevlendirilmiştir.⁴¹⁴ Ancak Cemel savaşında onun yanında olmasını istediğinden dolayı azledip yerine Nu'man b. Aclân' vali olarak tayin etmiştir.⁴¹⁵

Ömer b. Ebu Seleme, Hz. Ali'nin vefatı ardından Medine'ye dönüp hayatını burada geçirmiştir. Abdülmelik b. Mervan zamanının da Medine'de vefat etmiştir.⁴¹⁶

B. NUMAN B. EL-UCLÂN EL-ENSARİ

Kaynaklarda nesebi, “*Numan b. Aclan b. Nu'man b. Amir b. Zürayk el-Ensari ez-Züraki*” olarak geçmektedir.⁴¹⁷

⁴¹⁰ Zehebi onun hicretin 2. Yılında Habeşistan'da doğduğunu zikretmektedir bkz. ez-Zehebi, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, 1990, C. 3, s. 151; İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, ss. 87-96.

⁴¹¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, ss. 87-88-89.

⁴¹² Habeşistan hicreti hakkında bkz. el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 29.

⁴¹³ a.g.e., C. 8, ss. 90-91; ez-Zehebi, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, 1990, C. 3, s. 407; Nikah esnasında veli olma görevinin Ömer'in ağabeyi Seleme tarafından yapıldığı da zikredilmektedir. Geniş bilgi için bkz. ez-Zehebi, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, 1990, C. 3, s. 408; İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 3, s. 66.

⁴¹⁴ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 200; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 3, s. 222 .

⁴¹⁵ Hz. Ali Cemel ashâbi üzerine yürüyeceği zaman önce ÜmmüSeleme'nin kendisiyle sefere katılmasını talep etmiştir. Ancak Ümmü Seleme “ benim yerime en sevdiğim kişiyi seninle göndereceğim” diyerek kendi yerine oğlu, Ebu Seleme'nin daha uygun olacağını söyleyip yerine onu göndermiştir. Bkz. a.yer; İbn Sa'd, *Tabakat*, 2014, C. 6, s. 562; el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, ss. 180-81.

⁴¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 562.

⁴¹⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 334.

Kavmi tarafından fasih dili ve şair bir kişilik olarak bilinmektedir. Hamza b. Abdülmuttalib öldürüldükten sonra, karısı Havle bt. Kays ile evlenmiştir.⁴¹⁸

Hz. Ali dönemine kadar hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Hz. Ali halife olduktan sonra onu Bahreyn valisi olarak tayin etmiştir.⁴¹⁹ Kaynaklarda Numan'ın vali olduğu dönemde kabilesi olan Züreyk'den her gelene birşeyler verdiği rivayet edilmektedir. Bu nedenle Şair Ebû'l Esved ed-Düeli, onun hakkında şöyle demiştir. *“İnsanları sizden alıkoyan fitneyi görür gibi oldum. Züreyk malı, tilkilerin saçıp savurduğu gibi saçıp savuruyor. Tanıdığınız Aclan'ın oğlu var ya? İşte o da Allah'ın malını yağmacılar gibi dağıtıp tüketiyor.”*⁴²⁰

Muhtemelen hakkında ortaya çıkan kavmine ve akrabalarına fazla mal vermesi yönündeki haberlerden sonra görevinden azledilmiştir.

2.7. HORASAN VALİLERİ

Merv'in *“merzübanı,”*⁴²¹ Mahaveyh, Hz. Ali'nin halifeliği döneminde ona gelmiştir. Halife de, *“dihkanlar,”*⁴²² esavireler ve dehşelerinlerin cizye ödemesi gerektiğini bildiren bir vesikayı onunla birlikte yollamıştır. Ancak Horasan halkı, onlara isyan edip anlaşmayı bozdular.⁴²³ Bunun üzerine Hz. Ali oraya amiller göndermiştir. Ancak Horasan bölgesinde meydana gelen karışıklıklar Hz. Ali'nin vefatına kadar devam etmiştir.⁴²⁴

A. ABDURRAHMAN B. EBZÂ

Huza'â kabilesi'nin mevlasıdır.⁴²⁵ Sahabi olan babası da kendisi gibi Huzaaogulları'nın azatlısıdır. Mekke'de doğmuştur.

Kuran-ı Kerim üzerinde olan derin bilgisi sebebiyle, efendisi ve Hz. Ömer'in Mekke valisi Nafi b. Abdülharis, halife ile görüşmeye giderken yerine Abdurrahman'ı

⁴¹⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 334.

⁴¹⁹ Halife b. Hayyat, Tarih, 1985, s. 200.

⁴²⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, t.y., C. 5, s. 334-335

⁴²¹ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 5, s. 334.

⁴²² Geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, “Dihkan”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, C. 9, ss. 289-90.

⁴²³ Taberi Horasan bölgesinde dinden döndüler ifadesini kullanmaktadır. Bkz. et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 557-58.

⁴²⁴ El-Belazuri, *Fütüh*, s. 469.

⁴²⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 17.

vekil olarak bırakmıştır. Bu tercihini soran Hz. Ömer'e "Mekke halkı içinde Kuran'ı en iyi okuyan ve ilahi emirleri en iyi bilen odur" diye cevap vermiştir.⁴²⁶

Abdurrahman b. Ebzâ, Sıffin savaşında Hz. Aliye biat etmiştir. Daha sonra Hz. Ali onu Horasan'a vali olarak tayin etmiştir. Kaynaklarda vali olarak ne zaman gönderildiği hususunda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.⁴²⁷ Bazı rivayetlerde tabiinden olduğu geçse de Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmiş olduğundan dolayı onun sahabiden olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.⁴²⁸

Hayatının ileri dönemlerinde Kufe'ye yerleşen Abdurrahman'ın nerede vefat ettiği bilinmemektedir.⁴²⁹

A. CA'DE B. HUBEYRE

Adı; Ca'de b. Hubeyre b. Ebu Vehb b. Amr b. Âiz b. İmran b. Mahzum'dur.⁴³⁰ Annesi, Ümmü Hânibt. Ebu Talip b. Abdülmuttalip b. Hişam b. Abdülmenaf b. Kusay'dır.⁴³¹ Yani Ca'de'nin annesi, Ebu Talib'in kızı Ümmü Hâni'dir.⁴³²

Hicri 37 yılında, Hz. Ali Sıffin dönüşünde Ca'de b. Hubeyre el-Mahzumi'yi vali olarak Horasan bölgesine göndermiştir.⁴³³ Ca'de b. Hubeyre Nişabur'a varmış, oranın halkının tekrar küfre düşüp irtidat ettiğini görünce tekrar Hz. Ali'nin yanına dönmüştür.⁴³⁴ Ca'de burada anlaşmayı bozanlara dokunmamış; anlaşmaya bağlı olanların vergisini toplamıştır. Belazuri'nin ravisi Ca'de'nin Horasan bölgesinde bir veya iki yıl kaldığını belirtmektedir.⁴³⁵ Ca'de'nin arkasından Horasan'a vali olarak Huleyd b. Kurra et-Temimi gönderilmiştir.⁴³⁶

⁴²⁶İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 17; Müslim, "Salat'ül-Misafirîn", 269.

⁴²⁷Halife b. Hayyat, *Tarih*, 1985, s. 199.

⁴²⁸İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, thk. C. 3, ss. 422-23; Buhari, "Selem", 7.

⁴²⁹İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, ss. 422-23.

⁴³⁰İbn Sa'd, *Tabakat*, 2014, C. 6, s. 565; Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 3, s. 326; El-Belazuri, *Fütûh*, s. 469.

⁴³¹İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 565.

⁴³²El-Belazuri, *Fütûh*, s. 469.

⁴³³Halife b. Hayyat, *Tarih*, 1985, s. 199; et-Taberi, *Tarih*, t.y., C. 5, ss. 63-64; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 3, s. 326.

⁴³⁴İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 326; et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 64.

⁴³⁵El-Belazuri, *Fütûh*, s. 469; Halife b. Hayyat tarihinde Ca'de'nin Horasan halkı tarafından memleketlerine sokulmadığı ve hemen geri döndürüldüğünü söylemektedir. Bkz. Halife b. Hayyat, *Tarih*, 1985, s. 199.

⁴³⁶et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 558; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 326.

B. HULEYD B. KURRA ET-TEMİMİ

“*Huleyd b. Kurra et-Temimi*”⁴³⁷ hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Başvurduğumuz kaynaklarda nesebi, doğumu, ölümü gibi bilgilere ulaşamadık. Ancak onun vali olarak Horasan bölgesine gönderilmesi ile ilgili Taberi, Halife b. Hayyat ve İbnü'l Esir'de bilgiler bulunmaktadır.

Her üç kaynak da Huleyd'in Horasan bölgesine Ca'de b. Hübeire'den sonra vali vali olarak gönderildiğini belirtmektedir.⁴³⁸ Burada meydana gelen karışıklıklar Huleyd döneminde de devam etmiştir.

2.8. YEMEN VALİLERİ

Hz. Ali'nin göreve geldikten sonra yapmış olduğu vali değişikliklerinde Yemen bölgesi valiliğine Ubeydullah b. Abbas vali olarak tayin edilmiştir ve Hz. Ali'nin vefatına kadar bu görevi sürdürmüştür.⁴³⁹

A. UBEYDULLAH B. ABBAS

İsmi; Ubeydullah b. Abbas b. Abdülmuttalip b. Hişam b. Abdülmenaf b. Kusay'dır.⁴⁴⁰ 620 yılında Mekke'de doğmuştur. Hz. Peygamber'in amcasının oğludur.⁴⁴¹ Babası, Hz. Peygamber'in kendisinden iki veya yaş büyük olan amcası Abbas, annesi Râsulullah'ın hanımlarından Meymune'nin kız kardeşi Ümmü'l-Fadl olarak bilinen Lübabe el-Kübra bt. El-Haris b. Hazn b. Büceyr b. El-Hüzeym b. Rûveybe b. Abdullah b. Hilal b. Amir b. Sa'sa'dır.⁴⁴² Ebû Muhammed ismiyle künyelenmiştir.⁴⁴³

⁴³⁷ Kaynaklarda ismi Huleyd b. Kurra el-Yerbui olarak da geçmektedir. Bkz. et-Taberi, *Tarih*, t.y., C. 5, s. 64; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 3, s. 374.

⁴³⁸ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 1985, s. 199; et-Taberi, *Tarih*, t.y., C. 5, ss. 63-64; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 3, s. 374.

⁴³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 201; et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, s. 442.

⁴⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 348; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 524.

⁴⁴¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 524.

⁴⁴² İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 348; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 254.

⁴⁴³ İbn Sa'd, *Tabakat*, 2014, C. 6, s. 348; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, C. 3, s. 524; Ahmed b. Yahya el-Belazuri, *Ensabü'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkar, Riyaz Zirikli, Beyrut: Daru'l Fikr, 1996, C. 4, s. 75.

Kendisi ve kardeşi Abdullah b. Abbas arasında yaş farkı bir sene veya bir sene bir ay kadardır.⁴⁴⁴

Ubeydullah b. Abbas'ın "*Muhammed*" adında bir oğlu oldu ve bu isimle künyelendi. Muhammed'in annesi el-Fer'abt. Katan b. El-Haris b. Hazn b. Büceyr b. El-hüzem b. Rüveybe b. Abdullah b. Hilal b. Amir'dir. Ubeydullah'ın bundan başka el-Abbas adında başka bir oğlu daha olmuştur.⁴⁴⁵

Ubeydullah b. Abbas'ın, Aliye adında bir kızı daha olmuş ve bununla Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalip evlenmiştir. El-Aliye, ona "*Muhammed b. Ali*" adında bir çocuk dünyaya getirdi. Abbasi halifeleri'nin soyu buraya dayanmaktadır.⁴⁴⁶

Ubeydullah'ın Meymune adında bir kızı daha vardı. Meymune Abdullah b. Ali b. Ebu Talip ile evlenmiştir.

Yine Lübabe ve Ümmü Muhammed adında iki kızı daha vardı. Bunların annesi Amrebt. Arib b. Abdülküllal b. Ma'dikerib b. Ebu Şerahil el-Himyeri er-Ruayni'dir.⁴⁴⁷

Ubeydullah b. Abbas'ın yine Abdurrahman ve Kusem adında iki oğlu daha vardı. Bunların annesi, Ümmü Hakim b. Kariz'dir. Büsr b. Ertat'ın Yemen'e yapmış olduğu sefer de katlettiği çocuklar bu ikisidir.⁴⁴⁸

Bundan başka Abdullah, Ca'fer, Ümmü Külsüm, Amre ve Ümmü'l-Abbas adında çocukları vardır. Bunların annesi ümmü'l veled'dir.⁴⁴⁹

Çocukları çok seven Hz. Peygamber, ahabın diğer çocukları gibi onu da bineğinin terkisine bindirir, kardeşleri Abdullah ve Kesir ile yarışma yaptırır.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ İbnü'l-Esîr, Ubeydullah b. Abbas'ın kardeşi Abdullah'tan bir yaş küçük olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 524; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 75.

⁴⁴⁵ İbn Sa'd, *Kitabü't Tabakati'l-Kebir*, C. 5, s. 348; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 80.

⁴⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 348.

⁴⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 349; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 80.

⁴⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 349; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 325; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 80.

⁴⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 349; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 80.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 524.

Ubeydullah, Hz. Peygamber (s.a) vefat ettiğinde on iki yaşındaydı. Râsulullah'tan bir hadis rivayet etmiştir.⁴⁵¹

Şahsiyet olarak eli açık ve cömert bir kişiliğe sahiptir. Siyasetle birlikte ticaretle uğraşmıştır. Elindekini insanlarla paylaşmayı sevdiği, sık sık ziyafet verdiği, kurban keserek insanlara dağıttığı için cömertliği Araplar arasında hikâyeye dönüşmüştür. Ubeydullah b. Abbas'ın bu özelliği Abbas'ın oğulları hakkında söylenen, “*fıkıh bilgisi, cömertlik ve güzellik isteyen Abbas'ın oğulları'nın evine gitsin; fıkıh Abdullah'ta, cömertlik Ubeydullah'ta, güzellik Fazl'dadır*” şeklindeki meşhur sözde vurgulanmıştır.⁴⁵²

Ubeydullah b. Abbas, Haşimi ve Emevi arasında yaşanan rekabette etkin rol oynayanlardan birisiydi. Haşimi kabilesinin önde gelenlerinden birisi olduğu için Hz. Osman'ın halifelîği döneminden itibaren hep siyasetin içinde yer almıştır.⁴⁵³

Hz. Ali (r.a) halife olduktan sonra yapmış olduğu vali atamalarında Ubeydullah b. Abbas'ı Yemen valiliğine atamıştır.⁴⁵⁴ Hicri 36 (657), 37, 38 yılların da hac emirliğı görevini yürütmüştür.⁴⁵⁵ 39 senesinde de hac emirliğı için görevlendirildi;⁴⁵⁶ fakat Hz. Ali ile iktidar mücadelesine girişen Muaviye b. Ebû Süfyân bu göreve Yezid b. Şecere er-Rehavi'yi görevlendirmek isteyince iki taraf arasında anlaşmazlık çıktı. Sonra bu sene Şeybe b. Osman'ın hac emiri olması hususunda karar verildi.⁴⁵⁷

Emevi-Haşimi mücadelesinde iki taraf da kritik öneme sahip şehirlere varlıklarını kanıtlamak istiyorlardı. Emevi kanadını Muaviye temsil ediyor ve Hz. Ali'nin hakim konumda olduğu şehirlere çeşitli seferler düzenliyordu. Bu seferlerden birisi de Ubeydullah b. Abbas'ın valilik görevini sürdürdüğü Yemen'dir.

⁴⁵¹İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 5, s. 349.

⁴⁵²İbn Sa'd, *Kitabü't Tabakati'l-Kebir*, C. 5, s. 349; Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 525; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, ss. 75-84.

⁴⁵³Emevi-Haşimi ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, *Emevi-Haşimi İlişkileri / İslam Öncesinden Abbasilere Kadar*, 3. b., Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

⁴⁵⁴et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 92-93, 442; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 201; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 524; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, ss. 78-79.

⁴⁵⁵El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 79; el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 213.

⁴⁵⁶ İbnü'l Esir, *Üsdü'l Gabe*'de bu olayın 38 yılında vuku bulduğunu belirtmektedir. Aynı müellif el-Kamil adlı eserinde ise 38 yılında Hz. Ali'nin Mekke valisi olarak görev yapan Kusem b. Abbas'ın hac emiri olduğunu belirtmektedir. Karşılaştırmak için bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 524; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 350,374.

⁴⁵⁷el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 213; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, ss. 524-25.

Muaviye b. Ebû Süfyân, hicri 40 yılında Büsr b. Ertat komutasında üç bin kişilik orduyu Yemen'e göndermiştir. Büsr'ün üzerine geldiğini duyan Ubeydullah b. Abbas Kufe'ye, Halife Ali (r.a)'ın yanına gitmiştir.⁴⁵⁸ Bunun üzerine Halife, Abdullah b. Abdu'l-Meddan el-Harisi'yi Yemen'e vekil olarak göndermiştir. Ancak Busr, onu ve oğlunu yakalayıp öldürmüştür, ayrıca daha önce bahsettiğimiz gibi Ubeydullah'ın Abdurrahman ve Kusam adlarındaki küçük yaştaki iki oğlunu da öldürtmüştür.⁴⁵⁹

Büsr b. Ertat, Yemen ve çevresinde birçok Ali taraftarını katletmişti. Yapılan bu katliamı duyan Hz. Ali, Büsr üzerine Cariye b. Kudame komutasında iki bin kişilik bir ordu, ayrıca Vehb b. Mes'ud komutasında iki, toplam dört bin kişilik bir ordu göndermiştir. Cariye b. Kudame, Necran da Hz. Osman'ın kanını talep edenleri öldürmüştür. Büsr ve adamları Mekke'ye kaçmış, Cariye'de onları takip etmiştir.⁴⁶⁰

Büsr b. Ertat tehlikesi geçtikten sonra Ubeydullah b. Abbas Yemen'e dönmüş ve Hz. Ali şehit edilinceye kadar bu görev de kalmıştır.⁴⁶¹

Hz. Ali'nin şehadetinden sonra oğlu Hasan'a biat edilmiştir. Hasan (r.a), Ubeydullah b. Abbas'ı Azerbaycan bölgesine vali olarak tayin edip aynı zamanda Muaviye b. Ebu Süfyan'a karşı oluşturulan on iki bin kişilik ordunun başına getirmişti. Ancak Muaviye, Kufe gibi karışık bir bölgede toplumu bir arada tutmaya çalışan Hz. Hasan'ın otoritesini sarsmak için çeşitli söylentiler yaydı. Netice olarak Ubeydullah b. Abbas Hz. Hasan'ın saflarında ayrılarak Muaviye'nin saflarına katılmıştır.⁴⁶²

Belazuri ve Ya'kubi, Ubeydullah b. Abbas'ın bir milyon dirhem para alarak Muaviye saflarına katıldığını söylemektedir.⁴⁶³ İbnü'l Esir ise Ubeydullah, Hz. Hasan'ın Muaviye ile barış yapacağını anladığından dolayı onun safların katıldığını

⁴⁵⁸et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 139-40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 383-84; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, ss. 524-25.

⁴⁵⁹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 139-40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 383-84; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 525.

⁴⁶⁰et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 140; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 384.

⁴⁶¹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 155-56; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 398; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 525.

⁴⁶²İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 408; el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, ss. 214-15.

⁴⁶³El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, ss. 75-84; el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, ss. 214-15.

söylemektedir.⁴⁶⁴ Bu olaylardan sonra ordusunun direnci kırılan Hz. Hasan hilafeti H.41 yılında Muaviye'ye bırakmıştır. ⁴⁶⁵

Ubeydullah b. Abbas, Hz. Hasan'ın hilafetinden sonra Medine'ye dönmüş ve orada H.58'de Medinede vefat etmiştir.⁴⁶⁶ Onun 85 veya 87 yıllarında⁴⁶⁷ veya tarih vermeden Yezid b. Muaviye'nin hilafeti zamanında vefat ettiğini söyleyenler de vardır.⁴⁶⁸

2.9. REY VALİLERİ

Rey bölgesi valiliğine ilk olarak Yezid b. Hüceyye vali olarak tayin edilmiştir. İbnü'l Esir rivayetine göre Yezid'in zimmetine para geçirmesinin tespiti sonucunda bu görevden azledilmiş ve Hz. Ali'nin kölesi Sa'd görevlendirilmiştir. Ancak Sa'd hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadık.⁴⁶⁹

A. YEZİD B. HÜCEYYE ET-TEMİMİ

Hicri 36 yılda, dönemin halifesi Hz. Ali tarafından "Rey"⁴⁷⁰ valiliğine Teym kabilesine mensup olan "Yezid b. Hüceyye et-Temimi"⁴⁷¹ tayin edilmiştir.⁴⁷² Ancak Yezid b. Hüceyye, Rey Şehri'nin haraç gelirlerinden otuz binlik bir miktarı kendi zimmetine geçirmişti. Hz. Ali bu olayı duyduktan sonra valisine bir mektup göndererek huzuruna çağırılmış ve zimmetine geçirmiş olduğu malı ne yaptığını sormuştur.⁴⁷³

Yezid, yapılan sorgulama da bir şey almadığını söylemiş, ancak halife ona kırbaç cezası uyguladıktan sonra yerine azatlı kölesi Sa'd'ı görevlendirmiştir.⁴⁷⁴ Bu olay üzerine Yezid kaçıp Muaviye b. Ebû Süfyân'a sığınmış ve Muaviye ona, mal ve para vermiştir. Muaviye hilafet makamını tamamen eline geçirene kadar Yezid b. Hüceyye Şam'da

⁴⁶⁴İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 408-9.

⁴⁶⁵el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 216.

⁴⁶⁶İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 526.

⁴⁶⁷ İbnü'l Esir'in bir ravisi onun Yemen'de vefat ettiğini söylemektedir. Konuyla ilgili bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 526.

⁴⁶⁸El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 79.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 288.

⁴⁷⁰Özgüdenli Osman Gazi, "Rey", *DİA*, İstanbul: TDV, 2008, C. 35, ss. 40-41.

⁴⁷¹ Belazuri, ismini ve nesebini Yezid b. Hacebe b. Amir b. Teymillah b. Sa'lebe b. Ukabe olarak vermektedir. Bkz. El-Belazuri, *Fütüh*, s. 364.

⁴⁷²El-Belazuri, *Fütüh*, s. 364; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 187-88.

⁴⁷³El-Belazuri, *Fütüh*, s. 364.

⁴⁷⁴İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 288.

kalmış, daha sonra Muaviye ile birlikte Irak'a gitmiş ve Muaviye onu tekrar Rey valiliği görevine getirmiştir.⁴⁷⁵

2.10. AZERBAJCAN VE ERMENİSTAN VALİLERİ

Azerbaycan ve Ermenistan bölgesi valiliğine Sa'd b. Sariye ve Eş'as b. Kays el-Kindi vali olarak görevlendirilmiştir. Sa'd hakkında Rahmuni'nin eserinde vali olarak görevlendirildiğine dair olan bilgi dışında herhangi bir bilgiye rastlamadık.⁴⁷⁶ Eş'as ise Hz. Osman dönemin de de Azerbaycan bölgesi valiliğini yürütmekteydi ve Hz. Ali halife olduktan sonra onun görevine devam etmesine izin vermiştir.⁴⁷⁷

A. SA'D B. SARIYE B. MÜRRE

Sa'd b. Sariye b. Mürre hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Ancak Rahmuni eserinde, Sa'd'ın Hz. Ali döneminde önce Şurtalık yaptığını daha sonra ise Azerbaycan valiliğine atandığını belirtmektedir.⁴⁷⁸

B. EŞ'AS B. KAYS EL-KİNDİ

Eş'as b. Kays'ın doğumuyla ilgili net bir bilgi bulunmamakla birlikte kaynaklar onun hicretten 23 yıl kadar önce doğduğunu zikretmektedir. Bu tarih miladi 600 yılına tekabül etmektedir. İbnü'l-Esîr onun ölümünün hicri 40 (661) yılında, 63 yaşındayken vefat ettiğini söylemektedir.⁴⁷⁹ Bu bilgiler doğrultusunda Eş'as'ın hicretten 23 yıl kadar önce doğduğu anlaşılmaktadır.

Eş'as'ın asıl ismi Ma'dikerib olmakla birlikte,⁴⁸⁰ babasından gelen nimetlere nankörlük ettiği için "Kindi" diye isimlendirilmiştir. Künyesi ise "Ebu Muhammed"dir.⁴⁸¹

Ancak daha çok "Eş'as b. Kays el-Kindi" ismiyle anılmıştır.⁴⁸²

⁴⁷⁵ İbnü'l Esir; Yezid'in Hz. Ali ile birlikte Cemel, Sıffin, Nehrevan savaşlarına katıldığından dolayı Rey valiliğine tayin edildiğini belirtmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 288.

⁴⁷⁶ Muhammed Şerif Rahmuni, *Nizâmu 'ş-şurta fi'l-İslâm ilâ evâhiri'l-karni'r-râbii'l-hicrî*, ed-Daru'l-Arabiyye li'l- Kûtub, 1973, s. 251.

⁴⁷⁷ İsmail Tanrıverdi, "Eş'as b. Kays el-Kindi ve İslam Tarihindeki Yeri", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 2 (2017), s. 32.

⁴⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Şerif Rahmuni, *Nizâmu 'ş-şurta fi'l-İslâm ilâ evâhiri'l-karni'r-râbii'l-hicrî*, ed-Daru'l-Arabiyye li'l- Kûtub, 1973, s.251.

⁴⁷⁹ el-Askalani İbn Hacer, *et-Tehzibu't-Tezhib*, Beyrut, 1984, C. 1, s. 227.

⁴⁸⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, 2014, C. 6, s. 225; Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, C. 1, s. 118; el-Askalani İbn Hacer, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, Mısır, t.y., C. 1, s. 87.

⁴⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, 2014, C. 6, s. 225; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 1, s. 118.

⁴⁸² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 118.

Kaynaklarda soy silsilesi; “Eş’as b. Kays b. Ma’dikerib b. Muaviye b. Celebe b. Adi b. Rabi’a b. Muaviye el-Ekrem b. El-Haris b. Muaviye b. Sevr b. Murti b. Kinde’dir.”⁴⁸³

Eş’as’ın annesi ise, “Kesbe bt. Yezid b. Şürahbil b. Yezid b. İmraülkays b. Amr el-Maksur b. Hacer b. Amr b. Muaviye b. El-Haris b. el-Ekber b. Muaviye b. Sevr b. Murti b. Muaviye b. Kinde’dir.”⁴⁸⁴

Eş’as b. Kays, Hz. Ebu Bekir’in kız kardeşi Ümmü Fevre bt. Ebu Kuhafe ile evlenmiştir. Hadramut ve Kindelilerin Hz. Ebu Bekir’in halifeliğinin ilk zamanlarında bölge valisi olan Ziyad b. Lebid’in yapmış olduğu uygulamalar neticesinde isyan etmişlerdir. İsyanın bastırılması sonucu Eş’as esir olarak Medine’ye Halife’nin huzuruna getirilmiştir. Sonra tekrar biat eden Eş’as Hz. Ebu Bekir’in kız kardeşi ile evlenmiştir.⁴⁸⁵

Eş’as’ın Ümmü Ferve’den; Muhammed, İshak ve İsmail adında oğulları ile Kureybe, Hubabe ve Ca’de adında kızları doğmuştur.⁴⁸⁶

Nu’mân adında bir oğlu daha vardır. Onun doğum müjdesi Hz. Peygamber’in yanında iken verilmiş olup bu çocuk küçük yaşta vefat etmiştir. Nu’mân’ın annesi Ümeyye bt. Cemd b. Ma’dikerib b. Veli’a b. Şürahbil b. Muaviye Hucr b. El-Karid b. El-Haris el-Vellade b. Amr b. Muaviye b. Haris b. Ekber’dir.⁴⁸⁷

Eş’as’ın adından en çok bahsettiren oğlu Muhammed’dir. Muhammed Ebu’l Kasım olarak künyelenmiş ve Muhtar es-Sekafi ayaklanmasında İbn Zübeyr’in tarafında yer alıp Muhtar’ın adamları tarafında Kufede öldürülmüştür.⁴⁸⁸

Eş’as b. Kays’ın adından diğer bahsettiren çocuğu ise Hz. Hasan’ın eşi olan Ca’de’dir.⁴⁸⁹ Ca’de bt. Eş’as’ın adı Hz. Hasan’ın ölümüyle meşhur olmuştur. Kaynaklara

⁴⁸³İbn Sa’d, *Tabakat*, C. 5, s. 225; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 118; İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 3, s. 87.

⁴⁸⁴İbn Sa’d, *Tabakat*, C. 5, s. 225; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 118.

⁴⁸⁵İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 118; İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 3, s. 88.

⁴⁸⁶İbn Sa’d, *Tabakat*, 2014, C. 6, ss. 225-26; İbn Mâkûlâ el-İkmal adlı eserinde Hubabe'nin ismini Hubane olarak vermektedir. Ayrıca bu kızının Amr b. Osman b. Affan ile evlendiğini belirtmektedir. Ali b. Ebi Nasr İbn Mâkûlâ, *İkmalu'l-Kemal*, Kahire, t.y., C. 2, s. 373.

⁴⁸⁷İbn Sa’d, *Tabakat*, C. 5, s. 225.

⁴⁸⁸İbn Sa’d, *Tabakat*, C. 3, s. 48; İbn Mâkûlâ, *el-İkmal*, C. 2, s. 373.

⁴⁸⁹İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 118.

göre Ca'de, Hz. Hasan'ı zehirleyip ölümüne sebep olmuştur.⁴⁹⁰ Ancak tarihçiler arasında bu konu da bir fikir birliği bulunmamaktadır.⁴⁹¹

Hız. Peygamber döneminde Eş'as b. Kays, heyetler yılı olarak bilinen hicretin 10. (632) yılında Kinde kabilesinden oluşan bir heyetle birlikte Medine'ye gelmiştir.⁴⁹² İbn Hişam'ında anlatıldığına göre bu heyette 80 kişi bulunmaktaydı.⁴⁹³

Eş'as ve beraberinde bulunan Kinde heyetinin Medinede ne kadar ikamet ettikleri tam olarak bilinmemektedir. Ancak heyette bulunanlar memleketlerine dönmeye karar verdiklerinde Hz. Muhammed'den izin istemişler ve Hz. Peygamber heyette bulunanlara hediyeler vererek onların dönmesine izin vermişti

Kinde heyeti Medine'ye geldiğinde Eş'as kız kardeşini Hz. Peygamberle evlendirmek istemiştir. Hz. Peygamber bu teklifi kabul etmiş ancak memleketine dönüp kız kardeşi Kuteyle ile Medine'ye doğru yola çıktığında Hz. Peygamber'in vefat haberini aldı. Böylelikle Hz. Peygamber'in Kuteyle ile evliliği gerçekleşmedi.⁴⁹⁴

Kuteyle ile daha sonra İkrime b. Ebu Cehil evlenmiştir. Bu evlilik Hz. Ebu Bekir döneminde Kinde kabilesinin irtidat etmesi sonucu İkrime buraya gönderilmiş ve Kinde kabilesinin mağlup edilmesi sonrasında Kuteyle ile evlenmiştir.⁴⁹⁵

Eş'as b. Kays'ın, Hz. Ebu Bekir döneminde Kinde kabilesi ile birlikte zekât olayı yüzünden irtidat ettiğinden ve bu olay sonucu Eş'as b. Kays'ın Hz. Ebu Bekir'in kız kardeşi ile evlendiğinden daha önce bahsetmiştik. Eş'as'ın, Hz. Ebu Bekir'in kardeşi ile evlenmesinin siyasi bir arka plana bağlı olarak gerçekleştiğini düşünmemek elde değildir.

⁴⁹⁰İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 460; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 118.

⁴⁹¹Geniş bilgi için bkz. Adnan Demircan, *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996, ss. 95-102.

⁴⁹²İbn Sa'd, *Tabakat*, 1968, C. 8, s. 349; İbn Abdilberr, *el-İsti'ab fi-Mağrifet'l-Ashab*, thk. Ali Muhammad Begavi, Kahire, t.y., C. 1, s. 134; İbn Hacer, *el-İsabe*, t.y., C. 1, s. 87.

⁴⁹³İbn Hişam, *es-Siret'ün Nebeviyye*, C. 4, ss. 232-33; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, C. 7, s. 85. İbn Abdilberr'e göre kinde heyetinde 30 kişi idiler. Bkz. İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, C. 3, s. 134. İbn Hacer'e göre ise heyette bulunanların sayısı 70 idi. Bkz. İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 3, s. 87.

⁴⁹⁴İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, ss. 147-48.

⁴⁹⁵İkrime'nin Kuteyle ile evlenmiş olduğu haberi Hz. Ebu Bekir'e ulaşınca bu olaya çok sinirlenmiş. İkrime Medine'ye geldiği vakit onun boynunu vurmak istediye de Hz. Ömer bunu yapmasına mani olmuştur. Geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, ss. 147-48.

Nitekim Hz. Ebu Bekir İslam Devleti'nin en güçlü ikinci adamı konumunda ve Eş'as da Kinde kabilesinin önde gelen adamlarındandır.

Eş'as b. Kays, Ümmü Fevre ile evlendikten sonra Medine'ye dönmüş ve burada üç yıl kadar ikamet etmiştir. Bu süre içerisinde Medine'de kendi kabilesini temsil etmiş ve sonraki dönemlerde Güney Arabistan ve Kinde kabilesinin lideri konumunda olmuştur.⁴⁹⁶

Eş'as, Hz. Ömer tarafından İran'ın fethi için görevlendirilen Sa'd b. Ebu Vakkas komutasındaki orduya 1700 Kindeli ile birlikte katılmış ve Halife'nin Emri ile Kisra ile görüşmeye gitmiştir.⁴⁹⁷ İran'ın fethinde Kinde kabilesi ile birlikte birçok yararlılık göstermiştir.⁴⁹⁸

Ayrıca Kadisiye, Medain, Celüda ve Nihavend savaşlarında da bulunmuştur.⁴⁹⁹ Bazı kaynaklarda Eş'as'ın Yermük savaşına katıldığı ve burada bir gözünü kaybettiği zikredilmektedir.⁵⁰⁰

Hz. Ömer döneminde Kufe şehri kurulunca buraya yerleşen ilk kabilelerden birisi de Kinde kabilesidir. Bu kabile Kufe şehrinde devamlı olarak ön planda bulunmuştur. Kinde Kabilesi'nin lideri konumunda bulunan Eş'as b. Kays, Irak'ın fethinden sonra buraya yerleşmiştir.⁵⁰¹

Belazuri'ye göre Azerbaycan hicri 20 (M.642) yılında halife Ömer'in Irak üzerine gönderdiği komutanlardan Muğire b. Şu'be tarafından fethedilmiş ve Muğire buranın halkıyla anlaşmaya vardıktan sonra tekrar Kufe'ye dönmüştür. Ancak Muğire Kufe'ye döndüğü zaman buranın halkı irtidat etmişler. Bunun üzerine Eş'as b. Kays Azerbaycan üzerine yürümüş ve Bâcervan adlı kaleyi tekrar fethetmiştir. Eş'as Azerbaycan'ı

⁴⁹⁶Tanrıverdi, "Eş'as b. Kays el-Kindi ve İslam Tarihindeki Yeri", s. 26.

⁴⁹⁷İbn Kesîr, *el-Bidaye*, C. 7, s. 43; Tanrıverdi, "Eş'as b. Kays el-Kindi ve İslam Tarihindeki Yeri", s. 26.

⁴⁹⁸Algül, *İslam Tarihi*, C. 2, s. 276.

⁴⁹⁹İbn Hacer, *el-İsabe*, t.y., C. 1, s. 88; Tanrıverdi, "Eş'as b. Kays el-Kindi ve İslam Tarihindeki Yeri", ss.27-28.

⁵⁰⁰İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 3, ss. 88-89; İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, Beyrut: Daru'l Fikr, 1995, C. 9, s. 118.

⁵⁰¹İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 3, ss. 88-89; İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, C. 9, s. 118.

fethettikten sonra Muğire b. Şu'be'nin yaptığı anlaşmaya sadık kalarak tekrar anlaşma yapmıştır.⁵⁰²

H. Osman halife olduğunda Azerbaycan bölgesine Velid b. Ukbe'yi vali olarak tayin etmiştir. Azerbaycan halkı anlaşmayı bozunca H.25 yılında üzerlerine Velid b. Ukbe komutasında sefer düzenlendi. Belazuri'ye göre bu sefere Eş'as b. Kays da katılmış olup Velid buradan ayrıldığı zaman Eş'as'ı vali olarak bırakmıştır. Ancak Azerbaycan halkı anlaşmayı bozunca Eş'as b. Kays Velid'e mektup yazarak yardım istedi. Velid de Kufeliler'den oluşan büyük bir orduyu buraya göndermiş burası tekrar fethedilip Divanlardan "atâ"⁵⁰³ alan bir gurup Arab'ı buraya yerleştirip onlara halkı İslamiyet'e çağırma emretmiştir.⁵⁰⁴

H. Ali döneminde Eş'as b. Kays Azerbaycan'da vali olarak bırakılmıştır. H. Ali halife olduğunda diğer vilayetlerdeki valileri değiştirmiş ancak Eş'as b. Kays'a dokunmamıştır. Bunun sebebi Azerbaycan'ın diğer vilayetlerdeki öneme haiz olmaması ve Eş'as'ın halifenin biat teklifine olumlu cevap vermesidir.⁵⁰⁵

H. Ali, Cemel olayından sonra Basra'dan geri dönüp Kufeye gelmiş ve H. Osman'ın Hemedan valisi Cerir b. Abdullah el-Beceli ve Azerbaycan valisi olan Eş'as b. Kays'ın gelip kendisine biat etmelerini istemiş ve her ikisi de H. Ali'nin yanına gelip biat etmişlerdir.⁵⁰⁶ Ancak bazı rivayetler de onun vali olarak H. Ali tarafından atandığı belirtilmektedir.⁵⁰⁷

Eş'as b. Kays, merkeze uzak bir vilayette vali olması sebebiyle H. Osman'ın katli ve Cemel vakıası gibi isyan ve fitne içeren olaylardan uzak kalmıştır.

Bazı kaynaklar H. Ali'nin Eş'as'ı azletmek üzere Kufeye çağırdığını belirtmektedir. Ancak halife Eş'as yerine herhangi bir vali göndermemiş ve halk'tan biat

⁵⁰²El-Belazuri, *Fütûh*, ss. 372-73.

⁵⁰³H. Ömer'in kurduğu divan teşkilatında feyden Müslümanlara yılda bir defa verilen paraya, Emevi ve Abbasiler döneminde ise askerlerin maaşlarına verilen isimdir. Bkz. Mustafa Fayda, "Atâ", *DİA*, İstanbul: TDV, 1991, C. 4, ss. 33-34.

⁵⁰⁴El-Belazuri, *Fütûh*, s. 375.

⁵⁰⁵Tanrıverdi, "Eş'as b. Kays el-Kindi ve İslam Tarihindeki Yeri", s. 32.

⁵⁰⁶İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 276.

⁵⁰⁷Belazuri'nin bir rivayetinde Sa'id b. Sariye el-Huzai'nin Azerbaycan'a vali olarak atandığı daha sonra ise Eş'as b. Kays'ın vali olduğunu söylemektedir. El-Belazuri, *Fütûh*, ss. 374-75.

alma vazifesini de ona vermiştir. Bundan dolayı Hz. Ali'nin onu azletmediği geçici bir süre merkeze çağırıldığı yönünde anlaşılabilir.⁵⁰⁸

Bir başka açıdan Eş'as b. Kays Kufede bulunduğu süre içerisinde halifeye çok yakın bir konumda ve Sıffin savaşında en önemli komutanlardan birisi olarak görünmektedir. Eş'as'ın askerleri ile birlikte merkeze çağrılmış olması onun görevinden azledildiği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla Hz. Ali'nin ona karşı tutumunun farklı olduğu ortadadır.⁵⁰⁹

Eş'as b. Kays daha önce belirttiğimiz gibi Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel vakıası gibi hadiselerden uzak kalmıştır. Ancak Hz. Ali Cemel savaşından sonra tekrar Kufeye dönmüş ve kendisine biat etmeyi kabul etmeyen Muaviye üzerine yürümeden önce onu biate davet etme girişimleri olmuştur.

Sıffinden önce Azerbaycan valisi olan Eş'as ve Abdullah el-Beceliyi çağırılmış onlar biat ettikten sonra el-Beceli, kendisini Muaviye'ye elçi olarak göndermesini Hz. Ali'den talep etmiştir.⁵¹⁰ Hz. Ali bunu kabul etmiş ve onunla gönderdiği mektupta, Muhacir ve Ensar'ın kendisine biat ettiğini hatırlatmış ve Cemel olayının detaylarını anlatmıştı. Mektubunda bir daha böyle kan dökülmemesi için Muaviye'nin kendisine biat etmesini bir kez daha talep etmişti.⁵¹¹

Ancak Hz. Ali'nin bütün çabalarına rağmen Muaviye biat etmekten geri durdu. Bunun sonucunda da savaş kaçınılmaz olmuştur. Yapılan istişareler sonucunda Şamlılar üzerine yürümeye karar verildi.⁵¹²

Kufe'de savaş hazırlıkları yapılırken Hz. Ali Yemenli kabile reislerini değiştirmek istemiş ve bu doğrultuda Eş'as b. Kays yerine Hasan b. Muhduc'u tayin etmiştir. Ancak

⁵⁰⁸Adnan Demircan, *Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, 1. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2000, s. 109.

⁵⁰⁹Tanrıverdi, "Eş'as b. Kays el-Kindi ve İslam Tarihindeki Yeri", ss. 33-34.

⁵¹⁰İbn Kuteybe, *el-İmame ve's Siyase*, C. 1, s. 84; Nasr b. Muzahim el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, Beyrut: Daru'l-Cil, 1990, ss. 27-28.

⁵¹¹İbn Kuteybe, *el-İmame ve's Siyase*, C. 1, ss. 84-85.

⁵¹²Hz. Ali'nin Kufe halkı ile yapmış olduğu istişareler de savaşmaya karşı olup susanlar olduğu gibi Eşter gibi savaşın kaçınılmaz olduğunu ve savaşmayı tavsiye edenler de olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Ebu Muhammed Ahmed İbn A'sem el-Kufi, *el-Fütûh*, Beyrut, 1986, C. 1, ss. 559-70.

Yemenliler bu icraatı kabul etmeyip Eş'as'ın bu konuma daha layık olduğunu belirtmişlerdir.⁵¹³

Hız. Ali ordusu ile birlikte Kufe'den savaş için Şam'a doğru yola çıkmış ve yerine Sa'd b. Mesud'u vali olarak bırakmıştı.⁵¹⁴ Hız. Ali'nin savaş için yola çıktığını duyan Muaviye "Hız. Osman'ın katilleri ile savaşmak üzere hazırlanın" gibi telkinlerle ordusuna hedef göstermiş aynı zaman da Hız. Osman'ın kanlı gömleğini ve eşi Naile'nin kesik parmaklarını teşhir ederek taraftarlarını savaşmak için motive etmiştir.⁵¹⁵

Savaş başladığında Muaviye Iraklılar'ın su yollarını kesmiş ve onların su almalarını engellemiştir.⁵¹⁶ Hız. Ali sudan faydalanmak için görüşme yapmak üzere Sa'sa'a b. Suhan'ı Muaviye ile görüşmeye yollamış ancak bir neticeye varılamamıştır. Bu nedenle Irak askerleri bir gün bir gece susuz kalmışlardır.⁵¹⁷

Irak ordusunda susuzluk artınca Eş'as b. Kays, Hız. Aliye gelip Şamlıların sudan istifadelerini engelleyemeyeceklerini söyleyip ondan savaş için izin istemiştir. Hız. Ali bunu kabul etti ve su yollarını ele geçirmek için savaş hazırlıklarının başlatılmasını emretti.⁵¹⁸ Eş'as sabaha doğru yanında 12 bin askeriyle birlikte Şamlılar üzerine yürüdü. Taraflar karşılıklı çarpışmalarda bulundular. Şam tarafında suyolunu tutan komutan Ebu'l-A'ver idi. Çarpışma şiddetlenince Muaviye, Amr b. El-As komutasında büyük bir yardımcı kuvvet gönderdi. Bunun üzerine Hız. Ali de Eşter'i yardım için Eş'as b. Kays'a gönderdi.⁵¹⁹ Netice olarak Eş'as büyük bir kahramanlık göstererek suyollarını Şamlıların elinden almıştır.⁵²⁰ Bu olay Eş'as b. Kays'ın Sıffin de göstermiş olduğu en büyük kahramanlıktır.⁵²¹

⁵¹³el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, ss. 137-38.

⁵¹⁴el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, ss. 187-88; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 279.

⁵¹⁵İbn A'sem el-Kufi, *el-Fütûh*, C. 1, ss. 556-57.

⁵¹⁶el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, ss. 160-62; et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, ss. 569-72.

⁵¹⁷Minkari bir başka rivayette Irak ordusunun on dokuz gün susuz kaldığını söylemektedir. Bkz. el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, ss. 160-161-62.

⁵¹⁸et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, ss. 566-67; İbn A'sem el-Kufi, *el-Fütûh*, C. 1, s. 7.

⁵¹⁹Geniş bilgi için bkz. İbn Kuteybe, *el-İmame ve's Siyase*, C. 1, s. 94; el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, ss. 166-67; İbn A'sem el-Kufi, *el-Fütûh*, C. 1, ss. 7-10; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 281-82.

⁵²⁰İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, C. 9, s. 136.

⁵²¹Eş'as b. Kays'ın Sıffin savaşındaki rolü için bkz. Tanrıverdi, "Eş'as b. Kays el-Kindi ve İslam Tarihindeki Yeri", ss. 36-39.

Savaş'ın ilerleyen zamanlarında Ammar b. Yasir şehit olmuş,⁵²² bunun üzerine Irak ordusunda büyük bir hareketlilikle birlikte savaşma arzusu artmıştı. Perşembe günü başlayan çarpışmalar Cuma sabahına kadar devam etmiştir. Bu kadar şiddetli çarpışmanın meydana geldiği geceye “*el-Herir*” adı verilmiştir.⁵²³ Minkari de geçen bir rivayete göre Eş'as b. Kays bu gecede Kindeliler'in başında çarpışmalara katılmış ve onları cesaretlendirici konuşmalar yapmıştır.⁵²⁴

Sıfında savaşı kazanamayacağını anlayan Şam ordusu Amr b. El-As'ın fikriyle Kur'an sahifelerini mızrak uçlarına takıp aralarındaki hükmün Kur'an tarafından verilmesini talep etmişler ve netice olarak hakeme gidilmeye karar verilmiştir.⁵²⁵

Hakem olayını Hz. Ali'nin istemediği ancak bunu Eş'as b. Kays'ın zorla kabul ettirdiği rivayetlerde geçmektedir. Eğer Kur'an hakemliğini kabul etmezse kendisini terk edeceğini ve Şamlıların safına geçeceğini belirtmiştir.⁵²⁶ Bu sırada ordunun Yemenlilerden oluşan kısmı da Eş'as'a tabi olduklarını ve onun isteklerinin doğru olduğunu belirttiler. Eş'as'ın bu davranışı ile ilgili haber Eşter'e ulaşınca çok sinirlendi ve ikisi arasında münakaşa gerçekleşti. Sonuç olarak Hz. Ali ordusunun içerisindeki anlaşmazlıklardan endişe ederek Eş'as ve yanında bulunanların taleplerini kabul etmek durumunda kalmıştır.⁵²⁷

Hakem olayı gerçekleşmeden halife, Eş'as b. Kays'ı Muaviye'nin taleplerini öğrenmek üzere görüşmeye göndermiştir. Bu görüşme sonucunda her iki taraftan birer hakem seçimine karar verilmiştir.⁵²⁸

Sıra hakem seçimine geldiği zaman Şamlılar bu iş için Amr b. El-As'ı hakem olarak tayin etmişler. Hz. Ali de kendi tarafından Abdullah b. Abbas veya Eşter en-Nehai'nin hakem olmasını istemiştir. Ancak Eş'as ve yanında bulunan kimseler bunu

⁵²²et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 37.

⁵²³İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 315; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, C. 7, ss. 301-2.

⁵²⁴Eş'as b. Kays'ın Kindeliler için yapmış olduğu hutbe için bkz. el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, ss. 480-81.

⁵²⁵et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 48.

⁵²⁶İbn A'sem el-Kufi, *el-Fütûh*, C. 1, ss. 212-13.

⁵²⁷İbn A'sem el-Kufi, *el-Fütûh*, C. 1, ss. 180-81.

⁵²⁸Muaviye ve Eş'as arasında geçen konuşma için bkz. Tanrıverdi, “Eş'as b. Kays el-Kindi ve İslam Tarihindeki Yeri”, s. 46.

kabul etmeyip, Yemenli olan Ebu Musa Eş'ari'nin hakem olmasını istediler ve bunu kabul ettirdiler.

Eş'as ve yanında bulunan Yemenlilerin Ebu Musa'yı istemelerinin ana sebebi olarak kabile çıkarlarını ön planda tutan asabiyet görünmektedir.⁵²⁹

İkinci bir sebep Abdullah b. Abbas'ın Hz. Ali'nin akrabası olmasıdır. Halife Eşter'i önerdiğimde ise “*Dünyada Eşter en-Nehai'den başka iyi kimse yok mudur? Bu musibeti başımıza o getirmedir mi?*” diyerek karşı çıkmışlardır.⁵³⁰

Eşter'in Yemenli olmasına rağmen hakemliğine karşı çıkılması muhtemelen onun savaş istemesi ve isminin Hz. Osman'ın katilleri arasında geçmesindedir. Iraklılar'ın bir kısmı Hz. Ali'nin Eşter'in oyununa geldiğini ve savaşın çıkmasına onun sebebiyet verdiğini ileri sürmektedirler.⁵³¹

Netice itibariyle Hz. Ali taraftarları'nın hakeminin Ebu Musa el-Eş'ari olmasına karar verilmiş. Tahkimde varılan anlaşma hicri 37. yılı Sefer ayının 13. gününde yazılmış ve toplantının “*Dümet'ül-Cendel*”⁵³² veya “*Erzuh'ta*” yapılması kararlaştırılmıştır.⁵³³ Tahkim şartları yazıldıktan sonra Muaviye Şam'a, Hz. Ali Kufe'ye dönmüştür. Hz. Ali daha Kufe'ye doğru yola çıkmadan Eş'as b. Kays, Irak ordusunda bulunan kabileleri gezerek iki taraf arasında kabul edilen anlaşmayı okumuştur. Anlaşmayı okuduğu esna da Aneze, Murad, Rasib ve Temim kabileleri “*Hüküm ancak Allah'ındır*” diyerek Eş'as'a karşı çıkmışlardır. Hatta Temim kabilesinden Urve b. Udeyye Eş'as'a saldırmıştır. Aynı şekilde Tahkimname de geçen anlaşmayı Şam ordusu içerisinde gezerek okumuştur.⁵³⁴

Eş'as b. Kays orduları dolaştıktan sonra Hz. Ali'nin yanına giderek anlaşmayı kabul edenler ve etmeyenler hakkında bilgilendirmiştir.⁵³⁵

Eş'as'ın anlaşma metnini taraflar arasında gezerek okuması ve Hz. Aliye her iki tarafın da anlaşmaya sadık kalacaklarına dair bilgi vermiş olması, onun ne pahasına olursa

⁵²⁹Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002, ss. 144-45.

⁵³⁰el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, s. 499.

⁵³¹el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, s. 499.

⁵³²İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 118.

⁵³³el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, s. 521; el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, s. 511. Bu yer ve tarih hakkın da kaynaklar da farklı bilgiler bulunmaktadır geniş bilgi için bkz. Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, ss. 150-51.

⁵³⁴el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, ss. 512-14; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 321.

⁵³⁵el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, ss. 512-14.

olsun savaşın durmasını istediğini göstermektedir. Farklı rivayetler bulunmakla birlikte Eş'as tahkimi savunasına rağmen, tahkim sonrasında Hz. Ali'nin yanından ayrılmamıştır.

Bazı kaynaklar Eş'as b. Kays ile Muaviye arasında gizli bir anlaşma olduğundan⁵³⁶ ve Hariciler'in Hz. Ali'nin ordusunda ayrılma sebebi olarak da Eş'as'ı göstermektedirler.⁵³⁷ Eş'as savaş taraftarı bir kişilik olmamakla birlikte Muaviye taraftarı olmadığını da düşünmekteyiz.

Nitekim Nehrevan'da Haricilerle olan mücadele de etkin rol alması onun Muaviye ile bir anlaşma içerisine girdiğini söyleyenlerin yanıldığını göstermektedir. Muaviye ile anlaşma içerisine girse Hz. Ali'nin ordusunun büyük kısmını oluşturan ve sonradan ayrılan Hariciler ile savaşta bizzat yer almazdı.⁵³⁸

Hz. Ali'nin şehit edilmesinde kaynaklar Eş'as b. Kays'a bir rol biçmişlerdir. Ancak Eş'as'ı bu hadise ile ilişkilendiren kaynakların çoğunluğu şii kaynaklardır.

Çoğunlukla şii kaynaklı olan rivayetlerde Hz. Ali'yi şehit eden Abdurrahman b. Mülcem'in yardımcısı olarak Eş'as b. Kays'ı göstermektedir. Yakubi'nin tarihinde geçen bir rivayette İbn Mülcem Kufe'ye geldiğinde, Eş'as'ın evine gelmiş ve burada bir ay konaklamıştır.⁵³⁹ İbn Sa'd da geçen bir başka rivayete göre ise Abdurrahman b. Mülcem'i azmettiren kişi Eş'as b. Kays'dır.⁵⁴⁰

Kanaatimizce Eş'as b. Kays'ın İbn Mülcem'e yardım etmesi tartışmaya açık bir olaydır. Bu hadise daha çok Şiiler'in Eş'as'a yükledikleri bir misyondur. Çünkü Hz. Ali'nin vefatından sora Eş'as ve Hz. Ali'nin ailesi arasındaki ilişki kopmamıştır. Eğer Hz. Ali'yi öldürmeye azmettirse veya yardımcı olsa da bu ilişkinin devam etmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca Siffin sonrasında ayrılan Harici gruba karşı mücadelede Hz. Ali'nin yanında yer almış ve Haricileri düşman olarak görmüştür. Haricilere karşı giriştiği bir mücadele varken Haricilerin adamı olan İbn Mülcem'e yardım etmesi pek olası değildir.

⁵³⁶İrfan Aycan, M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, s. 48.

⁵³⁷Tanrıverdi, "Eş'as b. Kays el-Kindi ve İslam Tarihindeki Yeri", s. 53.

⁵³⁸İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, C. 9, s. 120.

⁵³⁹el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 212.

⁵⁴⁰İbn Sa'd, *Tabakat*, C. 3, s. 36.

Eş'as b. Kays'ın vefatı ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Eş'as b. Kays'ın, Hz. Ali'nin vefatından 40 gün sonra öldüğüdür.⁵⁴¹ Bir başka rivayete göre ise Eş'as b. Kays, Hz. Hasan ve Hz. Muaviye'nin barış anlaşması esnasında vefat ettiği'dir.⁵⁴² Kaynaklar farklılık göstermekle birlikte Eş'as'ın vefatının; hicri 40 (661),⁵⁴³ 41 (662),⁵⁴⁴ 42 (663)⁵⁴⁵ yıllarında olduğu söylenmektedir. Ancak ağırlıklı olarak hicri 40 (661) yılında Kûfe de vefat etmiş olduğu ve cenazesini Hz. Hasan'ın yıkadığı ve cenaze namazını onun kıldırıldığı geçmektedir.⁵⁴⁶

2.11. SİND VALİLERİ

Hz. Ali tarafından Sind bölesine vali olarak kimin gönderilmiş olduğuna dair bilgiye, baktığımız kaynaklarda rastlamadık. Ancak Ünal Kılıç, Sind bölgesine vali olarak Haris b. Mürre el-Abdi'nin gönderildiğini kitabında belirtmektedir.⁵⁴⁷ Bilgiye nereden ulaştığını tam olarak bilmiyoruz.

A. HARİS B. MÜRRE EL-ABDİ

Abdülkays kabilesine mensup olup tabiidendir. Kaynaklarda ismi ilk olarak Hz. Ali dönemi olayları içerisinde geçmektedir. Sıffin savaşında Hz. Ali'nin komutanları arasında yer alan Haris b. Mürre,⁵⁴⁸ hicri 37 yılında Nehrevan'a giden harici bir grubun yolda rastlamış oldukları Abdullah b. Habbab b. Eret ve hamile karısını ayrıca Abdülkays kabilesinden üç kadını öldürmeleri üzerine araştırma yapmak üzere Hz. Ali tarafından Hariciler'e elçi olarak gönderilmiştir.⁵⁴⁹

⁵⁴¹İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, t.y., C. 1, s. 119; İbn Hacer, *el-İsabe*, t.y., C. 1, s. 88; İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, C. 9, s. 144.

⁵⁴²İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, C. 9, s. 143.

⁵⁴³İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 119; İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, C. 9, s. 143.

⁵⁴⁴İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, C. 9, s. 144.

⁵⁴⁵İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 119; İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 3, s. 88.

⁵⁴⁶İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, ss. 118-19; İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 3, s. 88; İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, C. 9, ss. 143-44. Ancak İbnü'l-Esir'in İbn Münde'den naklettiği bir rivayete göre Hz. Hasan, Muaviye ile anlaşma yaptıktan sonra Medine'ye yerleşmişti. Bu durumda Kufe de cenaze namazı kıldırması mümkün değildir demektir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 119.

⁵⁴⁷Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 210.

⁵⁴⁸el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, s. 205.

⁵⁴⁹et-Taberi, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*, C. 3, ss. 82-83; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 342.

Tarihçilerden bazıları Haris b. Mürre'nin burada Hariciler tarafından öldürüldüğünü kaydetmişlerdir.⁵⁵⁰

Ancak Belazuri ve Hayyat bu görüşten farklı olarak onun H. 39 yılında kendi isteği üzerine Mükran ülkesine gittiğini ve orada büyük fetihler yaparak çokça ganimet elde ettiğini söylemektedirler.⁵⁵¹

Belazuri ve İbn Esir'in bir başka rivayetinde onun ölümünün H. 42 yılında Sind topraklarında adamlarıyla birlikte öldürüldüğünü söylemektedir.⁵⁵² Hayyat tarihinde ise "Sind"⁵⁵³ bölgesinde ona karşı bir ordu oluşturulup az sayıdaki adamı hariç kendisi de dâhil olmak üzere öldürüldüğünü belirtmiştir.⁵⁵⁴

Ancak baktığımız kaynaklarda Haris b. Mürre'nin vali olarak tayin edildiğine dair Ünal Kılıç'ın kitabı hariç bir bilgiye rastlamadık.⁵⁵⁵

2.12. SİCİSTAN VALİLERİ

Sicistan bölgesine Cemel olayından sonra meydana gelen bir isyan sonucunda Hz. Ali'nin talimatı doğrultusunda Rib'i b. Ke's el-Anberi buranın kontrolünü sağlaması için Abdullah b. Abbas tarafından görevlendirilmiştir.⁵⁵⁶

A. RİB'İ B. KE'S EL-ANBERİ

Kaynaklar da Rib'i b. Ke's el-Anberî hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Onun Sicistan bölgesine vali olarak gönderilmesi ise çok az kaynakta geçmektedir.

Cemel vakasından sonra, Haseke b. Attap el-Hebati ile İmran b. El-Fasil el-Bürücümi, Arap fakir ve serserilerinden oluşan bir grupla beraber Halife Hz. Ali'nin itaatinden çıkıp isyan etmişler ve Sicistan'ın Zalik kentine gidip orada bulunan bazı şehirleri ele geçirmişlerdi.⁵⁵⁷ Aldıkları mallarla birlikte Zerenc şehrine varmışlar, buranın Merzuban'ı korktuğu için onlarla anlaşmış ve kolayca şehre girmişler.⁵⁵⁸ Bu bölgenin

⁵⁵⁰et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 81-82; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 342.

⁵⁵¹El-Belazuri, *Fütûh*, s. 495; Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 200.

⁵⁵²Halife b. Hayyât, *Tarih*, 1985, s. 200.

⁵⁵³Azmi Özcan, "Sind", *DİA*, İstanbul: TDV, 2009, C. 37, ss. 242-44.

⁵⁵⁴Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 200.

⁵⁵⁵Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 210.

⁵⁵⁶İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 264.

⁵⁵⁷El-Belazuri, *Fütûh*, s. 454; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, çev. Ali Arslan, İstanbul: Arslan Yayınları, 1981, C. 1, s. 494.

⁵⁵⁸İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 264.

halkı da yapılan anlaşmalara uymamışlardır. İsyancı grup bu bölgede Şeyban'ın azadlısı el-Bühter'in dedesi el-Asam b. Mücahid'i esir almışlardı.⁵⁵⁹

Bu olay üzerine Halife Hz. Ali (r.a), onların üzerine Abdurrahman b. Cez et-Tai'yi göndermiştir.⁵⁶⁰ Ancak isyancı grubun başında bulunan Haseke b. Attap onu öldürmüştür. Bu olaya çok kızan Halife “*Habatlılardan dört bin kişiyi öldüreceğim*” deyince kendisine “*onların sayısı ancak beş yüz kadardır*” cevabı verilmiş.⁵⁶¹

Belazuri'nin ravisi Ebu Mihnef bu bölgeye Avn b. Câ'de b. Hübeyre'nin gönderildiği ve onun Irak yolunda hırsız Behdali et-Tai tarafından öldürüldüğünü söylemektedir.⁵⁶²

Abdurrahman öldürülünce, Hz. Ali, Sicistan bölgesine bir vali göndermek için o dönemde Basra valisi olan Abdullah b. Abbas'a bir mektup yazarak bir vali tayin etmesini emretmiştir.⁵⁶³ İbn Abbas da Rib'i b. Kes el-Anberî'yi bu bölgeye vali olarak yanında dört bin adamla birlikte göndermiştir.⁵⁶⁴ Rib'i de yanında el-Husayn b. Ebi'l-Hür'ü⁵⁶⁵ ve öncü kuvvetlerinin başına da Sad b. Zi'l-Hurra el-Himyeri'yi alarak Sicistan üzerine yola çıkmıştır.⁵⁶⁶

Sicistan'a vardıkları zaman Haseke b. Attap ile savaşmışlar ve Haseke'yi öldürmüşlerdir. Rib'i b. Kes el-Anberî buranın kontrolünü ele geçirmiş ve Hz. Ali'nin vefatına kadar bu bölgede kalmıştır.⁵⁶⁷

2.13. MEDAİN VALİLERİ

Sa'd b. Mes'ud es-Sekafî Hz. Ali tarafından Sıffin savaşından önce Medain'de vali olarak bırakılmıştır.⁵⁶⁸ Bazı kaynaklar ise onun nereye vali olarak tayin edildiğini

⁵⁵⁹El-Belazuri, *Fütûh*, s. 454.

⁵⁶⁰İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 264.

⁵⁶¹El-Belazuri, *Fütûh*, s. 454.

⁵⁶²El-Belazuri, *Fütûh*, s. 454.

⁵⁶³Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 199.

⁵⁶⁴ El-Belazuri, *Ensâb*, 1996, C. 3, s. 402; El-Belazuri, *Fütûh*, s. 455; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 3, s. 264; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 1981, C. 1, s. 494.

⁵⁶⁵ El-Belazuri, *Fütûh*, s. 455; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 3, s. 264; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 1981, C. 1, s. 494.

⁵⁶⁶El-Belazuri, *Fütûh*, s. 455.

⁵⁶⁷El-Belazuri, *Fütûh*, s. 455; Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 199; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 1981, C. 1, s. 494.

⁵⁶⁸et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 565; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 280.

bildirmeden sadece vali olarak görevlendirildiğini bildirmektedir. Bu bölge valileri hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşamadık.

A. SA'D B. MES'UD ES-SEKAFİ

Sad b. Mes'ud hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. İsmi genellikle kardeşi Ebu Ubeyd es-Sekafi'nin oğlu Muhtar es-Sekafi ile beraber geçmektedir.⁵⁶⁹ Hz. Ali ile birlikte Cemel savaşına iştirak etmiş ve Cemel de Hz. Ali saflarında sancak sahibidir.⁵⁷⁰

Sa'd b. Mes'ud es-Sekafi, Hz. Ali tarafından Sıffin Savaşı'nın hemen öncesinde Medain'e⁵⁷¹ geldiklerinde orada vali olarak bırakılmıştır.⁵⁷²

Ancak İbn Hacer'in ravilerinden olan Ebu Mihnef, onun nereye vali olarak tayin edildiğini bildirmeden "Hz. Ali tarafından vali tayin edilmiştir" demektedir. Sonrasında ise Sıffin savaşına katıldığını bildirmektedir.⁵⁷³ Bu durumda Taberi ve İbn Esir rivayetlerinde geçen Medain'e vali olarak bırakılma hadisesi kısa bir süre için olabilir. Veya Sıffin savaşına katıldığına dair olan rivayette yanlışlık bulunmaktadır.

Başvurduğumuz kaynaklarda onun ölüm tarihi ve yeri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.14. CEZİRE VALİLERİ

Cezire bölgesine Malik b. Haris (Eşter), ordu komutanı olarak gönderilmiş ve burada bulunduğu sürede bölgenin yönetiminde etkili bir siyaset adamı olmuştur. Kılıç, eserinde bu bölgeye vali olarak Şebib b. Amir'in de gönderildiğini belirtmektedir.⁵⁷⁴ Ancak başvurduğumuz kaynaklarda böyle bir bilgiye erişemedik.

⁵⁶⁹et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 565; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 280; İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 3, s. 83; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, C. 2, s. 372.

⁵⁷⁰El-Belazuri, *Ensâb*, 1996, C. 3, s. 32.

⁵⁷¹Bu günkü Bağdat Şehrinin 30 km. kadar güneydoğusunda yer alan Dicle nehrinin her iki yakasına da kurulmuş olan şehirdir. Bkz. Casim Avcı, "Medain", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV, 2003, C. 28, ss. 289-91.

⁵⁷²et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 565; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 280.

⁵⁷³İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 3, s. 83.

⁵⁷⁴Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 209.

A. MÂLİK B. EL-HÂRİS (EŞTER)

Asıl adı Mâlik b. el-Hâris b. Abdiyagus b. Mesleme olan el-Eşter, Yemenli Mezhic kabilesinin Neha koluna mensuptur.⁵⁷⁵ Kaynaklarda nesebi; “*Mâlik b. el-Hâris b. Abdiyagus b. Mesleme b. Rebia b. el-Haris b. Cüzeyme b. Malik b. en-Neha’a veya Nehai olarak geçmektedir.*”⁵⁷⁶ Kaynaklar da ismi “*el-Eşter*” olarak zikredilmiştir.⁵⁷⁷ Onun doğum tarihi ve çocukluğu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Eşter, Hz. Ebu Bekir’in halifeliği döneminde Suriye cephesinde savaflara katılmıştır.⁵⁷⁸ Bu savaflar da göstermiş olduğu kahramanlık sebebiyle birlik komutanlıkları yapmış,⁵⁷⁹ bölgenin fethedilmesinde önemli bir yere sahip olan Yermük savaşında düşman ordusunun askerleriyle mübazere yaparak kazanmıştır.⁵⁸⁰ Bu savaş esnasında bir gözünü kaybettiği için kendisine “*göz kapağı ters çevrilmiş*” anlamında “*Eşter*” lakabı takılmıştır.⁵⁸¹ Yermük savaşından sonra Halep ve Dimeşk gibi şehirlerin fethedilmesinde önemli bir yere sahiptir.⁵⁸²

Irak ordularına yardım amacıyla Suriye cephesinden Kadisiyye’ye gönderilen takviye ordu içerisinde yer alan Malik b. el-Haris, Kadisiyye savaşına ve Irak bölgesi fetihlerine katılmıştır.⁵⁸³

Kaynaklarda, Mâlik b. el-Hâris’in bu askeri faaliyetlerinden sonra yaklaşık olarak on yıl herhangi bir askeri ve siyasi faaliyetinden bahsetmemektedir.

⁵⁷⁵İbn Hacer, *et-Tehzib*, C. 1, s. 11.

⁵⁷⁶İbn Hacer, *et-Tehzib*, C. 1, s. 11.

⁵⁷⁷İbn Hacer, *et-Tehzib*, C. 1, ss. 11-12; ez-Zehebî, *Siyerü A’lami’n-Nübela*, Lübnan: Müesseset’ül-Risale, 1986, C. 4, s. 34.

⁵⁷⁸Vâkıdî’nin naklettiğine göre Hz. Ebu Bekir, Medine de toplanmış bulunan 9000 kişilik orduyu Suriye’ye gönderirken bölgedeki komutanu Halid b. Velid’e Mektup ile Şam’ın fethedilmesini emretmiş ve kendisine Yemenliler ve Mekkeliler’in kahramanlarını gönderdiğini, özellikle kahraman olarak kendisine Amr b. Ma’dikerib ve Malik b. el-Haris’in (Eşter) yeteceğini bildirmiştir. Bkz. Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Fütuhu’ş-Şam*, ed. Abdurrahman Abdüllatif, Beyrut: Daru’l Kütübü’l el-İlmiyye, 1997, C. 1, ss. 62-63.

⁵⁷⁹el-Vâkıdî, *Fütuhu’ş-Şam*, C. 2, s. 269.

⁵⁸⁰el-Vâkıdî, *Fütuhu’ş-Şam*, C. 2, s. 148; ez-Zehebî, *Siyerü A’lami’n-Nübela*, 1986, C. 4, s. 34.

⁵⁸¹ez-Zehebî, *Siyerü A’lami’n-Nübela*, 1986, C. 4, s. 34.

⁵⁸²el-Vâkıdî, *Fütuhu’ş-Şam*, 1997, C. 1, s. 237; Yakubi’nin naklettiğine göre bölgedeki komutan olan Ebu Ubeyde b. Cerrah, Haleb’in fethi sırasında toplanan Rum birliklerine karşı Eşter komutasında bir ordu göndermiştir. Bkz. el-Ya’kubi, *Tarih*, C. 2, s. 142.

⁵⁸³Ebu Hanife Ahmed b. Davud Dineveri, *Ahbar’ut-Tıval*, ed. Ömer Faruk Tabbai, Beyrut: Daru’l Erkam, t.y., ss. 118-119-20.

Kaynaklar Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yıllarında Mâlik b. el-Haris'in herhangi bir faaliyetinden bahsedilmemektedir. Ancak 29/650 yılında Hz. Osman'ın siyasi politikaları ve Kufe valilerinin yapmış olduğu icraatlar sebebiyle meydana gelen isyan hareketiyle adı geçmektedir. Hz. Osman, selefi olan Hz. Ömer gibi en çok vali değişikliğini Kufede gerçekleştirmiştir. Selefinin tavsiyesi üzerine Kufe valisi Muğire b. Şube'yi azlederek yerine Sa'd b. Ebu Vakkas'ı vali olarak tayin etmiştir (24/644).⁵⁸⁴ Bundan yaklaşık bir yıl sonra da Sa'd'ı görevinden azlederek yerine ana bir kardeşi olan Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt'ı vali olarak tayin etmiştir (25/645).⁵⁸⁵ Ana bir kardeşini vali yapmasına hem Kufe ahalisi hem de önde gelen sahabeler itiraz edip eleştirmişlerdir. Medine de bulunan ve Şura üyesi içerisinde bulunan Talha ve Zübeyr, Halifeyi yapmış olduğu bu atamadan dolayı eleştirip uyarılmışlardır.⁵⁸⁶ Kufe de yönetim karşıtı eleştiriler Velid'in valilik yaptığı dönemde daha da artmıştır.⁵⁸⁷ Bu eleştirilerin en katı olanı Kufe'de Beytülmal sorumlusu olan ve aynı zamanda İslam'ı ve Kuran'ı öğretmekle memur olan İbn Mes'ud'dan gelmiştir. Neha kabilesinden olan İbn Mes'ud'un talebeleri bu eleştirilere destek olmuşlar ve Eşter onlara sahip çıkarak Kufe'de en önde siyasi aktörlerden olmuştur.⁵⁸⁸

Halife 29/650 yılında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra valiliğinden azledip yerine akrabası olan Abdullah b. Amir'i vali olarak tayin edince bütün ordugâh ve vilayetlerin idaresi Ümeyyeoğullarının eline geçti. Bu haberi duyan bazı Kufeliler, İbn Mes'ud'un söylemlerinden⁵⁸⁹ de ilham alarak halifeyi protesto ettiler.⁵⁹⁰ Protesto amacıyla bir araya gelmiş bulunan kişilere Neha kabilesinden olan Kümeyl b. Ziyad ve Amr b. Zürare b. Kays bir konuşma yaptılar ve bu konuşmada halkı Hz. Ali'ye biat etmeye davet ettiler. Bu konuşmadan sonra vali Velid b. Ukbe olaya müdahale etmek istediye de Eşter bir çatışma çıkmasını engelledi. Ve nihayetinde Amr b. Zürare halife emri ile Şam'a sürgün

⁵⁸⁴El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 138; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 244; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 79.

⁵⁸⁵El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, ss. 138-39; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 252; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 82.

⁵⁸⁶El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 182-83.

⁵⁸⁷Velid b. Ukbe beş yıl Kufe valiliği yapmıştır. Bkz.İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 82-105.

⁵⁸⁸Kenan Ayar, "Malik b. el-Haris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (2005), s. 45.

⁵⁸⁹Hz. Osman'ın katibi Mervan'a göre Kufe'yi iktidar karşıtı yapan kişi İbn Mes'ud'dur. Bkz. El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, ss. 147-48.

⁵⁹⁰El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 139.

edildi. ⁵⁹¹ Aynı zaman da muhalif söylemlerine devam eden İbn Mes'ud da Halife tarafından maaşı kesilerek Medinede ev hapsine alınmıştı.⁵⁹²

Kufe'de Velid'in davranışlarından şikâyetçi olan muhalifler onun içki içtiğini, sarhoş olarak namaz kıldırıldığını öne sürerek azledilmesini talep ettiler.⁵⁹³ Halife bazı sahabelerin de istek baskısı üzerine Velid'i görevinden alıp cezalandırmak zorunda kalmıştır.⁵⁹⁴ Valinin değiştirilmesini talep edenler arasında bulunan Eşter, onun içki içtiğini iddia edenlere destek vererek Medine'ye gelmişti. Halife, valisini azlettikten sonra yerine genç ve aynı zamanda akrabası olan Sa'id b. el-As'ı vali olarak tayin etmiştir.⁵⁹⁵

Halife tarafından Kufe'ye vali olarak atanmış olan Sa'id ile Eşterin arası Sevad arazisi üzerine yapılan bir tartışma sonucu açılmış ve bu olay sonucunda vali tarafından Eşter ve taraftarları Şam'a sürgün edilmişlerdir.⁵⁹⁶

Taraftarları ile birlikte Şam'da bir süre kalan Eşter, Muaviye tarafından tekrar Kufe'ye gönderilmişti. Kufe'ye giden Eşter burada mescide çıkıp bir konuşma irad ederek isyan başlatmıştı.⁵⁹⁷

Eşter'in Kufe bölgesinde başlattığı isyan bir süre sonra halife Hz. Osman'a karşı bir isyana dönüşmüştür. Bununla birlikte Medinede olan Sahabeler'in Hz. Osman'ın yönetim anlayışına getirmiş oldukları eleştiriler de isyancı grubu cesaretlendirip davalarındaki meşruiyeti gerçekleştirmiştir.

Eşter ve taraftarlarının Halifeyi görevinden uzaklaştırmak üzere almış oldukları karar, diğer şehirlerde olan muhalifleri de harekete geçirmişti. Netice olarak Kufe, Basra ve Mısır'dan gelen muhaliflerin önderleri, 34/655 yılı Hac mevsiminde Mekke şehrinde bir araya gelerek Halifenin durumunu istişare ettiler. Yapılan görüşme sonucunda

⁵⁹¹El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 139.

⁵⁹²El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, ss. 147-48.

⁵⁹³et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 277; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 105-6.

⁵⁹⁴et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 277; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 105-6.

⁵⁹⁵et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, s. 278; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, ss. 107-8.

⁵⁹⁶el-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 6, s. 152; Eşter'in Kufe Muhalefeti ve sürgün edilme hadisesi hakkında geniş bilgi için bkz. Ayar, "Malik b. el-Haris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", ss. 49-54.

⁵⁹⁷El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 157.

Halifeyi görevinden uzaklaştırmak için bir sonraki Hac mevsiminde şehirlerinde bulunan isyancıları da toplayarak Medine'ye gelmeye karar verdiler.⁵⁹⁸

Bir sonraki hac mevsiminde Mâlik b. el-Hâris (Eşter) önderliğinde 200 kişiden oluşan bir topluluk hacca gidiyor gibi Kufe'den ayrıılıp Medine'ye geldiler.⁵⁹⁹ Bunlarla birlikte 35 yılının Zilkade ayı başında,⁶⁰⁰ Basra'dan 100 kişi, Mısır'dan 600 kişilik isyancı grup gelmişti.⁶⁰¹

Netice itibariyle daha önce bahsettiğimiz gibi Hz. Ali'nin çabalarına rağmen Hz. Osman Medine'de kuşatma altına alındı ve isyancı grup tarafından şehit edildi.⁶⁰² Eşter halifeyi katledenler arasında bizzat yer alması da, isyan hareketinin başlamasındaki organizasyonlarda rol almıştır.

Mâlik b. el-Hâris (Eşter), Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra yeni halife seçimi ve Hz. Ali'ye biat hususunda etkili olmuştur. Hz. Ali hilafet makamına geldikten sonra Eşter'in askeri, siyasi ve sosyal yönlerinden faydalanmak için yakınında tutumuştur.

Eşter, Hz. Ali'in yapmış olduğu vali değişikliklerinde Kufe'ye tayin ettiği Umara b. Şihab'ın yoldan çevrilmesi hadisesi⁶⁰³ sonrasında vali olarak Ebu Musa'nın orada bırakılması tavsiyesinde bulunmuş ve halife bunu kabul etmiştir.⁶⁰⁴

Cemel vakıası esnasında Hz. Ali'nin saflarında yer almış olan Eşter, Halife'nin ordusunun sağ tarafında komutanlık görevini yürütmüştür.⁶⁰⁵

Cemel savaşından sonra Kufe'ye dönene Halife, Malik b.Haris'i yanına bir ordu vererek Cezire'de bulunan Musul, Nusaybin, Dara, Sincar, Amid, Hit ve Anat bölgelerine göndermişti.⁶⁰⁶ Çünkü bu bölgeye yakın konumda olan bazı şehirler Muaviye b. Ebû

⁵⁹⁸El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, ss. 173-74; et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 330-39.

⁵⁹⁹İbn Sa'd, *Tabakat*, 1968, C. 3, s. 71; el-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 6, s. 174,219; İbn Kuteybe'ye göre Kufe'den Medineye gelen isyancıların sayısı 1000 civarındadır. Bkz.İbn Kuteybe, *el-İmame ve's Siyase*, C. 1, s. 40.

⁶⁰⁰Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 168.

⁶⁰¹İbn Sa'd, *Tabakat*, 1968, C. 3, s. 71; İsyancıların sayıları hakkında farklı rivayetler için bkz. el-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 6, s. 174.

⁶⁰² Hz. Osman'ın öldürülme hadisesi hakkında geniş bilgi için bkz.

⁶⁰³et-Taberi, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, C. 3, ss. 442-43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1965, C. 2, s. 202.

⁶⁰⁴el-Ya'kubi, *Tarih*, C. 2, s. 179; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 330.

⁶⁰⁵El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 35.

⁶⁰⁶el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, s. 12; Dineveri, *Ahbar'ut-Tival*, s. 156.

Süfyan'ın kontrolü altında bulunmaktaydı ve Basra ve Kufe'den kaçan Hz. Ali karşıtları bu bölgede toplanmışlardı.⁶⁰⁷ Bu tehditten farklı olarak da bölge Bizans sınırına yakınlığı sebebiyle de ayrı bir öneme haiz idi.⁶⁰⁸

Eşter cezire bölgesine varınca, Muaviye taraftarlarını baskı altına almak için çalıştı. Onların kontrolünde olan bölgelere saldırılar düzenledi.⁶⁰⁹ Muaviye tarafından cezire bölgesini kontrol altında tutmak için görevlendirilmiş olan Dahhak b. Kays'a karşı mücadele etti. Rakka ile Harran bölgesi arasında kalmış olan Mercu Marina bölgesinde Dahhak b. Kays'ı ordusuyla savaştı.⁶¹⁰ Yapılan savaş sonucunda karşılıklı olarak kayıp verilmiştir.⁶¹¹ Mâlik b. el-Hâris (Eşter)'in ordusuna karşı gelemeyeceğini anlayan Dahhak gece karanlığında Harran bölgesine kaçtı.⁶¹² Eşter bir süre sonra Harran'ı da kuşatma altına alınca,⁶¹³ Muaviye yardımcı kuvvet olarak Abdurrahman b. Halid b. Velid komutasında bir orduyu gönderdi. Bu durumüzerine Eşter Musul'a geri çekilmek zorunda kaldı.⁶¹⁴ Eşter bu bölgede Muaviye taraftarlarına karşı üstünlük kurmuştur. Hz. Ali'nin Cezire toprakları üzerindeki hâkimiyetinde büyük yararlılık göstermiştir. Daha sonra Eşter, Kufe'ye dönmüştür. Kenan Ayar, Eşter'in bölgeden ayrılması hakkında "*Eşter, Muaviye'ye karşı savaş hazırlığı yapan Halife'nin çağrısı üzerine Kufe'ye dönmüştür.*" demektedir.⁶¹⁵

Başvurduğumuz kaynaklarda Mâlik b. el-Hâris'in Cezire bölgesine vali olarak gönderildiği konusunda bir ifade geçmemektedir. Kaynaklar onun belli bir süre için Cezire bölgesinde toplanmış olan Hz. Osman ve Muaviye taraftarları'nın etkinliğini azaltmak üzere ordu komutanı olarak gönderildiğini zikretmektedirler. Eşter'in Cezire valisi olması Ünal Kılıç ve Kenan Ayar'ın çalışmalarında geçmektedir.⁶¹⁶ Ancak

⁶⁰⁷el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, s. 12.

⁶⁰⁸Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 113.

⁶⁰⁹el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, ss. 13-14; Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 113.

⁶¹⁰el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, s. 12; Dineveri, *Ahbar'ut-Tival*, ss. 156-57; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 229.

⁶¹¹el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, ss. 13-14.

⁶¹²el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, ss. 12-13.

⁶¹³el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, s. 13; El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 229.

⁶¹⁴el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, s. 13; Dineveri, *Ahbar'ut-Tival*, s. 156.

⁶¹⁵Ayar, "Malik b. el-Haris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", s. 76.

⁶¹⁶Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 209; Ayar, "Malik b. el-Haris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", ss. 75-76.

kanaatimizce Eşter, Cezire bölgesine vali olarak değil de ordu komutanı olarak gönderilmiştir.

Cezire bölgesindeki faaliyetlerinden sonra Mâlik b. el-Hâris, Sıffin savaşında Hz. Ali'nin öncü kuvvetlerinin kumandanlığını yürütmüştür. Hz. Ali savaştan önce Eşter'e savaş başlamadan düşmanı itaate çağırmasını ve çarpışmayı ilk başlatan olmamasını tavsiye etmiştir.⁶¹⁷

Eşter, Sıffin savaşında Hakem'e gidilmesine karşı çıkmış ve Halife'ye savaşmayı tavsiye etmiştir.⁶¹⁸

Mâlik b. el-Hâris'in Mısır valiliğine tayin edilmesi ve öldürülmesi hadisesinden daha önce bahsetmiştik. Mısır'a vali olarak tayin edilince yola çıkmış ve Kulzumda konakladığı esna da Muaviye'nin anlaşmış olduğu bir kişi tarafından zehirli bal şerbeti içirilerek öldürülmüştür.⁶¹⁹

⁶¹⁷el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, ss. 152-54.

⁶¹⁸İbn Kuteybe, *el-İmame ve's Siyase*, C. 1, s. 109,112.

⁶¹⁹El-Belazuri, *Ensab*, 1996, C. 3, s. 168.

SONUÇ

Hz. Ali (r.a), yaklaşık olarak altı yıllık hilafeti döneminde birçok vilayete memur ve valiler tayin etmiş, gazalara ordu komutanı atamaları gerçekleştirmiştir. Çalışmamızın bu kısmında elimizden geldiğince Hz. Ali döneminde İslam Devleti'nin çeşitli bölgelerine yapılan vali atamalarının tespit edilmesine gayret edilmiştir.

Hz. Ali'nin halife olduktan sonra Medine'nin önde gelen şahsiyetlerinden biat alamamış olması, onun iktidarının daha başlangıç aşamasında meşruiyet krizi ile karşılaşmasına neden olduğu tespit edilmiştir. İlk iki halife döneminde meşruiyet açısından ufak sorunlar yaşanmış olsa da bunlar aşılmıştır. Hz. Osman döneminin ikinci dönemi hariç onda da bir meşruiyet problemi meydana gelmemiştir. Ancak Hz. Ali halife olduğu ilk günden itibaren meşruiyet krizi ile karşılaşmıştır. Bu meşruiyet problemi daha sonra Cemel, Sıffin gibi yeni problemleri de meydana getirmiştir.

Hz. Ali halife olduktan sonra ilk olarak eski yöneticileri azledip yerine yeni yöneticiler atamak istemiştir. Bunu yapmak istemesindeki amaç Hz. Osman döneminde meydana gelen şikâyet ve isyanları ortadan kaldırmak istemesidir. Hz. Ali'nin hemen yapmak istediği yönetici değişikliklerine Muğire b. Şube ve Abdullah b. Abbas eski yöneticilerden biat alınmadan azledilmesini engellemeye çalıştılsa da Hz. Ali valilerde değişikliğe gitmiştir.

Hz. Ali'nin yönetici tayininde bir husus öne çıkmaktadır. Daha önceki halifeler döneminde yönetimden mahrum kalmış olan Haşimiler ve Ensar yeni atanan yöneticiler de ağırlıklı kadroyu oluşturmaktaydılar. Daha önceki halifeler döneminde muhalafette yer alan Haşimiler ve Ensar Hz. Ali'nin halife olmasıyla birlikte yönetimde kendilerine yer bulmuşlardır.

Netice olarak Haşimoğullarından Abdullah b. Abbas'ı Basra, Kusem b. Abbas'ı Mekke, Temmam b. Abbas'ı Medine, Ubeydullah b. Abbas'ı Yemen valiliğine tayin etmiştir. Ayrıca himayesinde yetişmiş olan Muhammed b. Ebu Bekir'i de Mısır idaresine getirmiştir. Hz. Ali'nin bu yapmış olduğu bu atamaları gören Eşter "*biz Osman'ı ne diye öldürdük ki. Yemen Ubeydullah'a verilmiş, Hicaz Kusem'e, Basra Abdullah'ın idaresine*

verilmiş, Kufe’de Ali’nin emrinde” diyerek Hz. Ali’nin bu atamalarına bir eleştiri getirmiştir.

Ayrıca yönetimin Ensar kısmını; Sehl b. Hunejf’i Şam’a, Osman b. Hunejf’i Basra’ya, Ebu Mes’ud ve Karaza b. Ka’b’ı Kufe valiliğine, Ebu Eyyüb el-Ensari’yi Medine’ye, Kays b. Sa’d b. Ubade’yi Mısır’a yönetici olarak göndererek oluşturmuştur.

Bununla birlikte Hz. Ali’nin destekçilerinden ve önceki yönetimin en büyük muhaliflerinden olan Yemeni kabilelerin’den Umâra b. Şihab’ı Kufe valiliğine getirmiştir. Kufeliler’in talebi doğrultusunda Yemenli Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi buraya vali olarak tayin etmiştir. Yine Kufeli Eşter, önce Cezire valiliğine daha sonra ise Mısır valiliğine tayin edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ Vecdi, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul: Dergah, 1991.
- ALGÜL Hüseyin, *İslam Tarihi*, 4 cilt, İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986.
- APAK Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2*, 9. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- , *Hiz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, 1. b., İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- , “Muhammed b. Ebu Bekir es-Sıddık”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2005, C. 30, s. 518.
- ARNOLD T. W., *The Caliphate*, London, 1965.
- AVCI Casim, “Medain”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV, 2003, C. 28, ss. 289-91.
- AYAR Kenan, “Malik b. el-Haris el-Eşter’in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (2005), s. 57.
- AYCAN İrfan, M. Mahfuz SÖYLEMEZ, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- AYDINLI Osman, “Semerkant”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2009, C. 36, ss. 484-86.
- BAKIR Abdülhalik, “Basra”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 1995, C. 5, ss. 108-11.
- , *Hiz. Ali Dönemi*, Ankara: Mehter Yayınları, 1991.
- BALCI İsrail, *İdari ve Siyasi Yönden Hiz. Ebubekir Dönemi*, Samsun: Din ve Bilim Kitapları, 2007.
- BARTOLD W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Fuat Köprülü, Ankara, 1963.
- EL-BESİVENÎ Hasan es-Seyyid, *ed-Devletü ve Nizamu 'l-Hukm fi 'l-İslâm*, Kahire, 1985.
- BUHÂRÎ, *Sahih-i Buhari*, çev. Kamil Miras, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1979.
- CAN Yılmaz, “Hulefâ-i Râşidin Döneminde Ortaya Çıkan Orduğâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstem*, S. 6 (2005), ss. 215-35.
- CEVDET PAŞA Ahmet, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4 cilt, ed. M. Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1969.
- , *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, çev. Ali Arslan, İstanbul: Arslan Yayınları, 1981.

ÇAKAN İsmail L., Muhammed EROĞLU, “Abdullah b. Abbas”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1998, C. 1, s. 76,79.

ÇUBUKÇU Asri, “Karaza b. Kâ'b”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2001, C. 24, ss. 483-84.

DEMİRCAN Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.

———, *Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, 1. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.

———, *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

DENİZ Ramazan, *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği*, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007.

DİNEVERÎ Ebu Hanife Ahmed b. Davud, *Ahbar'ut-Tıval*, thk. Ömer Faruk Tabbai, Beyrut: Daru'l Erkam, t.y.

ED-DÛRÎ Abdulaziz, “Emîr”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1995, C. 11, ss. 121-23.

EFENDİOĞLU Mehmet, “Osman b. Huneyf”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2007, C. 33, ss. 469-70.

EL-BELÂZÜRÎ Ahmed B. Yahya, *Ensabü'l-Eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, Mısır: Daru'l-Mearif, 1987.

———, *Ensabü'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkar, Riyaz Zirikli, Beyrut: Daru'l Fikr, 1996.

———, *Fütuhu'l Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.

EMİN Muhsin, *A'yanü'ş-Şia*, Beyrut, 1987.

ERKAL Mehmet, “Âmil”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1991, C. 3, ss. 58-60.

———, “Hac Emirliği (Yönetimi) ve Bununla İlgili Bazı Fıkhi Meseleler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 4 (2001).

FAYDA Mustafa, “Atâ”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1991, C. 4, ss. 33-34.

———, “Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, C. 10, s. .

———, “Hulefa-i Raşidin”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1998, C. 18, s. , 324,338.

———, *İslamiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara: A.Ü İlahiyat Fakültesi, 1982.

FERRUH Ömer, *Târihu Sadri'l-İslâm ve'd Devleti'l-Ümeviyye*, Beyrut, 1986.

FIGLALI Ethem Ruhi, “Hariciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı”, *A.Ü.İ.F.D.*, S. 22

(1978), ss. 245-75.

———, *İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara: Ankara Ü.İ.F.Y, 1983.

HALİFE B. HAYYAT, *Kitabu't-Tabakat*, thk. Süheyl Zekkar, Beyrut, 1993.

———, *Tarih*, thk. Ekrem Ziya el-Umeri, Riyad, 1985.

HAMİDULLAH Muhammed, *İslam Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul: Beyan Yayınları, 1984.

———, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşçu, Ankara, 1971.

HASAN Hasan İbrahim, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985.

HITTI Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.

HİZMETLİ Sabri, *İslam Tarihi-İlk Dönem-*, Ankara: Bizim Büro Yayınevi, 1999.

İBNÜ'L-ESİR , *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut: Daru Sadr, 1965.

———, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Aşûr, Mahmud Abdulvahib Fayid, Daru's-Şa'b, t.y.

İBN ABDİLBERR, *el-İsti'ab fi-Mağrifet'l-Ashab*, thk. Ali Muhammad Begavi, Kahire, t.y.

İBN ASÂKİR, *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, Beyrut: Daru'l Fikr, 1995.

İBN A'SEM EL-KÛFÎ Ebu Muhammed Ahmed, *el-Fütûh*, Beyrut, 1986.

İBN HACER el-Askalani, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, Mısır, t.y.

———, *et-Tehzibu't-Tezhib*, Beyrut, 1984.

İBN HİŞAM Abdülmelik, *es-Siret'ün Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka, Beyrut: Daru'l Haya, 1971.

———, *es-Siret'ün Nebeviyye*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1980.

İBN KESİR Ebu'l-Fida İsmail, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut-Riyad: Mektebetü'l-Mearif-Mektebü'n-Nasr, 1966.

İBN KUTEYBE Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İmame ve's Siyase*, thk. Taha M. ez-Zeyni, Kahire, 1967.

İBN KUTEYBE Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim(ilk), *Uyunu'l Ahbar*, thk. Müfid

Muhammed Kamiha, Beyrut, t.y.

İBN MÂKÛLÂ Ali b. Ebi Nasr, *İkmalu 'l-Kemal*, Kahire, t.y.

İBN SA'D Ebu Abdillah Muhammed, *et-Tabakatü 'l-Kübra*, Beyrut: Daru Sadr, 1968.

———, *Kitabü't Tabakati 'l-Kebir*, ed. Adnan Demircan, çev. Hikmet Aydemir, 1. b., İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.

İBN TAĞRİBERDÎ Ebu'l Mehasin Cemalüddin Yusuf, *en-Nücumuz'z-Zahire fi Müluki Mısr ve'l Kahire*, Kahire, 1929.

KETTÂNÎ Abdulhayy EL-, *et-Terattibu'l İdariyye(Hz. Peygamber'in Yönetimi)*, çev. Özel Ahmet, İstanbul, 1990.

KILIÇ Ünal, “Kufeliler'in Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, C. 6, S. 2 (2002), ss. 239-60.

———, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, 1. b., Konya: Yediveren Kitap, 2004.

———, “Vali”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2012, C. 42, ss. 492-94.

KUREŞÎ Gâlip b. Abdulkâfi EL-, *Evveliyâtu 'l-Fâruk fi 'l-İdâre ve 'l-Kadâ*, Beyrut, 1990.

KUTLUAY Yaşar, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara: Ankara Ü.İ.F.Y, 1965.

LOMBARD Maurice, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, çev. Uzel Nezih, 1. b., İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.

MANTRAN Robert, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara: Ankara Ü.İ.F.Y, 1981.

MÂVERDÎ Ebu'l-Hasan Ali b.Muhammed, *Ahkami 's-Sultaniyye*, Beyrut, t.y.

EL-MİNKÂRÎ Nasr b. Muzahim, *Vak'atu Sıffin*, Beyrut: Daru'l-Cil, 1990.

MIQUEL Andre, *İslam ve Medeniyeti*, 2 cilt, çev. Ahmet Fidan, Hasan Menteş, İstanbul: Birleşik Yayınları, 1991.

ÖNKAL Ahmet, “Cariye b. Kudame”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1993, C. 7, s. 158.

ÖZAYDIN Abdülkerim, “Eşter”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1995, C. 11, ss. 486-87.

ÖZCAN Azmi, “Sind”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2009, C. 37, ss. 242-44.

ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Merv”, *DİA*, Ankara: TDV, 2004, C. 29, ss. 223-25.

ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Rey”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2008, C. 35, ss. 40-41.

- PAKALIN M. Zeki, *Tarih Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: MEB, 1993.
- RAHMUNÎ Muhammed Şerif, *Nizâmu's-şurta fi'l-İslâm ilâ evâhiri'l-karni'r-râbi'l-hicrî*, ed-Daru'l-Arabiyye li'l- Kûtub, 1973.
- RAYYIS M. Ziyauddin, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Sarmış, İstanbul, 1995.
- SALİH AHMET Ali, *el-Hicaz fi Sadri'l-İslâm*, Beyrut, 1999.
- SALİH Subhi, *İslam Kurumları*, çev. İbrahim Sarmış, 2. b., Ankara: Fecr Yayınevi, 1999.
- SARIÇAM İbrahim, *Emevi-Haşimi İlişkileri / İslam Öncesinden Abbasilere Kadar*, 3. b., Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- SENCER Muzaffer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, İstanbul, 1992.
- SEYYİD Eymen Fuad, "Kahire", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 2001, C. 24, ss. 174-75.
- SIDDIQUI Muhammed Yasir Mazhar, *Organisation of Government Under the Prophet*, Delhi, 1987.
- SIRMA İhsan Süreyya, *İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1990.
- SÖYLEMEZ M. Mahfuz, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- SÜMER Faruk, "Dihkan", *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, C. 9, ss. 289-90.
- TABERÎ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir ET-, *Tarîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, t.y.
- TANRIVERDİ İsmail, "Eş'as b. Kays el-Kindi ve İslam Tarihindeki Yeri", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 2 (2017), s. 45.
- ET-TEMMAVÎ S. Muhammed, *Hz Ömer ve Modern Sistemler*, çev. Muhammed Vesim Taylan(Faruki), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1993.
- TOPUZOĞLU T.Rüştü, "Ebu'l-Esved Ed-Düeli", *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, C. 10, ss. 311-13.
- USTA Aydın, "Üsrüşene", *DİA*, İstanbul: TDV, 2012, C. 42, ss. 391-92.
- VAKIDÎ Ebu Abdullah Muhammed b Ömer EL-, *Fütuhu's-Şam*, thk. Abdurrahman Abdüllatif, Beyrut: Daru'l Kütübü'l el-İlmiyye, 1997.
- EL-VAKIDÎ Muhammed b. Ömer, *el-Meğazi*, 3 cilt, thk. M. Jones, Beyrut: Alem el-Kütüb, 1984.

WELHAUSEN Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Ankara Ü.İ.F.Y, 1963.

WENSICK A.J, *el-Mucemu'l-Müfehres Li Elfazi'l-Hadisi'n-Nebevi*, İstanbul, 1998.

el-YA'KUBÎ Ahmed b. Ebi Yakub, *Tarihu'l-Ya'kubi*, Beyrut: Daru Sadr, 1993.

YAZICI Tahsin, "Merzübân", *DİA*, Ankara: TDV, 2004, C. 29, ss. 255-56.

EZ-ZEHEBÎ, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, Lübnan: Müesseset'ül-Risale, 1986.

———, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, Lübnan: Daru'l Kitab el-Arabi, 1990.

———, *Tarihu'l-İslam*, Lübnan: Daru'l Kitab el-Arabi, 1989.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Furkan	ARDIÇ
Doğum Yeri ve Yılı	Çumra/KONYA	1994
Bildiği Yabancı Diller		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise		
Lisans		
Yüksek Lisans		
Doktora		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayımlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):		
Tarih	10.04.2020	
İmza		
Adı Soyadı	Furkan ARDIÇ	

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Furkan ARDIÇ
Tez Adı	Hz. Ali Dönemi Valileri
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 10.04.2020

İmza :